

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532

一、
 二、
 三、
 四、
 五、
 六、
 七、
 八、
 九、
 十、

78882

A SZÉKELY ŐSVÁRAK

TÖRTÉNETE, MONDÁJA ÉS LEGENDÁJA

ÖSSZEÁLLITOTTA:

GAALI ZOLTÁN

Mucler Ciuc

I. KÖTET

BIBLIOTECĂ JUDEȚEANĂ
MUREA-ȚIUC

90.567

KIADJA:
MAKKAY ZOLTÁN KÖNYVKIADÓVALLALATA
BUDAPEST

Bevezetés

A Székelyföldről azt mondta báró Eötvös, hogy ez „Erdélynek fellegvára“ és ezzel nagy történeti igazságot állapított meg, mert Nagymagyarország keleti határán lakó, haza és szabadságszeretettől áthatott hős székely nép minden időben, úgy a régmúltban, mint a közelmúltban mindenkor hűen teljesítette határvédő és a szabadságot oltalmazó nemes hivatását. Bércövezte területe bevehetetlen fellegvára volt a magyar hazának. A székelyföld volt Pannonia Lakodömonja, melynek szorgalmas, szerény, igénytelen népe, békében munkás, a harcban pedig hős volt és oly előharcos, mely annyiszor fedezte vérző keblével hazánk szent határait, valahányszor azok az ellenség által megtámadtattak.

Volt idő, midőn a székely nemzet egyedül, rokontalanul, elszigetelten lakta e bérces vidéket; volt idő, midőn ellenségektől körülvéve élt négy és fél századon át a hegyek között. E vészes korban pusztító hősiesége nem volt elég, hogy a hazát és azzal Attila birtoklási jogát megvédhesse, ezért a büszke hegyormokra épített várláncolatokkal gyűrűzte körül a féltve szerzett őshazát.

Midőn a magyarok bejövételével a székely új-

ből otthon érezhette magát, elhagyta a hegyormokat, a szabadság és függetlenség ezen magas régióját. Leköltöztek a termékeny völgybe, ahol gyakran kellett hódolniuk és hordani a szolgaság szégyenletes jármát. Ősi védvárai, régi dícsőségének e köbetűi omladozva, egyenkint tűntek le, de romjaikban is sokat mondó emlékeik őrzik a homálylepte multnak.

Gyorsan csörgedező kristály patakok körül csoportosul a meglepően üde, gyakran elragadóan nagyszerű havastáj. A síkságok nyílt szépségének közvetlen közelében a legfestőibb havasvidék vadon nagyszerűségét találja az utas, ha nem rest e völgyes-kék rejtőzködő virányait felkeresni. A természet szépségei mellett e sziklahegyek rejtett magánya nem egy ősi műemléket őriz, mert alig van völgy, melyben egy vagy több várrom ne rejtőznék. Gyakran bámulatra ragadó fenséges emléktöredéke egy titokteljes, egy senki által fel nem deríthető multnak. Egy-egy megszemélyesítője a regék kódébe vesző és az ismeretek bonckése alól kisikló világnak, mely csak egyes köbetüket hagyott hátra, melyekből olvasható történelmét összeállítani nem lehet.

A kutató sejti ugyan, de a történelmi igazságot felfedni mégsem tudja, mert olyan emlékek ezek, melyek felett némán ül a történelm múzsája s legfeljebb csak a regék csalékony tündére beszél előttünk érthetetlen nyelven. Ki ne vágnék e csodálatos völgyek rejtett szépségei közé? Hisz ott a természet barátja, a régész, a népelet költészetét tanulmányozó tudós, valamint a festő és balladák s hitregékre tárgyat kereső költő lánglelke egyaránt mérhetetlen gazdag anyagot talál.

Hatoljunk be mi is e rejtett völgyekbe és azok-

nak kincsei között mi is búvárkodjunk, ha nem is a szakértő szabatosságával, csupán szenvedélyes szeretettel vizsgáljuk az ott talált ősi várromokat s amit ismereteink körébe foghatunk, azt átadjuk itt az olvasónak, hogy legalább útmutatóul szolgáljon.

Aki a Székelyföld népét, annak régi és közelmúltját ismeri, az tudja hogy az itt lakó maroknyi nép állandóan számos ellenség ellen küzdött és fiai, miként Spárta hősei, önmellükből alkottak bevehetetlen élő falat, olyat, amelyet a tízezres ellenség sem tudott áttörni. Aki a székely nép hősiességével tündöklő haditényekről tudomással bír, az bizonyára szent tisztelettel és elfogódott szívvel közelít a szabadságért és a hon védelmében kiöntött annyi nemes vér által öntözött földhöz.

Vallásos szent érzéssel lépünk az őseink véréből áztatott hantokra. Azzal a hittel lépünk erre a megszentelt földre, hogy őseink kiontott véréből a szabadság és jog győzelmének égő fája fog felsarjadni, mert ezekhez a szent földekhez való jogunk el nem veszhet, s ennek győznie kell az Isten és az örök igazság törvényei szerint.

Egy mult, egy dicső és világra ható események által örök emléküvé tett korszak van itt eltemetve, azért a késő ivadék csak tisztelettel és szent áhitattal közelítheti meg ezen felszentelt romokat. Mert miként egy díszes, régi templom nagyszerű méreteivel, remek művészetével meghat, elragad és azt úgy tekintjük, mint a régi kor köepopoeáját, úgy egy régi várromnak is meg van a maga költészete. Azok a roppant művek, azok a századok romboló hatalmával, emberek dúlásaival dacoló ősi várromok, oly hatalmas műemlékek, keletkezési koruk oly büszke képviselői,

hog azokat csak szent tisztelettel szemlélhetjük, — mert ezekhez a történelem dícseljes emlékei fónódnak.

Ki tudja, hogy ezek a feledett és csak romjaikban bámult erődítmények, mily dícső nagyszerű eseményeknek voltak tanui. Egy nép, mely romjaiban is fenséges erődítményeket tudott alkotni, milyen hatalmas lehetett hazája védelmében!

Amit a nagy ősök oly féltékenyen őriztek, mit másfél ezred év harcviharjain át megvédték, megtartottak számunkra, azt mi elveszni, elidegeníteni engednénk-e? Nem! A hon határait fedezett hatalmas várak széteszlottak ugyan, de él ezen szabadságra méltó, nagyra hivatott székely nemzet, mely az ősöknek szent hagyományát nem fogja eltékozolni, hanem azt minden vész és támadás ellen meg fogja védeni, hogy utódainak akként adja át, miként a nagy ősöktől öröklé.

Keressük fel tehát a romokat, melyek a mult idők elkopott kőablái.

Ássuk fel a mult begyepesedett földjét és ültessünk oda annyi emlékvirágot, hintsük a régi dícsőségnek annyi termő magvát, melyet gondos ápolás és ha kell véröntözés mellett is felnevelhetünk. Ne tagadjuk meg multunk nagyságát, hasznos munkásságát, dícsőséggel párosult tetteirejét, műmaradványai-ban nyilvánuló fejlettségét és hatalmát, mert a mult azon anyatörzs, melybe jelen és jövő oltó ága van elhelyezve. Hitünk és meggyőződésünk, hogy gondos ápolással majd a szabadság terebélyes és népboldogságot érlelő fája fog fejlődni, mert mint Eötvös mondja: „Feltarthatatlanul halad az emberiség azon ösvényen, melyre multja vezette“.

I. FEJEZET.

A székelység eredete

Alig van ország, mely több természeti, történelmi és néprajzi kincssel bírna, mint a Kárpátok által körülövezett Magyarország. Be kell ismernünk, hogy éppen mi magyarok vagyunk azok, akik saját hazánkat és nemzetünket legkevésbé ismerjük. Pedig volt idő, amidőn egész Európa rettegett hatalmunktól. Elvonult az a kor, midőn a föld népei nyugalmukból felzavarva útrakeltek, új hazát keresni. A népvándorlás korában fajunk is Európába robogott és az akkori népek összevisszaságában a dicsőség és hatalom mellett az ázsiai szilajságukkal is találkozzunk, de azért nem kell pirulnunk, mert ilyen volt akkor a kor szelleme. — A kis lovaikon ülő és vadnak, kegyetlennek lefestett elődeink világrendítő harcainak azonban meg volt azon erkölcsi eredménye, hogy ezen harcok egészen hullámmásba hozták az eltiport népeket és Attila hatalmas fegyvere lerombolta Rómának a népek fejére nőtt zsarnoki hatalmát. A szabadságvesztett nyugatnak a kelet hős fiaai megalapozták a jövő útjait s Európa elvénült törzsében új termő ágot oltanak, mely csakhamar meghozta a szabadság üdvös gyümölcsét.

Szép és nemes volt e hivatás, dicső és magasztos

e szerep, melyet a magyar nép Európa történelmében játszott; saját érdekeit és fajrokonait tagadná meg, hogy az új hazában egyesült testvérnépek polgári és vallási szabadságát oltalmazza az eltiprással fenyegető ozmanizmus ellen. Ázsia szülöttjei Ázsia vészes viharai ellen fedezték Európát s Hunyadi János, Kapisztrán, Mátyás király, Kinizsi, Zrinyi oly tündöklő csillagok, melyek nemcsak a mi egünkön, hanem Európa egén tündökölnek, ők nemcsak magyar, hanem világhősök voltak.

Ha itt nagy multunkra hivatkozunk, ha a jelen eltörpülésének közepette távoli fényt idézünk, azt nem dicsvágyból tesszük, hanem tesszük azért, mert a mult iránytűje a jelennek, mert a népeknek szükséges, hogy visszapillantسانak multjukra, hogy jövőjükkel tisztában lehessenek. Főként szükségünk van nekünk e fényre, hogy a jelen bizonytalanságának ködében tájékozhatassuk magunkat.

Hazánknak kétségtelenül legérdekébbestöbb része a Királyhágón túli, keleti terület, melyet az unio végrehajtása után „Erdély” -nek neveznek. Ezen roppant havasok által körülkerített, sok helyen őserdőkkel borított országrész legelzártabb és legkevésbé ismert része: az Székelyföld.

Pedig e terület méltán érdemel figyelmet, mert Lakedeimonja ez hazánknak, mely Árkadia szépségével bír, melynek dícső népe a spártaiak erényével van felruházva. Fellegvára és hatalmas védvonala volt őshazánknak, hol hősie szabadság és hazaszere-ttel felvértezett keblek alkottak megvívhatatlan élő falakat.

És éppen ezen, véghatárainkon fekvő legérdekesebb terület, a csodás Székelyföld az, melyet leg-

kevésbé ismernek, s melyről önmagunk is legkevesebbet tudunk.

A népvándorlás korszakából, mely másfél évezred előtt mindent elsodort, egy néptörzs emelkedett ki, számban ugyan csekély, de azért mégis nagy tényező az ujjaalakult Európában. Egy hősies néptörredék, mely bámulatosképpen tartotta fenn magát a költözködő népek vészes hullámczásai között, mely saját szerű hadiszervezetével és demokratikus intézményeivel a középkori Európának legelőbb megtelepült és klasszikus népeként tűnik elő. Ez a székely nép.

A legrégebb történetünk, Béla névtelen jegyzője, Anonymus és Kézai Simon a XIII. században írt krónikáikban a székelyekre vonatkozóan és azok eredetéről azt találjuk, hogy Attila halála után annak fiai közül, az értelmesebb rész a görög anyától született Csabát, a külső nemzetek pedig a német anyától született Aladárt választották a trónra. A trón felett a két testvér egymás ellen harcba keveredvén a Duna melletti Sicambria (mai Óbuda) környékén vívott 15 napig tartó iszonyú harcban a hun harcosok nagy része elesett. A legyőzött Csaba 15.000 harccsal Görögországba, majd onnan Scythiába húzódott. Ezen elmenekült seregéből 3.000 hun harcos elszakadt s Pannóniában maradt s előbb „Czygliamező“ nevű térre települt, de a nyugati népek által üldözve a Pannónia keleti határán lévő „Erdőelvére“ a mostani Székelyföldre költöztek. Itt, hogy hun származásukat fel ne ismerjék, magukat Zekeleknek, vagyis székelyeknek nevezték.

Hogy a székelyek Attila hunjainak maradékai s hogy e néptörredék az ország legrégebben itten lakó részét alkotja, azt újabbkori történeti kutatások kel-

lően tisztázták. Maradt azonban egy megfejtetlen kérdés, hogy miként tudta magát ezen kis törzs az ellenséges népelemek között Árpád bejöveteléig, vagyis négy és fél századon keresztül akként fenntartani, hogy függetlensége és ős nemzeti szervezete a hódítók zsákmányául nem esett?

Kézai Simon krónikája szerint a hunok minden tribusból vagyis néposztályból 10.000 harcost vittek a csatába. A többi otthon maradt, hogy az országot, a nőket, öregeket, tehát a telephelyet, a „Székhelyt“ oltalmazza. A sicambriai csatából elszakadt és Erdély hegyei közé vonult 3.000 hun harcos ott nagyszámú népet talált. Ezekkel és a hazafértükben felszedett huntelepekkel egyesülve alkották azon nemzetet, melyet a „Székhely“-ről magát „Székely“-nek nevezte és mely a könnyen védhető havasok között az V. század végétől egészen a magyar nemzet bejöveteléig fenntartotta magát.

Fenntarthatta magát egyrészt lakhelyének természetes erőssége és a nagyszámban épített várak oltalma alatt, másrészt a nép szívóssága, minden időben tanúsított hősiessége által és főként célszerű hadszervezete alapján, mely — a székely krónikák útmutatása szerint — képessé tette minden időben 30.000 harcost kiállítani. Mindezen szerencsés körülmények mellett fennmaradásukra az is befolyással bírt, hogy a hun birodalom összeomlása után a Magyarországon átvonuló népek közül egyik sem tudott itt véglegesen megtelepedni. A havasos vadont a székelyektől nem irigyelték, velük inkább szövetségben, mint harcban éltek.

Hogy a hunok ezen első telepítménye a rokon eredetű avaroktól is nyert erősítést, azt Husztinak Ó és

Új-Dácia című könyveiben is megtaláljuk, ahol azt mondja, hogy Nagy Károly nyolc évi harc után megtörte az avarok hatalmát, kiknek egy része a harcban elesett, egy másik része visszament Ázsiába, de egy töredéke a hunoktól hátramardt székelyekhez vonult Erdély havasai közé, ahová Nagy Károly hadai már behatolni nem tudtak. Közülük igen sokan keresztényekké lettek és fenntartották magukat egészen a magyarok bejöveteléig. Huszti ezen leírásait hűen igazolják a székely földön több helyen, de különösen Marosszéken még ma is igen jó állapotban található föld-erődök, melyek az avarok gyűrűs erődítéseihez hasonlítanak. Ezek szerint nem lehetetlen, hogy Marosszék első lakói avarok voltak.

Az eddig elmondottakból most már tisztán láthatjuk, hogy mikor Árpád a Kárpátok által körülzárt medencét elfoglalta és azt népének biztosította, a honfoglalás harcaiban itt talált és Attila öröksége felett örökös székelyek szövetségesként csatlakoztak a rokon magyarhoz és részt vettek a magyar birodalom megalapításának küzdelmeiben.

Éppen a nagy Zandirham, hős Upolctnak szülő apja volt akkor a székelyeknek főrabánbánja, mikor a székelyek hirülvették a velük egy töből fakadt magyarság megérkezését. Követeket küldtek Árpád elé, hogy őt fogadják az új hazában és hogy felajánlják neki segítségüket az ország meghódításaiban. Árpád kedvesen fogadta székely véreit, velük szerződést kötött, hat körre metszett alaptörvényt adott nekik, mely Budvárban a nemzetgyűlés előtt felolvastatván szentesítetett. Ezen alaptörvényből sarjadzott ki a székely nép alkotmányos fája. A székely tehát nem meghódított, hanem szövetséges nép volt, mely egyez-

ménnyel csatolta magát a magyar koronához. László Pál 1749-ben megjelent codicillusában azt mondja, hogy a magyarok letelepedésével Árpád vezér országgyűlést hirdetett, melyre a székelyeket is meghívta. Itt igen bámulták, hogy a székelység magára hagyatva oly sok ideig a hunok régi szabadságát és nemességét fenntartotta és magát semmiféle más nemzetnek alá nem vetve, jobbágyaivá nem lett. Ezért ezen országgyűlés is kimondotta, hogy miként eddig, úgy ezután is minden székely nemes legyen s jobbággyá közülük senki ne tétessék. Ha valamely magyar úr vagy más hatalmaskodó a székelyt jobbággyá akarná tenni, az halállal lakoljon, de viszont ölessék meg az is, aki magát önként jobbágyságra adná.

A kereszténység felvételekor Szent István király szintén biztosította a székely nemzet önállóságát, szabadságát és adómentességét. Ezen kedvezményekkel szemben a székelységnek kötelezettségei is voltak. A székely tartozott a birodalmat kelet felől oltalmazni, a király udvarában 100 lovast tartani, a király koronázása, nősülés és fia születésekor ökörajándékot adni, de amellet minden más pénzbeli adótól és egyéb tehertől mentesítve volt. Egyetlen adót kellett csak fizetnie, az úgynevezett „ököradót“, melyet csak a harmadik néposztály a gyalogos székely fizette, minden 6 ökör után egyet.

Az 1400. évi feljegyzések szerint a székelységnél két osztályt, majd 1409-ben már egy harmadik osztályt is említenek, melyet azonban csak Mátyás király korában ismernek el. 1473-ban fordul elő először rendszeresített alakban a székelyek három rendje a

„trium generum seculi“ és az egyik rendből a másikba való átlépésnek módozatai voltak.

A székely népet három osztály alkotta.

I. Az elsők, főbb nemesek, (primores, primores nobilis, nobiles potiores), kik a harcban elért érdemeikért nemességet nyertek.

II. Lófők, lovasok, lovagok (primipiliusok), kik lóháton mentek harcba.

III. Gyalogok (pedites, pixidáriusok), kik gyalog harcoltak

A mohácsi vész Erdély különszakadását eredményezte, ami sok tekintetben változásokat idézett elő. A jogvédelem érzete és a nemesség hatalmaskodása idézte elő a székelyek első felkelését 1562-ben János Zsigmond alatt, amelyet levertek. A segesvári országgyűlés bosszús szigorral lépett fel a mozgalomban résztvevőkkel szemben és azok közül sokat jobbágyságra vetett. Itt mondták ki azt a határozatot, hogy ezután a székely hűtlenségi bűn esetében fejét és jószágát veszíthesse.

Igy keletkeztek a székely földön a jobbágyságok, kik „inquilinus“, köznép vagy paraszt név alatt fordultak elő, de akik mint osztály nem voltak a székelyek közé sorolva.

Előfordult még a székelyföldön „libertinus“ elnevezés is. Ezek betelepedett mesteremberek vagy beházasodott idegenek voltak.

Sokkal később előfordultak az úgynevezett „ármálisták“ és „donatárius nemesek“ is csekély számban. Ezek nem voltak székely nemesek, hanem inkább betelepedett magyar nemesek.

Ugyancsak az 1562. évben megtartott segesvári országgyűlés kimondotta azt is, hogy hadviselés ese-

tén az első osztályba tartozó „primor“ vagy főnemes vagyoni állapota szerint köteles 3, 4 vagy 5 lovassal kiállani. A második osztályba tartozó lófők, fejenként páncél, sisak, pajzs, kopja és egyéb hadakozó szerekkel ellátva, lóháton jelentek meg. Ha valamely lófő szegénysége miatt nem tudott lovat szerezni, akkor a gyalogokkal harcolt, mihelyt azonban lóra tehetett szert, ismét lovassá lett. A gyalogok, pixidáriusok fejenként puskával és jól felszerelve indultak harcba. A székelyek közül senki egy hónapig zsoldot nem kapott, hanem magát köteles volt ellátni. Zsoldot csak akkor kaptak, ha a hadjárat egy hónapnál tovább tartott.

A székelység feje a magyarok bejövetele előtt és azután, sőt még a kereszténység felvételével is egy ideig a Budvárában (Udvarhely mellett) székelő főrabonbán volt. Szabadon választott főnök, kinek személyében a főpapi méltóság a politikaival egyesítve volt. Tisztjéhez tartozott a mindenben határozó népgyűlések összehívása, azon való áldozat és elnöklés. Öröködött a törvények megtartása felett, fővezér is volt a külnemzetek ellen vívott háborúban. A főrabonbán azonban ezen nagy horderejű hatalmat nem önkényüleg gyakorolta, hanem hatalma meg volt osztva egy nemzeti tanácsal, melynek a hat székely törzs ily számú nagy rabonbánjai, a három nagy gyula és főharkász voltak tagjai és a meghatározott időben egybe hívott nemzeti gyűlésnek is ellenőrzése alá volt helyezve. Ezeken kívül volt minden törzsben 6 harkász, minden harkász alatt 6 kis rabonbán, egy törzsnek 30, a 6 törzsben összesen 180 kis rabonbán, minden kis rabonbán két századosnak parancsolt, egy lovas és egy gyalognak és így az egész szé-

kely nemzetnek volt 360 százada, s ha egy századra csak 100 harcost számítunk, 36.000 harcost állított ki a székelység, kiknek fele lovas, fele pedig gyalog volt.

A kereszténységnek Szent István által történt behozatala nagy ellenhatást idézett elő az ősvallásukhoz ragaszkodó székelyek között és végre is fegyver hatalmával kellett a székelységet annak elfogadására szorítani. Az akkori főrabonbán Apor (Uopor) Sándor nemcsak felvette az új hitet, hanem ennek elfogadását is keresztül vitte. Szent István király a keresztény székelyekkel kötött új szövetség értelmében meghagyta a székelyek élén a főrabonbánt s a nemzetnek Árpád által biztosított sarkalatos előjogait és adómentesítését.

A keresztény hit azonban még nem verhetett szilárd alapot a szívekben, valahányszor alkalom nyílt, az ősi hit titkos követői mindig felemelték fejüket.

Az ősi vallás híveinek leghatalmasabb megmozdulása 1061-ben, I. Béla trónra léptekor történt. Vata fiának, Jánusnak az ősi hit mellett való fegyverragadása kihatott a haza határain lévő székelyek közé is. Béla Székesfehérvárnál legyőzte Jánus hadát s eltörölt a székelyek között mindent, ami a régi hitre emlékeztetett, azok közt a főrabonbánságot is. A főrabonbánok helyett székely grófot vagy helyesebben ispánt állított be.

A Béla által szervezett székely grófság (ispánság) kezdetben külön személyre volt ruházva és ugyanazon hatalma volt a székely földön, mint az erdélyi vajdáknak a megyékben.

Erdélynek Magyarországtól való elszakadása után a nemzeti fejedelmek maguk is felvették a

székely ispáni vagy grófi címet és magukat a székelyek közt lakó főkapitányok által képviseltették. Erdélynek Magyarországgal való újra egyesülése után a székely grófi címet egy ideig az erdélyi kormányzók viselték, majd Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemségre emelte és az 1720-ik évi július 20-iki rendeletével a székely grófi címet is magának tartotta fenn és azóta ez a magyar királyok címsorozatában díszlik.

A székelyek alkotmánya és nemzeti szervezete az idők során nagy változásokon ment át. Árpáddal kötött és Szent István király által is megerősített szövetség értelmében a székely nép nemzeti önállósággal bírt. Nemzeti önállóságának járuléka volt, hogy a a székelyt ítélet előtt nem volt szabad elfogni, a székelyt vajda széke elé hívni nem lehetett, hanem csak saját székén választott székely bírák által volt elítélhető.

A székelyeknél a homagium csak 25 forint volt, míg a megyékben 200 forint; a székely jószág még fejvesztés esetében sem szállott a fiscusra, hanem az örökösökre. Megszakadás esetében is nem a korona, hanem a szomszéd örökölt. Az örökösödésnek ezen sajátos rendjét még 1636. jan. 30-án kiadott védlevelel is megerősítette Rákóczi György, kimondván, hogy „a székely földön publicatio ne legyen és a fiscus ott ne örökölhessen és hogy a székelységnek határáról se barom se gabonanemű, se jobbágyok, pásztorok és majoruk fiscus számára való dézsma adással nem tartoznak“.

Ilyen sarkalatos és saját törvénye volt a székelynek az is, hogy ahol fiú volt ott az ingatlanokat az örökölte, a leány csak kiházásitást nyert. Ahol azon-

ban csak lány volt, az mint fiú-leány örökölt mindent. Ily sarkalatos előjoga volt a székelynek, hogy 3 forintos pert is a királyhoz fellebbezhetett, semmiféle pénzadót nem fizet, csakis ököradót.

A székelység a Rákóczi mozgalomnak mindvégig a legkitartóbb, legönfeláldozóbb támogatója lévén, legelőbb fegyverétől fosztatott meg, azután adómentessége is megszűnt. Az 1714-iki országgyűlés azon végzése, mely kimondta, hogy mindazon nemes, kinek két jobbágya nincsen, adózni tartozik, — a székelység nagy részét adó alá vonta. 1762—64-ben a mádэфalvi vérfürdő gyászos keresztségével felerőszakolták a fegyvert a székelység egy részére, míg a másik része adó alatt maradt. A fegyvert viselő nép sem volt azonban teljesen adómentes, mert az 1764-iki törvénytelen katonai reglementum VII. articulusa szerint a katonáskodó székely is tartozik béke idején az adó kétharmadát fizetni. Háború idején pedig az a család, amelynek egy vagy több tagja harcban volt, adót nem fizetett. Ez a rendelkezés azonban 1804-ben megszűnt.

A fegyverek törvénytelen felerőszakolása és más jogsérelmek ellen annyiszor szólaltak fel a székelyek, valahányszor arra alkalmuk nyílt. Az 1790—91-iki országgyűlés folyama alatt nyomatékosan követelték, hogy helyeztessenek vissza a leopoldi kötlefél által biztosított adómentességükbe. Az ország rendjei magukévá tették az ügyet s végre hosszas feliratok és üzenetek után, vegyes bizottság neveztetett ki, melynek feladata volt a székelyek hadkötelezettségét és adómentességét vizsgálat tárgyává tenni. Ennek lassú eredménye végre is csak az lett, hogy 1804-ben a katonáskodó székelyek adó kötelezettségét megszüntették.

leginkább azért, mert a székely fegyverekre a francia háborúban szükség volt.

Mária Terézia 1763-iki leirata 10. pontjában biztosította a székelyeket, hogy bár eleinte kénytelen idegen tiszteket adni, de mihelyt arra képeseket talál közöttük, azokból fognak tiszteket választani. Mégis nagyrészt idegen tisztek voltak, kiknek ferde nevelése jórészt kiirtott minden nemzeti érzelmet, minden hazafias kötelességérzetet. Dacára ezen demoralizáló rendszernek, dacára a nemzeti szellemet és szabadságérzetet, minden eszközzel kiirtani törekvő német tisztjeinek, 1848-ban a székely határőri katonaság utolsó emberig a nemzet szent ügye mellett, szabadság és alkotmányért harcolt. Nem többé kötelességből, mert a határszéli katonaság megszüntetése elvileg kimondatott, hanem a haza és szabadság iránti szeretetből, melyben a székely minden időben emelkedett és nagy volt. Szabadságharcunk legderekabb hősei a székelyek közül kerültek ki és e dicső korszaknak legbámulatosabb fegyvertényei kétségtelenül azok, melyek Háromszék önvédelmi harcában folytak s melyek nemzeti történelmünk legfényesebb lapjait töltik be.

II. FEJEZET.

A székely nép

A keleti Kárpátok tövében, égető bércek alján él egy maroknyi tősgyökeres magyar nép; szorgalmas, ügyes, utánozhatatlan művész tehetség, századokon keresztül bástyája volt Magyarországnak,

mentővára az erdélyi magyarságnak. Ezen nép a székely és földje a Székelyföld. Természet alkotta éles határok között, ős eredetiségében megmaradt népszokások, sajátságok, nyelv, viselet a székelyben egy a magyartól eltérő, annál ősbibb néptípus. A székelyföld egy kis külön ország benyomását teszi.

Középtermetű, erőscsontú, izmos, karesu nép. Szorgalmas, értelmes, ügyes, emellett erős, mint az a sziklaláncolat, mely festői szép völgyeit, aranykalászos rónáit körülveszi. Annak, aki a határvidéken áll, a nemzeti ügy szolgálatában edzettebbnek és fegyverképesebbnek is kell lennie a többinél.

Önálló hivatásában több, mint ezer esztendő óta mellével fedezte Magyarországot a kelet felől jövő támadások ellen. Míg egyik kezével harcolt, a másikkal épített, arasznyi földjén küzdött, verejtékes munkával a mindennapi kenyérért. Az életküzdelem a székelynél már abban a korban kezdetét veszi, amelyben másutt csak örömet kínál az élet.

A Székelyföld áldott föld, de erős munka nélkül nem ad egy darab kenyeret sem. Ha felkeressük a székelyt otthonában, tanui lehetünk küzdelemteljes életének. A hajnal már nem találja ágyában. Meredek hegyoldalon, elképzelhetetlen fáradtsággal szántja silány földjét, versenyt dolgozva barmaival. Távol övétől, távol házatól, falujától havasi erdők útvesztőiben legelteti állatait; nyugvóhelye a zöld pázsit, takarója az égboltozat. Amott tutajfát vág, meszet éget, erdőt irt, fát úsztat, deszkát fűrészsel, fát, borvizet szállít, kezének munkájával kereskedik, házal és mindezt azért, hogy megtarthassa szerzett, vagy őseitől örökölt 1—2 holdas birtokát, fenntarhassa házat, fizethesse adóját s megszerezze szegényes rozskenyé-

rét vagy puliszkáját. Ez a szakadatlan küzdelem, bér-
ces hazájának szélsőséges klímája, a létért való küz-
delemre megacélozták, az élet harcaira edzettebbé,
kitartóbbá, szívóssá, munkássá tették a székelyt. A
sok akadály, mivel megküzdeni kénytelen, testi és
lelki tehetségét nagy mértékben kifejlesztette, élénk
felfogásúvá, éleseszüvé és okossá tette.

E tulajdonságoknak tudható be, hogy a marok-
nyi nép, mely a létért való küzdelem keresztútjé-
ben annyiszor vérzett, sokszor majdnem elvérzett,
annyi veszteséget szenvedett, többször majdnem ki-
írtatott, nemcsak mindannyiszor feltámadt, de meg-
erősödött és a néhány ezerből közel félmillióra sza-
porodott.

A székelynek folytonos katonáskodásából kris-
tályosodtak ki azon tulajdonságai, melyekről költők
éneket énekelték, amelyek közmondásként a magyar
nép száján forognak, amelyeknek egyes megnyilván-
ulásai a hír szárnyán bejárták egész Magyarorszá-
got. Ezek a tulajdonságok a rettenhetetlen bátorság,
a szabadságszeretet és az önbizalom.

Hogy a székely senkitől sem fél, csak az Isten-
től, arról ezer csatában tett tanubizonyságot. Fegy-
vertelenül jelent meg Rákóczi táborában. Minek hur-
colja magával a hosszú úton a nehéz fegyvert? „Hoz
eleget az ellenség, majd elveszi tőle“. A francia há-
borúk alkalmával a székely katonák azzal a kérés-
sel járultak a fővezérhez, jelölné meg nekik az ellen-
ség reájuk eső részét, hamarosan levágják s azután
hazamennek, mert otthon sok dolog várja őket.

A székely senkitől sem fél, csak az Istentől,
senkiben sem bízik, csak az Istenben és önmagában.
Érdekeinek ő maga az őrizője, gondozója, jussának

ő maga a védelmezője. Ezt aztán ha kell, karhatalommal is megvédi.

De nemcsak saját jogainak volt hű védelmezője. Hol a haza és szabadság érdekében helyt kellett állani, a székelyt mindig ott találjuk a szabadság és nemzeti jog lobogója alatt. A harcok tüzeiben az erős kar, a szív bátorsága, a faji önérzet voltak szövetségesei, a történelmi öntudat volt talizmánja, ringató álma elkísérte a csatában is, de vissza is hozta győzelmesen. Törökverő Hunyadi János hadaiban sok volt a székely. Vitézségükkel vívták ki a „székely szabadságot“. Mátyás király fekete seregének zömét a székelyekből toborozta össze. A „szabadságlevél“, mit Mátyástól, azon idők legnagyobb hadvezérétől kaptak, a székely vitézség dicsérete. Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György székelyekkel harcoltak a hazáért, vallásért és szabadságért. Szabadságharcunk legendaszerű hőseinek Bem tábornoknak legkedvesebb hatonái a székelyek voltak. A világháború összes hadszínterei székely dicsőségekről beszélnek.

A magyar királyság keleti fellelegvárának őrállomásán a magyarság támadó és védő harcaiban a több mint 1000 éve dúló csaták fergetegeiben ezrivel vérezett el a székely és mégis él. Él ősi szabadságának, földjének, erényeinek és történelmi, nemzeti küldetését hordozza megizmosodott vállain.

Vajjon mi tarthatta fenn másfélezer esztendőn keresztül e maroknyi népet? Mi óvta az elmerüléstől, a sötét századok hullámverésében? Mi védte meg az elpusztulástól? Fajának nemes tulajdonságai, ősi erényei, kitűnő intézményei, sajátos birtokviszonyai, családalkotó hajlama, a földnek, a bűbájos székelyföldnek természeti fekvése, csodás varázsa, vagy talán a Hadak útján megjelenő ősök segítsége?

III. FEJEZET.

A székelyföld

Az erdélyi felföld keleti részén nagy kiterjedésű hegyekkel sűrűn behálózott vidék emelkedik. A hegyek hatalmas tömegéből különösen két hegy-lánc válik ki, melyek északról délre húzódnak, nagy terjedelmű, magas sziklacsúcsokkal és rengeteg erdőségekkel vannak borítva.

A keleti lánc a Kárpátok övének egyik szakasza, melynek északi részét a gyergyói-, középsőt a csiki-, délit a Bereczki havasoknak nevezik. A nyugati hegy-lánc a keletivel egyirányban haladó és 136 km. hosszú Hargita és Persányi hegység. E hegyek egyike sem emelkedik az örök hó határvonaláig, de csúcsaik vonalzatának, merészségében még az Alpesek ismerőjét is megragadják.

A Bereczki havasoknak egyik nevezetes része az 1649 méter magas Nemere hegy. Nevezetes hegy ez, mert onnan indul ki a Nemere szél, amelyet amennyire óhajt a háromszéki ember, éppen annyira fél is tőle. Óhajtja, mert tapasztalatok nyomán megérlelődött, szent meggyőződése, hogy az az esztendő, amelyben a Nemere szele gyakran fúj, termékeny lesz és hogy az ilyen esztendőben szorgalmas munkája után bő áldást várhat. Fél tőle, mert midőn Nemere kibontja szárnyait és végigseper a falvakon és utakon, házfedeleket ragad magával, fákat csavar ki tövestől, az utasok szekereit — még ha gabonával rakottak is, — felforgatja. Ha pedig téli időben kerekedik fel, az útbaeső falvak szélső házait hóval el-

torlaszolja, fagyos leheletével megdermeszt embert és állatot.

A Harginának északi része a Görgényi hegycsoport, a középső a tulajdonképpeni Hargita, amelyhez délről a Hermányi és Háromszéki hegyek csatlakoznak. Alkotásánál fogva a Beszterce-Naszód és Maros-Torda vármegyék határán emelkedő „Kelemen havas“-t is ezen láncolat részének tekintik.

A Hargita és a keleti határhegylánc közé eső, valamint a Hargita nyugati oldalára támaszkodó lejtők, völgyek, medencék együtt képezik a székelyek hazáját.

A székelyek hazája zárt egység. Északi és keleti határa gyanánt a Kelemen havas és a keleti határláncolat összefüggő sziklatömege emelkedik. A keleti hegyláncolatot rengeteg erdőség, többnyire fenyvesek borítják. A táj egyhangúságát nyájas völgyek, az erdő zöldjéből kiemelkedő szirtek és sziklacsoportok szakítják meg. Ezen határhegység hosszú vonalán csak négy olyan hágó van, amely könnyű átjárást enged a hegyek között a régi Romániába és pedig a Tölgyesi, Gimesi, Ojtózi és Bodzai szorosok.

A székelyek földjét a Hargita hegylánc és tagjai két részre osztják: a Hargita és a keleti hegylánc közé zárt rész, Csik- és Háromszék-, a Hargita nyugati oldalán lévő Maros-Torda és Udvarhely vármegyéket foglalja magában. Ime, ez a székelyek völgye, félmillió székely hazája.

A természet alkotta éles határok között őseredetiségében megmaradt népszokások, sajátságok, nyelv, viselet a székelyben egy a magyartól sokban eltérő, annál ősbibb néptípus, a földben egy kis külön ország benyomását teszi az emberre. Büszkén is nevezi a

székely ember kis hazáját, a Székelyföldet, Székelyországnak. Minden, ami a Székelyföldön kívül esik, a székely előtt külföld.

Hogy a természeti határok által elzárt vidék lakói az elszigeteltség terhét könnyebben elviselhessék, a jótékony természet a Székelyföldet feldíszítette mindazon természeti szépségekkel, amelyek az emberre vonzerőt gyakorolni, lakóit lebilincselni és igézetükbe vonni képesek; kinccsel pedig annyival halmozta el, amennyi csak világrészeknek jutott osztályrészül.

Akit e föld szült és nevelt, bármily kedvező, bármily magas sorban is legyen másutt, mint a székelyföldön, idegennek érzi magát, akár csak a tropikus földről ide átplántált virág. Aki pedig még közelebb áll e földhöz, ki a földet munkálja verejtékes munkával, az meg éppen annyira hozzátapadt a földhöz szeretetével, hogy ha örökre kiragadják onnan, elpusztul, mint a sivatagba kiültetett fa.

A székely havasokból indulnak hosszú útjukra az erdélyi részek legnagyobb folyói: a Maros, az Olt, a két Küküllő és a Feketeügy. Útjukban nagykiterjedésű földek termékeibe öntenek duzzadó életet, sok ezer ember munkaerejét kínálják, a legolcsóbb szállító utat szolgáltatják, a legromantikusabb völgyeket, tereket, szorosokat alkotnak.

A Székelyföld amennyire gazdag természeti szépségekben, történelmi emlékekben, épp annyira dúskálódik ásványi és növényi kincsekben is. A legrégibb kőzetek a székelyföldön az úgynevezett „kristályos palák (gneisz, csillámpala, chlorit, talk agyag, amfibolpala)“, melyek nagyrészt a még forró őstengerből ülepedtek le. Ezen kristályos őspalák képezik Erdély földjének fundamentumát.

Az a jótékony eső, mely az ég felhőiből a székel-
yek áldott földjére hull amellett, hogy az aranykalá-
szos vetéseket, a földet borító dús növényzetet táp-
lálja, a föld méhében gázokat és ásványos részeket
old fel és mint kincseket érő üdítő vagy gyógyító víz
bugyog fel. Úton-útfélen árokban, hegyoldalon, erdők
sűrűjében, sőt a kapa nyomában is csodás vízü for-
rások fakadnak a székel-
yek földjéből. Vannak köz-
ségek (Kovászna), ahol minden magántelken s még
a hegyről lesiető patak medrében is pompásabbnál-
pompásabb ásványvíz forrásra, gázkiömlésre bukka-
nunk. A vizek egyrészét mint fürdőket értékesítik,
vagy palackokba zárva teszik hozzáférhetővé, na-
gyobb része azonban parlagon hever.

A székel-
yek fürdők között a legtöbb alkalmas arra,
hogy a hosszú munkában elfáradt lélek ott rázza le
gondjait és szerezzen új erőt az új munkához.

Erdélynek, az erdők hazájának Székelyföld a leg-
erdődúsabb területe. A területhez képest legtöbb erdő
van Háromszék megyében. Az erdők Székelyföldön
többlenyire összefüggő tömegekben jelentkeznek. Az
alantabb fekvő dombos részekben a tölgy az uralkodó
fanem, de akad benne elszórva bükk és gyertyánfa is.
A középhegyeken a bükk veszi át az uralmat, itt-ott
azonban nyírt és fenyőt is találunk. A magasabb he-
gyek a fenyők birodalmát képezik. Az a magasabb
pont, amely még erdővel van benőve, a Hargita ol-
dalan 1500 méter magasságban van.

A növényi élet a folyók partjairól indul lefelé
gazdagon és változatosan. Akármerre nézünk, a te-
remtő őserő csodái tárulnak elénk fűben, fában és
virágban. A Székelyföld flórája rendkívül gazdag a
fajokban, eredeti az alakokban, változatos a színek-

ben. A bennszülött növényeken kívül egy egész sorát találjuk itt a csodás növényvándorlásnak, melyek nem a szomszédos flóra területről, hanem a messze északról, a skandináviai félszigetről, Dél-Oroszországból, Kaukázusból és a Balkán félszigetről szakadnak el megfoghatatlan módon mihozzánk.

A Székelyföldön a százados tölgyek a terebélyes bükkök, a rengeteg fenyvesek gazdag állatvilágnak adnak élettehetséget. A nagy vadaknak és ragadozóknak igazi gyülekező helye a székelyföldi erdő. Hajdanában a bölény volt ezen erdőkben az állatvilág leghatalmasabb képviselője. Őseink vadászatainál ezek képezték a legnemesebb vadat.

A székelyföldi erdők méltán voltak mindenkor célpontjai a vadászok vágyainak. A bölény ugyan kipusztult, de helyette megtaláljuk Európa állatvilágának legnagyobb és legérdekesebb alakjait: a vadmacskát, az erdők legsűrűbb belsejében lakó hiúz, a nagy tereket bebarangoló fejedelmi vadat, az erdei medvét, a farkast, a vaddisznót, az őzet és helyenként erdeink legnemesebb vadját, a gímszarvast is.

Az erdők madárvilága is gazdag fajokban, egynekben. Az erdőben járva ezerféle hang üti meg füleinket. Cseveg, csacsog, csicsereg, dalol, fütyül a madársereg különféle változatban mindenütt. A magasból a sas vijjogása, a fák lombjai közül a vadgalamb hűgása, a harkályok rikoltozása, kopogása, a pintyek éneklése, a rigók füttye, a cinkék csicsergése, a hollók károgása hangzik. A Görgényi erdőkben a parajdi és oláhfalvi Hargitában kedves hang a vadász füleinek a siket fajt dürgése s a tusnádi- és királyi fürdőkben a vándorsólyom sívítása is. Ha leáldozott a nap és leszállt az est, megszólal a bokor is, a kis füle-

műle csattogja most el legbájosabb, legigézőbb dalát. A füleműle dalába beleharsog a levegő égből az erdő pacsirtájának gazdag változatú nótája.

Ami a folyók halállományát illeti, a Vargyasban: a pérhal és pisztráng, a Küküllőben a harcsa, pisztráng és a csik, a Marosban: a kecsge, a harcsa, tok és a csuka, az Oltban: a sügér, kárász, keszege, csik, harcsa, csuka, pérhal, galócza, tarka menyhal és a ponty a leggyakoribb halfajta. Mindezeket a halakat a székely ősi magyar mód szerint halássza, néhol a távol Keletnek ősrégi halászó szerszámaival is alkalmazván.

A Székelyföld egy küzdelmekben megedzett magyar fajt táplál keblén, mely nehéz küzdelmekben tartotta meg magának a földet, a földnek pedig magát. Kevés népnek van annyi tájszépsége, kevésnek annyi érdekes őserejű eredetisége, kevés földön van annyi kincse a természetnek, mint a Székelyföldön. Ott áll bájainak, gyógyító erőinek, kincseinek minden csodáival, de ismeretlenül szegényen és elhagyatottan.

Ragyogja be e drága földet a boldogság napja, aranyozza meg kedves népét a jólét öröme, sarjadjon barázdáin új élet, és amerre csak székely szót ringat szárnyain a szellő, az öröm és szabadság víg dala zengjen.

IV. FEJEZET.

A székelyföldi várrendszer

Aki a Székelyföldet figyelmesen járja, meg fog lepődni az ősvárak bámulatos nagy számától. Ezek a most már romjaikban heverő várak kétségtelenül fel fogják mindenkiben kelteni azt a vágyat, hogy a várak multját megismerje. Fájdalom, ez a vágy nem mindig teljesül, mert a várak multja oly távoli korra visz vissza, melyre a történelem szövétneke világot nem vet.

Azon kérdés megfejtését, hogy miként tudta magát ezen kis néptöredék egész Árpád bejöveteléig fenntartani, abban találjuk, hogy a sikámbriai csatából elszakadt 3000 hun harcos a „székhely“ védelmére hátrahagyottakkal egyesülvén, oly havas, kopár vidékre húzódott, melyet a többi, felülkerekedett népek egy cseppet sem irigyelhettek tőlük, másrésről az idevonult hunok sokkal kisebb számban voltak, hogy sem a többi népek hódításaikat féltették volna, és így békén hagyták hegyeik között. Legfőbbképen fenntartotta magát ez a néptöredék kiváló hadszervezete által, mely a székely krónika útmutatása szerint 30.000 harcos kiállítására képesíté és végül fenn tarthatta magát a földterület természetes védelme folytán, melynek védképességét a kiépített hatalmas várrendszer még fokozta.

Az Árpád előtti Székelyföld csak Csikre, Háromszékre, Udvarhelyre s talán a Barcaságra és Marosszéknek felső havasos részére terjedt ki. Marosszéknek távolabbi és bajosabban védhető részére csak később,

valószínűleg az avarok, vagy a magyarok bejövetelkor húzódtak el.

Marosszéken néhány oly föld erőd található, melyek az avarok gyűrűs erődeihez hasonlítanak és melyek a székelyföldi régi váraktól egészen eltérő jelleggel bírnak. Emellett a Székelyföld többi részében is, de főleg Marosszéken sok olyan mély utat találtak, melyek az avar erődítésekhez tartoztak. Mindez igazolni látszik azon állítást, hogy midőn Nagy Károly nyolc évi harc után az avar birodalmat eldönté, az avarok egyrésze Erdélybe vonult, a hunoktól visszamaradt székelyekhez, ahová Nagy Károly hadai behatolni nem tudtak. Itt sokan keresztényekké is lettek s fenntartották magukat a magyarok bejöveteléig. Ebből következően nem lehetetlen, hogy Marosszék első lakóit az avarok közül kapta.

Aranyosszékre, a székelyek sokkal később, a mongoljárás után telepedtek le, és így a mostani Székelyföldnek közel egyharmada nem tartozott az ősi Székelyföldhöz. Ezen aránylag kis területen 70 várral található, melyek azt minden irányban behálózák, leginkább azonban a határszél bejáratainál voltak csoportosítva. Úgy itt, mint beljebb a tartományban aként voltak azok magas hegycsúcsokra elhelyezve, hogy egymással látható összefüggésben állottak. Ezáltal nemcsak az egész területet behálózó hadi távsürgöny elmélete lett megoldva, hanem a várak véstüzei által értesített nép mindenütt fegyvert ragadva sietett az erődök védelme által fedezett helyzetében, hazája határainak oltalmazására.

Sokan voltak az erdélyi szász írók, sőt még a magyar tudósaink között is olyanok, kik határozottan tagadják, hogy a székelyek valaha várat építettek

volna. Ezen állítások indokául azt hozták fel, hogy a székelyek nemhogy várat építettek volna, sőt ilyennek az állam által való építését sem igen tűrték. Felhozták azt is, hogy a nomád életet folytató székely sokkal szegényebb és fejletlenebb volt, hogyszem egyáltalában várakat, főleg kővárakat építhetett volna. Végül pedig a leghatalmasabb érvül azt hozzák fel, hogy a hunok hadviseleti szokásaival ellenkezett a várépítés.

Vegyük bírálat alá ezen nézeteket. Az első elmélet a királyok és részben a fejedelmek korára alkalmazva állhat, midőn várakat úgy Báthori István vajda, mint János Zsigmond fejedelem a székelyek szabadságérzetének fékezésére épített. Sőt még a királyok alatt is voltak várak Székelyföldön, ilyen volt a már Szent István alatt épített Bálványos, a Szentléleki vár és Hinczavára. E két utolsót a mongolok dúlták fel, míg Bálványos dacolt velük. Már pedig ha e három várat építhették, miért ne építhettek volna többet is. Koránt sem alkalmazható ez a nézet arra a korra, amidőn a székely nép őseitől elszakadva, rokontalanul maradt és teljesen önerejére volt utalva. A józan okossággal igen is összeegyeztethető feltevés az, hogy éppen ilyen elszigetelt helyzetében nagyon is szüksége volt oly erődökre, melyeknek fedezete alatt nemzeti létét biztosíthatta.

Ami a második ellenvetést illeti, az ismét nem alapos, mert a székely korántsem volt — még e korban sem — olyan műveletlen, mint azt sokan feltételezni szeretik. Sőt demokratikus szervezeten nyugvó és alkotmánya, mellyel az akkori népeket megelőzte és nagy hadképességet feltételező jeles hadszervezete meggyőződött mindenkit, hogy e nép legalább is a

többi akkori népek műveltségi színvonalán állott, ha azokat túl nem szárnyalta. Emellett meg volt a székelyben is a keleti fajoknál feltalálható hazaszeretetnek és a szülőföldhöz való ragaszkodásnak azon magasztos érzete, mely még ma is e faj legszebb tulajdonságai közé tartozik. Mivel a honvédelem az adott viszonyok között a vándornépek hullámozásában nem volt könnyű feladat, építhették azon hatalmas várláncolatot, mely a kisszámú népnek védőképességét fokozta és mely lehetővé tette kisebb haderővel való előnyös védrendszer létrehozatalát.

A székely, megtelepülése után ítélve nem is volt nomád és bolygó nép s oly nagyon szegény nem lehetett, mivel azon népnek volt mintegy örököse, mely Európa vagyoniában szabadon zsákmányolt és mely zsákmány harcba hurcolható nem lévén, a székelyek telephelyéül szolgált „székhelyen“ hagyatott hátra.

Ami végre a harmadik érvet illeti, való ugyan, hogy a folytonosan táborban élő hunok kövéreket nem építettek, de hogy az erődítmények elméletével ismerősek voltak, s hogy annak előnyeit is ismerték, — már az is bizonyítja, hogy táborhelyüket, tanyájukat földsáncokkal, karókkal és szekérvárakkal szokták volt körülvenni. Abból, hogy egy folytonosan hullámozó és harcban élő nép alkalmi erődökön kívül más várakat nem épített, miként nem is építhetett, éppen nem következik, hogy egy megtelepedett, állandó lakhelyt választott, tehát a haza fogalmával tisztába jött nép, minő a székely is volt, várakat ne építhetett volna. Sőt éppen a biztonság érzete, a haza megtarthatásának szükségessége, ami azon korban csakis várak által volt elérhető, elkerülhetetlenné tette a várak építését.

Másrészről pedig a székelyföldet megelőzően lakó más népek közül alig találunk olyat, melynek ideje és alkalma lett volna ily hatalmas várcsoport létrehozására, mert hogy azok nem római művek, azt első tekintetre is fel lehet ismerni. Alak, fekvés és falak alkotó anyaga, a római feliratok és a római építkezéseket jellemző téglának teljes hiánya mind ez ellen szól. A római uralom a Székelyföldre is behatolt ugyan és a kutatások nyomán több római álló tábort, telepét és útvonalat fedeztek fel. Ezeknek a székely várépítéssel való összehasonlítása által fogunk meggyőződni, hogy magas hegycsúcsokon néha magas ormokon fekvő ősvárai a Székelyföldnek római maradványok semmiképpen sem lehetnek. Az se valószínű, hogy a székely várcsoportot a római kort megelőzően a dákok építették volna, mert olyan nép, mely ilyen hatalmas erősségekkel rendelkezhetett, egy-két veszített csata után nem adta volna olyan könnyen meg magát. Fekvésüknél fogva megközelíthetetlen és bevehetetlen várat minden önvédelem nélkül át nem adtak volna az ellenségnek, mert ez a nép, mely ily védműveket létesíteni tudott, azt oltalmazni is képes volt. Ha ezek a várak már akkor léteztek volna, akkor annak nyomait találhatnók a római történelemben, ahol a hadjárat egész részletesen tárgyalva van.

A gót, gepida, vizigót, longobard és egyéb kóbor és hazánkban állandóan soha meg nem telepedett népszintén nem építhette. Ezen még romjaikban is nagy-szerű és bámulatos erődöket csakis a székely nép emelhetett azon négy és fél század alatt, mely Attila birodalmának összeomlása és a magyarok bejövetele közé esik. Csakis ezen váraknak bevehetetlen láncolatára támaszkodva az ezen várakon sarkaló hadszer-

vezetével tarthatta fenn magát ezen rokontalanul ide-szorult és ellenséges elemektől körülözönlött nép-töredék.

A váraknak a székelyek által történt felépítése mellett felhozott ezen bizonyítékok és érvek a kétke-dők által feltevéseknek is minősíthetők. De tagadjuk-e mindazt, mit tisztán történelmi okmányokkal támo-gatni nem tudunk? A néphagyomány ne legyen az ősidők homályos eseményeinek felderítésére irány-adóul és útbaigazítóul elfogadható? Hisz' ha csak azt fogadnók el a népek történelmének megírásánál, mi okmányokkal igazolható, akkor nem lenne nép, melynek őstörténelmét fel lehetne deríteni! Azért a hagyományokat, az építészet műmaradványait nem szabad figyelmen kívül hagynunk. — Renan, a világ első regésze (Jézus élete előszavában) mondja, hogy ahol az írott történelem megszűnik, ott kezdődnek a szájhagyományok, ahol ezek végződnek, ott beszélni kezdenek az épületek romjai, a kézművek hátraha-gyott példányai, hol ezek is elhallgatnak, ott megszólal a föld. Szabadjon tehát Renannak ezen elméletét irányfonalul elfogadnunk, akkor midőn népünknek ezredéves hagyományai és mondái alapján valamint a nagy számban reánk maradt építészeti maradvá-nyokból a székely népnek az írott történelem hatá-rain túl eső életét és viselt dolgait kutatjuk.

Ne tépjük szét azon babért, melyet a szóhagyo-mányokban nyilatkozó népköltészet nagy őseinknek homlokára illeszt.

Mielőtt azonban a székely várak leírását megkez-deném, egy általános visszapillantást kell tenni őseink-nek ezen határerődökön nyugvó védrendszerére. A várak vizsgálatainál szemmel látható az a körülmény,

hogy a határszéli várak rendszerint nem a hazába bemenetelt engedő hegyszorosokba, hanem inkább bent, a lakott vidék közelébe épültek. Ezen hadászati elvet látjuk következetesen keresztülívve főleg a háromszéki végvárak elhelyezésénél, mert itt a Szentléleki várnál és az azzal kapcsolatosan épült Csomortány és Álmos váránál kezdődő határfedező erődök mindegyike olyan elhelyezést nyert, mintha őseink erejük érzetében nem kizárni, hanem az út nyitvahagyása által mintegy beédesgetni akarták volna az ellenséget, hogy az ott erődök gyűrűzetéből minden oldalról megrohanják és eltiporják. Mindenesetre az önbizalom döntő szerepet játszott a hadászati pontok ily elhelyezésénél, de még inkább szükségelte azt a hadfolytatásnak akkori időben másutt is, de főleg nálunk alkalmazott azon modora, mely szerint a csatákban a lovasság tömegeinek rohamai játszották a döntő szerepet. Lovassággal való mozoghatásra pedig a szűk határszéli szorosok tért nem engedvén, az ellenséget be kellett engedni, a tágabb síkságokra és völgyekre, hogy ott lovassági rohamok teljes kifejtetése által azzal előnyösen megütközhessenek. Valójában nem igen lehetett előnyös és kedvező helyzete azon ellenségnek, mely Háromszék területén minden oldalról elhelyezett 25 vár őrizete és az e várak alatt tanyázott harcosok együttes megtámadásának volt kitéve.

A löfegyver feltalálása azonban a hadviselés módját egészen átalakította, amennyiben nagyobb értelmi botolyást és hadászati kombinációknak döntőbb szerepet engedő újabb harcmód jött létre. A régi sziklavárak a magas hegyormokra fektetett sasfészkek nem illettek többé be a tudománnyá fejlődött

újabb hadászat keretébe, amiért is ezeket őseink is elhagyták és leszállottak a büszke sziklatrónukból a lakályosabb térségekre és kint a hegyszorosokban emeltek határvédő várakat, ahol a löfegyver segítségével kisebb erő is nagy hadtömegeket tartóztathatott fel.

Az elhagyott ősvárak pedig gondozatlanul omlottak szét és korunkra csak azoknak romjai maradtak. E romok, e szétszórt töredékek mind becses adatok, mind egyes kőokmányok, melyeknek szakadozott lapjairól, ha nem is tudjuk az ősidőknek homályába vesző történelmét biztosan egybe állítani, de azért annak hatalmáról mégis fogalmat alkotunk és ritkán csaló következtetést vonhatunk a régi kor műalkotásainak nagyságára.

A csenevész, vörhenyes, fűvel benőtt romok szomorúan néznek le a völgybe, amelynek hajdan urai és őrei voltak ezek a várak. Temető itt minden halom. Hősök temetője. Megszentelt ereklye itt minden rög, régi dicsőség, legendák színhelye itt minden talpalatnyi föld. Az omladékok rég elmúlt idők sírkövei, melyekről lemosták már az írást a fölötte elviharzott századok. Ezer esztendő emlékek csodás maradványai, melyeket ennyi századon keresztül sem bírt megsemmisíteni az enyészet hatalma. Ezen romjaikban is bámulatos sasfészkek szétszórt kövei csodadolgokat mondanak, ezer regét beszélnek a letűnt nagy idők történetéből, a székelyek küzdelmeiről, törekvéseikről, dicsőségéről és vitézségéről. Ezen romokon nyugszik a múlt, ezen romok között gyökerezik a jelen öntudatos hatalmát és a jövő nagyságát biztosító szabadságnak izmos életfája.

V. FEJEZET.

Udvarhelyszék Ősvárai

Udvarhelyszéket székely anyaszéknek is nevezik, mert régente a székelyek főkapitánya legtöbbször itt lakott. Itt tartották a székely nemzeti gyűléseket és a pereket az egész székelyföldről ide fellebbezték. Bár utóbb elvesztette a központi fekvés által kifejlesztett ezen előjogait, de azért az anyaszék elnevezés mint történelmi emlék fennmaradt a legutóbbi időkig és fennmaradt politikai értelemben is annyiban, hogy Udvarhelyszék áll Udvarhely anyaszékből, Keresztur és Bardócz fiókszékekből.

Udvarhelyszék területe hegyes, kevés síksággal, keleti és északkeleti oldalán roppant havasok és ezekből kinyúló rengeteg erdőség borítja. E havasok zömét a Hargita alkotja.

Ezen hegységek közé öt folyó völgye és azok számos mellékpatakjainak szűkebb völgyei nyomulnak be. Ezen folyók közül kettő a Kis- és Nagy-Küküllő a Marosba, három pedig a két Homoród és a Vargyas az Oltba ömlenek. Az előbbieket keletről nyugatra, míg az utóbbiak északról délre folynak.

Udvarhelyszék népe szép, erőteljes és szorgalmas havasalji falvakban magas termetű, alább inkább zömök, izmosak. Miután nem voltak a határőrvideki katonai szervezet erkölcsromboló hatásának kitéve, a legromlatlanabbak.

Udvarhelyszék címerére és pecsétjére egy négy mezőre osztott paizs, az osztályok kettejében öt-öt apró kereszt, másik kettőben három tornyos erőd, míg a többiben magasabb középtorony kereszt van.

Régebben használt pecsétjének körirata ez: „Sigillum universitatis sedis siculicalis, Udvarhely Anno 1557“.

1. GALATH VÁRA.

Székely-Udvarhelyre, a székelyföld anyavárosába igyekezve, a Küküllő völgyében haladva, Keresztúrtól negyed órára fekvő Bethfalvára érünk. Itt a völgy csakhamar összeszorul s azon hegyszorosok egyikébe értünk, melynek hadászati szempontból oly jelentékenyek és a székelyföldön lépten-nyomon találhatók. Éppen hadászati szempontok telepíthették a székelyt ezen kopár és terméketlen vidékre, melyeket, ha a természet mostohán is áldott meg, de azért a szabadságnak hatalmas védbástyáit tárják fel. Ez az oka, hogy a székely oly megválthatatlan ősei-nek szent tűzhelyétől és olyan bajosan bírható arra, hogy terméketlen hegyeit elhagyva, áldottabb rónás vidékre települjön. Néha munkavágy és üzérkedés messze elviszi őt, de végre is visszajön bércei közé, őseinek emlékszentelt hazájába.

A Kis-Galambfalvi hegyszorosban a Küküllő völgye annyira összeszorul, hogy a folyónak és útnak alig marad ott egy szűken kimért hely. Mindkét oldalról meredek, csaknem függőlegesen emelkedő hegyoldalak határolják és pedig a jobbparton a Várkapuszáda nevű hegy Nagy-Mál nevű hegyfoka, a balparton a Galath-tető meredeken leszelt oldala.

E hegyszoros torkolatánál a folyó balpartján fekszik Kis-Galambfalva. Ez egy kis területen fekvő népes falucska, mely 1830-ban egészen leégett s ezután nagyon szabályosan épül fel újra és pedig részint a tűzmentesség szempontjából, részint pedig mert a

faluban sok volt a kőműves és építész és így a házak mind kőből épültek cseréptetővel.

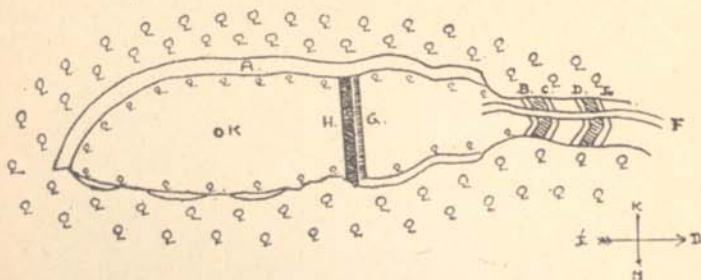
A falutól délnyugatra emelkedik Galathtető, egy önálló magas hegycsúcs, melyet Omlástetőnek is neveznek, mert Keresztúrra néző nyugati oldala festői omladványokban hanyatlik alá. Ezen Galathtető régi levelekben Galambot vára, majd később Galath vára néven is szerepel.

E minden oldalról függélyesen leszelt hegycsúcsot vár-talajául alkotta a természet. Volt is ott egy hatalmas és nagy kiterjedésű vár, melynek maradványai bámulatra ragadták a szemlélőt.

A hegy tetejét egy hosszúkás fennsík alkotja, melynek oromszélén hiába kutatunk várfalak után, ezeket csak az 50 lábbal alább lévő hegyoldalban lehet megtalálni, ahol sűrű bokorerdő fedi féltékenyen a multnak e titokteljes romtöredékeit.

A várfalaknak ilyen alsó elhelyezése által a vár belterének nagyítása véttetett tervbe. Miután a hegyoldal meredeken hanyatlik le, — hogy itt a várfalak elhelyezhetők legyenek — egy óriási munkát feltételező bemetszést kellett a hegyoldalba tenni, mely bemetszés karimaszerűleg ölelte körül a hegy tetőcsúcsát. Ezen bemetszés oromszélére voltak fektetve a várfalak. Ezek egybeomolva, oly hatalmas védőgátat (A) alkotnak, melynek alpmértéke 4 m. magassága 3 m. (lásd 1. sz. ábrát). Az előbb említett bemetszés az idők folyamán sok helyen leomladozott, azzal együtt a vár fala is lesüllyedt és most is ott hevernek még a hegy alján szétgurult kövei. Legépebb a várfal a déli oldalon, hol a Galathtető a hátrább fekvő s nála jóval magasabb Örhegygel egy keskeny hegyhát által van összekötve. Ezen egye-

dül megközelíthető pont megerősítésére igen nagy gondot fordítottak. A hegynyakra felemelkedő várfalat (B) kívül elhelyezett széles, mély sánc, (C) övezte, a várfal és a sánc a közepe táján hegyes kihajlítással bírt. Ezen belső védővonalat

1. Galath vár alaprajza.

egy másik külső fal (D) és sánc (E) követte és így a kettő között egy 40 lépés átmérőjű elővár keletkezett, mely egyszersmind a vár itteni egyedüli bejáratát (F) is fedezte. Az út, melyben a vár kapujához fel lehetett jutni, a Galathtetőnek nyugatra néző oldalán kanyargólag emelkedett fel és a Szél-bérc nevű helyen még a köburkolat maradványai is felismerhetők.

A vár nagy terjedelméről fogalmat adhat falainak 1600 lépésnyi kerülete. Alakja leginkább hasonlít egy hosszúkás falevélhez, még pedig egy kicsipkézett cserfalevélhez, mivel a hegynék többszörös ki és behajlását a várfalnak alapul szolgált bemetszés is követi. Hosszúságban átmérője 720 lépés, legnagyobb szélessége 180 lépés. A vár belterületének közepén lévő magaslat tetőormán egy hatalmas védőfal (H) és ennek déli oldalán elvonuló sánc (G) szeli át a

vár egész szélességét és így azt két részre, külső és belső várra osztja fel.

A belső vár közepe táján egy mély üreg található (K), mely mint mondják, a vár kútja volt és pedig oly mély, hogy egészen a Küküllő színvonaláig hatolt le. A vár beltere több százados művelés alatt teljesen átalakult, az eke földegyengető vasa teljesen eltüntette az itt állott épületek nyomait.

Ezen lehetőleg rövidre vont leírás fogalmait nyújthat Galath-varának mostani maradványairól s a vár egykori nagyszerűségéről és ellenálló képességeiről. Ennyivel meg is kell elégednünk, mert multja iránt hiába is kérdezzük a történelmet, a néphagyomány pedig legfeljebb csak sejtelmekre nyújt anyagot. Így egy szóhagyomány azt mondja, hogy a Galathvár a régi székelyföld határvára volt, melyet a tatárok (valószínűleg a mongolok IV. Béla alatt) bevettek. A székelyföldön való időzésük alatt ez volt fő táborhelyük, ide hordták egybe a sok rablott kincset és foglyokat, s ezért azt régen „Tatárvárnak“ is nevezték. Egy legenda azt tartja, hogy a vár földalatti pincéi még most is tömve vannak kincsekkel, s e pincék minden 7-ik évben felnyílnak, de az elvarázsolt kicset kihozni nem lehet. Mult idők titkos leple borítja e mesés romokat, mely felett derengő homályt szétoszlatni nincsen hatalmunkban.

A mult emléke által szentesített Galathtetőről leszállva a galambfalvi szorosba jutunk, hol egy dombtetőre emelkedve csakhamar megpillanthatjuk azt a szép erdőségekkel körül ölelt kies hegyoldalt, melynek tulsó felén „Nagy-Galambfalva“ tűnik elénk.

2. NAGYGALAMBFALVI VÁR.

Nagygalambfalva közelében a Küküllő színvonalára fölött 250—300 m. magasságban egy terjedelmes lapály terül el, ezen egy tengerszemnek tartott tó van, melyet Rák tavának hívnak.

Lent madártávlatban a szép galambfalvi térség és a falu terül el, a völgyet minden oldalról szép hajatú hegység veszi körül. Keleten, a Küküllőn innen Várfele, tovább a magas kopár Leshegy, Sinai-temető, Sólyomkő, Ajbérc, melynek fantasztikus sziklás oldalán tátongó repedéseiben most gazdag vadméh telepek tanyáznak teljes biztonságban, mert a hegyoldalt ember meg nem közelítheti. Északon a Csetej-tető, a túlparti Galathtal, szemben pedig a Várkapuszáda, hol a néphagyomány szerint szintén vár volt. Ha volt is ott valami erődítmény, az elsüllyedhetett azon félelmetes szakadékokban ezen visszadöböntő természeti megrázkódásban elmorzsolódott az ember gyenge műve. Feltehető, hogy a hegyélen, honnan egész Segesvárig lehet látni a Küküllő völgyében, állhatott a Várfelén lévő fővárnak valamely elővára, ahonnan az alulról jövő ellenséget kikémlelték és amely a szemben lévő Galath-hegyi erősséggel a kis galambfalvi szorost is fedezte. Ugy látszik, hogy a galambfalvi szoros hadászati fontosságát már őseink is észrevették és mindent elkövettek, hogy ezt a természet által megerősített helyet erődítványokkal is ellátva, biztos védhellyé, fontos hadászati ponttá alakítsák át.

Ezek az erődítványok azonban csak előművei lehettek és külső védvonalát alkották azon nagyki-

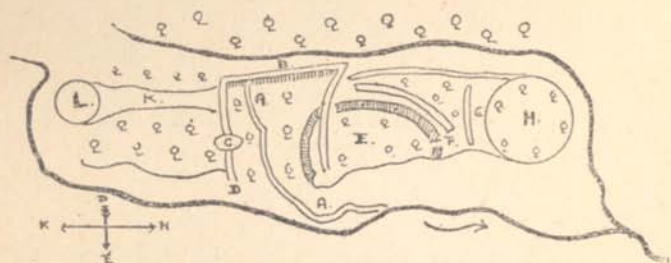
terjedésű központi erősségnek, melynek maradványai a Várfele nevű hegyen láthatók.

Nagygalambfalva délkeleti végétől, nem messze egy mély völgybe magát beágyalt, roppant köveket hengergető folyócska, a Vágás pataka törtet le. E völgyecske magában is egyike a legvadregényesebb helyeknek. A zúgó patak hol lapos kövek, hol pedig szírt darabok között folyik. A fák, melyek egykor fenn a tetőn lengtek, most talajostól együtt lezuhanva a völgyben élnek, mert ezen erőszakos leszánkáztatás mit sem ártott nekik.

E völgy jobboldali hegysorát „Feneketlen tetőnek“ (mivel ott kiszáradt tómeder van), míg a baloldalt „Várfelének“ hívják. E hegysor Vártető nevű és Vágás patakára néző csúcsán egy nagy kiterjedésű és fekvésénél fogva annak idején roppant nagy jelentőségű várnak régészeti tekintetben is igen érdekes maradványai láthatók. Északról a Vágás patakának függőleges, közel 100 méter magas oldala, délről egy másik mély árok alkotja annak természetes védvonalát és a kettő közötti hegyél egészen be volt építve.

A Vágás patakból a hegyoldalba mesterségesen bevágott ösvény („A“, lásd 2. sz. ábrát) a vár útja vezet a máshonnan megközelíthetetlen tetőre. Ezen út egy helyen megtörve, mint mély sánc (B) vonul át a tető gerincén. Ezen úttól keletre egy kis tó (C) mélyenülő medre van, melyet feneketlen tónak neveznek és mely a hagyományok szerint a vár kútja volt, ahová a vár veszedelme idején a kincseket temették. Néphagyomány szerint ott van most is a szellemektől őrzött és az emberi kapzsiság ellen védett roppant kincshalmaz. A kút közelében

volt szép kert helyén a néprege szerint most is vad egres, tulipánok és nagy sárga liliomok tenyésznek, melyek az éjjelenként ott táncoló tündérek léptei nyomán nőnek. A titkos tóban a monda szerint egy óriási fehér kígyó lakik és őrzi az itt lévő kincseket.

2. Nagyalanibfalvi vár alaprajza

A mesés tó mindkét oldalától mély sánc (D) szeli át a hegyormot. Mindezek csak erőművek és külső sáncok voltak. Beljebb nyugatra a tulajdonképpen belső várnak kettős, néhol hármass mély sánca és mindegyik sánc ormán magas védőfal lehetett, amiből jelenleg csak elhantolt faomladék látszik, mely a körtealakú 100 lépés hosszú, 120 lépés széles belső várat (E) övezte körül. Ezen belső vár nyugatra néző keskenyebb részénél (F) a hegygerinc vagy 15 öl mélységre át van metszve, mely átmetszés fenekén a két patakmeder oldaláig futó sánc (G) vonul el.

Ezen átmetszésen túl egy szabályszerű kerek domb (H) emelkedik, oly szabályszerű körfelülettel, hogy körzővel sem lehetne jobban kikerekíteni. E domb minden oldalról meredeken hanyatlik le és

csakis a vár felől és ott is az említett mély átmetzésen át közelíthető meg.

Gyönyörű e minden oldalról szédítő mélység környezte kúp idomú dombtető, mely merészen, mint tenger árjából kiemelkedő sziget emeli fel büszke ormát. Ezen helyen valószínűleg egy végvisszavonulási helyül szolgáló zömtoronynak látszanak elporladt nyomai. Ezen az oldalon a régi építkezésnek egyéb nyomai nem találhatók, ellenben a keleti oldalon a már említett tó, vagy kút helyétől kőfal maradványaival fedett ormozat (K) vonul végig a hegy élén. A tótól 160 lépésnyire, ott hol a hegyhát végződik, egy második nyugati várfokon lévőhöz hasonló és látszólag emberi kéz által idomított kerek domb (L) emelkedik, melyet Várhatárnak neveznek. Felületét ennek is régi épületek homályos nyomai borítják.

Odább egy magas hegycsúcs emelkedik, melyet „Lesőhegynek“ azért neveznek, mert ezen a hegyormon a várnak egy őrtornya volt, ahonnan igen jó kilátás nyílt az agyagfalvi térre és a Küküllő völgyre.

Ezen vár egyike volt a legnevezetesebb hadászati munkálatoknak. A hegyhátnak többszörös átmetszése a mély sáncok, a várfokok idomított dombjai és főleg az egész hegyhátnak beépítése roppant óriási erővel végrehajtott munkát tételeznek fel.

Ha tovább kutatunk e váron kívül más oly nyomokra is bukkanunk, mely azon sejtelmet keltheti a vizsgálódóban, hogy a vár védelme alatt egy város, vagy terjedelmes katonai telep létezett, mert odább a Vágás patak és Küküllő egybefolyása közti „Várfele sarka“ nevű előfokon a tetőcsúcsot olyan sáncok kö-

rítik, melyek egy itt állott kis várra engednek következtetni.

Itt minden lépten a mult klasszikus földjét tapodja az utas, titkos mult homályos emlékeit érintik lábai. A kutató csak homályos népmondákat, titokteljes regéket talál, melyek a tudnivágyást csak fokozzák, de ki nem elégítik, bizonyosságot nyújtó történelmi adatok helyett csak sejtelmek terén bolyong. A mult egy sötét tömkeleg, melyen áthatolni nem lehet. Korunkban a régészet nagy fejlődésnek indult és mint a történelmi nyomozások segédtudománya őt megillető polcra emelkedett. A régészet éppen ott lép előtérbe, hol a történelem, adat hiányában, fennakad. Nem egyszer fedett már fel egy-egy felirat oly problémákat, melyekhez a történelem kulccsal nem bírt. Itt is e romok és cserépdarabok régészeti vizsgálatánál arra a biztos megállapításra juthatunk, hogy ezek a maradványok semmi esetre sem római művek. Tudjuk azt, hogy a rómaiak hatalmuknak önérzetében katonai terepeiket útvonalaiikat védő állandó táborhelyeiket (Castrum Stativum) sohasem építették hegycsúcsra, hanem mindig térségre, folyók mentében, vagy legfeljebb csekély magassággal bíró fensíkokra. A rómaiak építkezését jellemzi még az is, hogy a négyszög idomtól nemigen tértek el. Itt pedig semmit sem találunk, ami a római várépítészet elveinek megfelelne. Az itt talált töredékek és ezek durva anyaga nem a római, hanem az azt megelőző vagy azt követő — úgynevezett — barbárkor jellegét mutatják. Így tehát ez vagy egy római uralom előtti dáktelep volt, vagy ami hihetőbb, azt a havasok közé visszavonult székelyek építették a rabonbáni korban. Ez lehetett a szembenlévő Galath

várával kapcsolatban végvára a rokontalanul e hegyek közé szorult székelyeknek, még pedig oly végvára és katonai telepe, mely hihetőleg a határt védte az ellenség betörése ellen és egyszersmind Budvárt a rabonbáni féltett székhelyt is fedezhette.

Mielőtt a várakat elhagyva utunkat tovább folytatnók, némely megjegyzést kell tennünk a várak elnevezésére. Galath várának mint előbb láttuk, ket-tős neve is van, de szegényebb e tekintetben a jelentékenyebb „Várfele“ erőd, melynek még nevét is elfeledték a hagyományok. E tekintetben szintén csak sejtelmekkel állhatunk elő, midőn azt mondjuk, hogy ez lehetett a székely krónikában több helyen előforduló Gyulavára, vagyis az a vár, ahol a Főgyula székel, melynek minden esetre közel kellett lennie a kormányzati központhoz, Budvárához.

Szabó Károly, jeles történészünk igen helyesen következteti, hogy Gyulavárának a Nagy-Küküllő mellett kellett feküdnie. A Nagy-Küküllő mellett pedig Budvárán és Zetavárán kívül más várat nem találhatunk, mint a galambfalvi szorosban lévő várakat. Kérdés, vajjon a Várfelén lévő névtelen várromok nem Gyulavárának maradványai-e?

Ami már most a galambfalvi szorosban lévő várakat különösen illeti, azt mondhatjuk, hogy ezen a szoros mindkét oldalán épített várak az ős Székelyföld határát fedezték és e feltevést támogatja a székelyföld fekvésének és a található erődöknek tanulmányozása is. E várcsoporttól kezdődve az egymástól látható összeköttetésben álló váraknak egy egész Kis-Küküllő és Nyárad felvidékig nyúlt és melyek láncolatát találjuk, mely a Nagy-Küküllő völgyétől a határozottan látszónak jelölik az ős székelyföld nyugati határszélét.

3. UDVARHELYI CSONKAVÁR.

A Székelyföld középpontjához, a legérdekesebb és legklasszikusabb helyéhez értünk az anyaszék anyavárosához, Székely-Udvarhelyhez.

A hagyományok szerint Attila Havasföldről ide tette át udvarát és innen kapta a város is elnevezését. Ezt támogatná az Attila testvére, Buda által építtetni vélt „Budvára“ valamint a másik két hun vezér, Kadics és Zeta által építeni vélt ma is neveiket őrző másik két várrom. A nép száján a mai napig fennmaradt hagyományokat a Csiki Krónika is támogatja és hogy Udvarhely helyén régi építkezések voltak, mutatják azon bonthatatlan alapfalak és fal-töredékek, melyeket ásatások alkalmával a földbe találnak.

Abból, hogy a hun birodalom összeomlásakor az itt maradt székely hősök ide, Budvárába helyezték politikai és egyházi központjukat és hogy rabonhánjai itt laktak, azt kell következtetnünk, hogy e helyet, központi fekvése és hadászati fontossága mellett, a régi emlékek kegyeletes tisztelete is választotta.

Székely-Udvarhely északkeleti részében házak-tól sűrűn beépítve egy érdekes és festői várrom van, melyet a lakosok egyszerűen „Csonkavárának“ neveznek.

Az eddigi történelmi ismeretek szerint itt előbb a Ferenc szerzetnek volt egy zárdája, ahová János Zsigmond szállni szokott, ahol mint biztos helyen a székely nemzet levéltárát őrizték és hol egyideig Izabella is lakott. Hogy e zárdá mikor épült, nincs biztos adatunk.

A székelyek 1562-ben János Zsigmond alatt felázadtak és legyőzetésük után a segesvári katonás országgyűlés e mozgalom vezetőit kegyetlenül megbüntették és a nemzetet ősjogaitól és kiváltságaitól megfosztotta. A zsarnokságra hajlamos János Zsigmond, hogy az igát tűrni nem tudó székely népet féken tarthassa, a szerzeteseket kiűzte udvarhelyi zárdájukból és azt erős sáncokkal és védfalakkal körülvéve várrá alakította át, melyet gunyképen „Székely-támadtnak“ nevezett el.

Ezt mondja a történelem, de feltehető az is, hogy itt már János Zsigmond és jóval a keresztesek előtt a XIV. század kezdetén is állott egy királyi vár, mely „Udvard“ nevet viselt. Ezen feltevést bizonyítja egy okmány, mely Hilibi Gál László által 1846-ben Nagyenyeden írt „Vizsgálódások az Erdélyi kenézségekről“ című könyvben szószerint megtalálható.

Ezen okmányból világosan látszik, hogy itt a XIV. század kezdetén egy tekintélyes királyi vár állott, mely már az idők viszontagságai, vagy talán a székelyek lázongásai által leromboltatván, azt Báthori István erdélyi vajda 1403-ban újból felépíti, éppen azért, hogy a lázongó székelyeket innen és a szintén várrá átalakított székely-vásárhelyi (marosvásárhelyi) kolostorból féken tarthassa.

Lehet, hogy a várba a szerzetesek templomot és kolostort építettek, vagy talán éppen egy előbb itt állott kolostor megerősítéséből keletkezik Báthorinak a székelyeket fékező vára. De az is lehet, hogy János Zsigmond a kolostort, mely az idők folyamán összeomlott (vagy éppen a területükön várat nem igen tűrő székelyek által lerombolt) vár védműveit kinyitotta, vagy annak romjaiból újat épített, mert a most

látható várfalak vagy azoknak nagy része János Zsigmond korának jellegét viselik. E korra utalnak a falakba berakott címerek és feliratok, sőt történelmi tény az is, hogy a székely fékezésére emelt illetőleg kiigazított vár habár rövid ideig is, a „Székely-támadt“ gúnynevet viselte.

Azonban, hogy e gúnynev nem tartott sokáig, kitetszik Báthori Kristófnak 1577-ben kiadott azon okmányából, mellyel Szent Imrét Udvarhelyhez csatolja, melyben nevezett falut saját udvarhelyi várához tartozónak említi.

A székelység fékezésére emelt erődöt nem igen szívelték s le is rombolták a várat, mely a menekülő Báthori Endrének utolsó védhelyet nyújtott. Amint Mikó Ferenc leírásában mondja, a léczfalvi országgyűlés a vár újbóli felépítését rendelte el, ami azonban úgy látszik nem hajtatott végre, mert Bethlen Gábor 1621-ben május 6-án Kassán kiadott adománylevelében Kornis Ferenc Udvarhelyszék bírójának adományozta e várat azon feltétellel, hogy amit a vár kiigazítására és építésére költ, betudódjék az inscriptionális összegbe.

A Rákóczi forradalom alatt e vár még tekintélyes erősség. Tige holdvilágnál legyőzván a kurucokat, Heisler Udvarhelyre tört, a várost felgyújtotta, a várat lerombolta, majd később újra kiigazítva duló kicsapásainak központjává tette. A Heisler elűző kuruc vezér Pekri Lőrincz, a várat leromboltatta, hogy többé a labancoknak búvóhelyül ne szolgálhasson. Azóta mint századok viharjával dacoló rom áll a mult idők némán beszélő emlékköveként. Tágas udvarán szántóföldek vannak, a hősök vére

áztatta göröngyökön buján tenyészik a kukorica. Az időbarnított falakat folyondár diszíti.

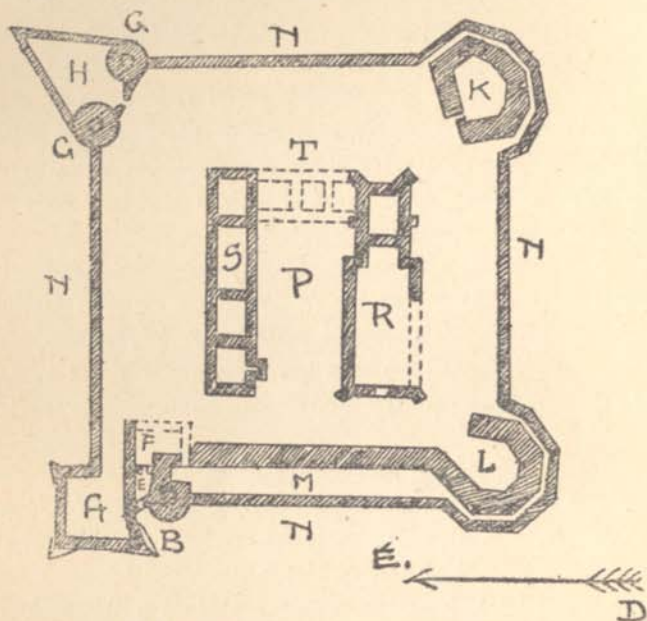
Most miután e vár multját némileg megismertük, tekintsük meg a még látható maradványokat. E várom bizonyára székelyföld legérdekesebb és legnagyobb-szerűbb romjai közé sorozható, ha valamely magas hegycsúcson állana, a legfestőibb pontok egyikét tárná fel és mint a mult erőteljes hadi építészetének egy bámulatos példánya, méltán kiérdemelné a figyelmesebb megtekintést.

A vár alakja csaknem szabályos négyszögű, körülbelül 80 lépés oldalhosszal, nem számítva a kiszögellő sarokbástyákat. E bástyák mindegyik egymástól eltérő alakkal bír, mintha azok különböző kor-szak izlése szerint épültek volna. Építészetük valóban nagyszerű, a bástya falak csaknem mindenütt három öl vastagok.

Az északnyugati bástya (3. ábra A) szabálytalan négyszögű, úgy ezen, mint a többieken is látható a 16-ik század hadi építészetének azon sajátága, hogy a fal alsó fele kifelé hajlólag idomul. E bástya kinyúló és közepében megtörött déli oldalfalán volt e vár egyetlen bejárata (B), melyet egyfelől a szög-bástya, míg másfelől egy félkör idomú egészen tömör bástya (D) fedezett. Ezen külső kapun belül egy emelkedő hosszú folyosó (E) volt, melynek belső végét a második belső kapu (F) zárta el. Az ily folyosók arra szolgáltak, hogy ha az ellenség a külső kapun be is hatolhatott, e szűk folyosón feltartóztatni, a szomszéd bástyákról és a szegélyező falak lőrésein át lelövöldözni lehessen.

A kapu melletti tömör bástyához hasonló, belül semmi üreggel nem bíró kör idomu két bástya

(G) van, az északkeleti szögleten is, melyből egy háromszögű bástya (H) szökel ki. Ezen tömör, még most is 3—4 m. magas építmény valójában a gulaépítéset elméletét juttatja a vizsgálódó eszébe. A

3. Udvarhelyi Csonkavár alaprajza.

délkeleti bástya (K) hétszögű s bár 1 méter vastagságú falaival roppant tömeget alkot, azért belürege mégis csekély. A délnyugati bástya (L) nagyon le van omladozva, úgy hogy csak kételkedve lehet állítani, hogy az ötszögű volt.

Ezen utóbbi bástyától a kapus bástyáig a külső oromfaltól 10 lépéssel beljebb egy második 1 m. vastagsággal bíró fal (M) vonul el. Ezen most is 1

méter magas falba minden irányba ható kis lőrések vannak alkalmazva. Belülről kis cellák támaszkodnak, melyeknek alapfalai most is látszanak; ezek vagy a szerzetesek cellái, vagy őrszobák lehettek. Feltehető, hogy ilyen belső védőfala mindegyik oldalnak lehetett, de azt megsemmisítette az idő. A várnak ezen falak és bástyák által körülkerített beltere 1.5 m-nyire emelkedik a Küküllő színe fölé és azt minden oldalról 2—3 m. széles mély sánc (N) övezte, melybe a Küküllő vize bebocsátható lévén, e vár, bár fekvése nem igen fontos, mégis nagyon erős és nehezen megközelíthető lehetett.

A várfalak válogatott lapos kövekből épültek, csakis a bástyák szögletei és annak csinosan épített párkányai vannak faragott kőből. A bástyákba sok címeres és felíratos kő van berakva, mely nagy részét már olvashatalanná és felismerhetetlenné koptatta az idő .

Ez a vár külső kerete, lássuk most a beltéren lévő épületeket. A vár belterületének közepét V idomú épület (P) foglalta el, melynek nyitott része nyugatnak volt fordítva. Ezen épület különböző korszak jellegét tünteti fel. Legrégibb mindenesetre a déli szárny (H), mely, hogy a régi templomból lett lakóépületté átalakítva, azt azonnal fel lehet ismerni. Erre mutat az épület alaprajzán is látható aránya és templomszerű idoma, egész szerkezete, melynél fogva a keletnek fordított rész, tehát az, hol szabályszerűen a szentéjnek kellett feküdnie, keskenyebb. Ezen épület műidomai kétségtelenné teszik először azt, hogy ez volt a várbeli kolostor temploma, másodszor pedig azt, hogy valamint e vár maga úgy a templom is vélt építési koránál (1562) jóval régiebb.

Az északi szárny (S) szintén nagyon díszes épület, ez is 55 lépés hosszú, mint a másik szárny és négy lakószobára van felosztva. Ugyanilyen beosztással bír az erre fektetett és még teljes épségben megmaradt (a fedél kivételével) felső emelet is. Ez lehetett a várparancsnoki lakás, mert ennek díszes felékesítésére nagy gondot fordítottak. Sarkai szépen faragott kövekkel vannak kirakva, a felső emelet ablakai pedig szép renaissance stílus modorában tetőpárkánnyal és sarokrózsákkal ékesített körámba foglaltak.

A leírt két szárnyépületet keletről összekötött (T) rész már teljesen eltűnt, most csak alapfalai mutatják egykori létezését.

Udvarhelyen e várrom egyedüli észlelhető emléke a fejedelmi kornak. Három régi várrom, ezeknek elnevezése és az azokhoz fűzött hagyományok valószínűleg azon iránytűnek szálai, melyek a kutatót tájékozzák, melyek a felállított hitet támogatják, hogy ezek az állítólag „Etele“ testvére „Buda“ által épített „Budvára“ és a világhódító hun király két vezére „Kadicsa és Zéta“ által épített más két várnak maradványa, melyekkel a későbbi fejezetekben fogunk megismerkedni.

4. BUDVÁR.

Udvarhelytől alig negyedórányira a Küküllő jobbpartján egy sajátságos alakú sziklahegy emelkedik fel, melyet Budhegyének neveznek. Sziklafala magasan tornyosodik fel, oldalában üregek tátonganak, néhol oly szabályszerű elrendezéssel, mintha a hegy maga lenne egy lőréses bástyákkal ellátott roppant

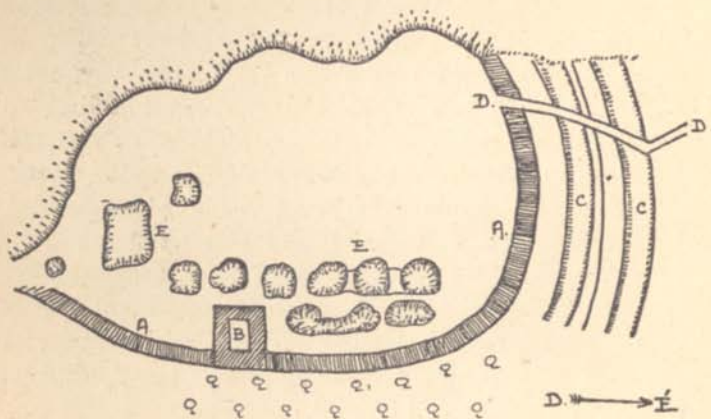
erősségnek megkövesült halmaza. Évezred viharjai által csiszolt, oldalán sötét, rejtélyes, megközelíthetetlen sziklaüregek sötétlenek, melyek a hegy szemeként bámulnak a mindenségbe, mintha kémlelnék az idők lassú folyását.

Budvár hegye minden oldalról függőleges, sok helyen kihajló, megközelíthetetlen oldallal bír, csakis észak felől van a szomszéd „Kuvasza“ heggyel egy keskeny, de a tető színvonalán jóval alul álló hegyhát által összefüggésben. Nyugatra egy másik, még magasabb hegycsücs, a „Csiszér“ emelkedik fel, melyet Budvártól, a mély, félelmetes szakadékok között törő „Nedró“ patak választ el, mely a nyugatról lezuhogó „Ördög-kútja“ patakkal egyesülve „Budvár-patak“ néven nem messze onnan a Küküllőbe ömlik.

Ezen előzetes tájékozódás után másszunk meg Budvár szédelgős tetejét, hogy az ott lévő rommaradványokat szemügyre vehessük.

A tető felső lapja 650 lépés kerületű. Nyugati és déli oldala mindenütt falmeredéken hanyatlik le. Ezen oldalakon fal nyoma sehol sem látszik és valószínűleg azon elvből kiindulva, hogy ott, hol a természet erősített az ember feleslegeset ne építsen. Ezen oldalakon nem is volt várfal, ellenben a keleti és északi, most bokorral benőtt oldal tetőormán még jelenleg is meg vannak 2—3 láb magasságban itt-ott elhantolva, a válogatott lapos kövekből forró mésszel bonthatatlan szilárdul épült alapfalak (4. ábra A—A). A falvonal közepetáján egy nögyyszögű bástya (B) állott, melyből egy 1.5 m. magas faldarab még most is áll. És látszólag a fal vonalába eső zöm tornya volt a várnak. A legbámulatosabb az északi oldalon lévő kettős sánc, (C). Ezen oldal volt természetileg a leg-

gyengébb és az említett hegynyakon át megközelíthető, ezért fordítottak ezen pont megerősítésére oly nagy gondot. E sáncok még most is 4—5 öl szélesek és ezen túl a hegy még ezen egyedül megközelíthető helyen is meredeken hanyatlik le mintegy 50 láb

4. Budvár alaprajza.

magasságig és csak ennek aljából indul ki a Várhegyet a Kuvaszával egybekötő fennebb is említett hegynyak.

Budvár a löfegyver ismerete előtti korban ropant erős, csaknem bevehetetlen vár lehetett. A bejárat (D) valószínűleg e sáncok nyugati végénél volt, ahol a sáncok most is be vannak földelve és ahol valószínűleg egy felvonóhíd is volt.

A vár belterülete nyugatra lejtősödő; itt a talaj tömör szikla lévén, semmi épületnyom nem mutatko-

zik, a keleti oldalon a leírt falak közelében mély gödrök (E) szabályszerű vonala látszik. 30 ilyen gödör van sorban elhelyezve, ami arra mutat, hogy ezek nem kincskeresők ásogatásai, hanem valamely épületsor szétrombolt alapfalai. A délnyugati oldal meredeken hanyatló sziklaélben végződik ahonnan félelmetes lepillantás nyílik a Budvár patak mély árkába.

A vár belterületének egyéb részein kincskeresők által kapart mély gödrök találhatók, mert a néphagyomány azt tartja, hogy Buda vezér ott arany, ezüst és vas hármaskoporsóba van roppant kincshalmazával eltemetve. Egész társulatok alakultak az elmúlt időkben, és hetekig turkálták eredménytelenül a földet.

Budvárát, Buda vezér még Attila birodalmának felbomlása előtt építtette. E vár volt az Attila hunjaitól elszakadt és ide a havasok közé vonult székekelyek főrabonbánjainak is székhelye, politikai életük és vallási kegyeletük központja. Itt a vár alatt gyűlt egybe a székelő nép áldozni, törvényt hozni, tanácskozni, jutalmazni és büntetni.

E várban székeltek a hős Zandirhám, itt tartották a székekelyek ősi törvényeit és az Árpáddal kötött szövetség kő-vértekre vésett szabályait.

Amint Anonymus, Béla király névtelen jegyzője mondta, a magyaroknak Árpád alatti bejöttékor Zandirhám volt a székekelyek főrabonbánja, ezt követeli által üdvözölte a rokon népet és Pannónia meghódítására közreműködve Árpáddal szövetségre lépett és attól hat kő-vérre metszet törvényt kapott, melyet Budvárában áldozati szertartás mellett a nemzet előtt felolvastatva, nagy örömmel fogadtak s véráldozattal szentesítve, a rabonbán udvarába helyezték el, mire aztán nagy áldomás következett.

E hat törvencikk a következő: 1. Egyedül Árpád fiúágát illesse a főhatalom Magyarországon; 2. Amely földet valaki saját kezével szerzi meg, sajátja legyen, mit közerővel, azt osszák el igazságosan a szerző felek között; 3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztesse; 4. Aki a fejedelemnek (Árpádnak) tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűz és víztől tiltassék el (száműzessék); 5. Ha valaki a nagy és kis rabonbánok vagy harkász tisztviselők közül a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzetségéből választandó rabonbán ítélete alá vétessék; 6. Ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, vágassék ketté.

Ezt a szerződést megkötötték még mielőtt Árpád „Magnarhont” (Magyar hon) meghódította volna, mert a székely krónika szerint Árpád ezen törvények szentesítése után lépett Magyarország földjére s a székelyek, Anonymus szerint, a Mén Maroth elleni hadjáratban az előhadat képezték, tehát a törvények 889-ben keletkezhettek Krisztus után.

Budvára, az őszintézményeknek e szikla fészke, volt tanuja a keresztény hit győzelmének is, itt mondták ki az ős vallást háttérbe szorító új hit érvényét.

Budvára, az ennyi emlék által szentesített ős vár, Attila birodalmának ezen köepopoeaja a székely nemzet őstörténelmének ezen emléképülete egész 1241-ig fennállott. Ekkor azonban a mongolok feldúlták. Sándor István több veszített csata után 300 válogatott és mindig mellette lévő harcosával megkísérelte Budvár alatt feltartóztatni a dúló tatárokat, de a roppant sereg által körülzárva, a hősieles küzdelemben mind egy szálig elhullottak harcosai. Ő maga is elesvén,

lemetszett fejét a Küküllőbe dobták. A győzelmes tártárok Lászlót a székelyek grófját Budvárából elkergetve, azt lerombolták.

Tehát ez a vár is azon nagy nemzeti tragédiában pusztult el, melynek annyi ősi emlékünks és csaknem nemzetünk is áldozata lett. A mongolok mindent elsodró tömege döntötte össze ezt a várat is, melyhez annyi emlék, annyi dicsfény és hagyomány fűződött. És midőn az ellenséget addig nem látott vár eltűnt, akkor még a hegy üregei is gyakran nyújtottak menedéket az üldözött lakósoknak. A hegy oldalában lévő terjedelmes üregeknek, a néphit szerint Farczád-nál van titkos kijárata. Kézi Lajos a XIII. században kelt kéziratában e sziklaüregekről azt mondja, hogy ott sok gabona, fegyver, kincs tartatott. Maga is látott sok elsenyvedt gabonát, réz, ón, és kőtáblákat, melyek a székelyek törvénytartó kő-vértjeinek elkopott maradványai lehettek. Régi állati bőrökön írások, rajzok foszlányait, melyeken meg volt írva, a hunok eredete, viselt dolgaik, tribusaiknak felosztása, lustráik, a hun birodalom összeomlása után itt maradt székelyek története stb. Ezeket akkor rejthették oda, mikor Béla erdélyi herceg a régi hithez hajló székelyeket üldözte, minden régi irományait és emlékeiket, mint pogány emlékeket elpusztítani rendelt és még a helységneveket is átváltoztatta.

Amilyen nagyszerű képeket tár fel a multból a képzelet karján járó emlékezet, ép oly bűbajos, mint a jelen mutat a körös-körül pillantó szemnek. E pont-ról minden irányban a legnagyobb és leglátványosabb kilátás tűnik fel, a hegyek és havasok láncolatával, a lábaiknál elterülő helységekkel.

A székely ősvárak vizsgálatánál nyert tapasztala-

tok szerint, a várak rendszerint úgy épültek, hogy mindegyikből a szomszéd várakra lehessen látni jelzés és híradás végett. Budvár hegyét még magasabb hegyek vették körül s így sem a Zéta, sem a Kadácsi, sem a galambfalvi és bágyi várak nem látszanak. Keltt tehát, hogy valamelyik szomszéd hegyen Budvárának egy elővára legyen, mely az összeköttetést eszközölje.

E vár a Csicszer tető csúcsán van, dél és nyugatról a természet védi, mert a hegy falmeredéken hanyatlik le, északon és keleten egy még most is 1 m. mély és 2 m. széles sánc védi. Hossza 70 lépés, szélessége 15 lépés.

A csicseri várnál kőfal nyoma most nem látszik. Bejárata látszólag észak-keletről volt, látszik innen a szemben lévő Budvárának egész beltere és első tekintetre is felismerhető, hogy az Budvárának volt elővára, vagy őstornya és ezért a rege is egybeecsatolja azzal. Itt lakott Csicszer, egy híres levente, ki szerette a budvári rabonbán tündérszép leányát. Az atya kicsinylé a szegény leventét fejedelmi vérből származott leányának és a leventét eltiltá Budvárából. Epedve ült itt kis várában a bús ifjú, tekintete örökösen Budvár bástyán csüngött, s vigasztaló angyalként csakhamar megjelent a bástya-ormon a tündérszép leány és nyílvesszőn röpíté át szerelmes levelét, melyben elmondja, hogy atyja tilalma dacára is szereti és örökké szeretni fogja. Ekként nyílszárnyakon repülő levelekben beszélgettek és panaszkodtak el egymásnak fájdalmaikat, míg egy csatában az ellenségtől körülvezt rabonbánt kiszabadítván a levente, mondá a fejedelem, hogy „kérj jutalmat és én megadom“. — „Leányod kezét, ki szeret s kinek bírása nélkül nem élhetek“, mondá

esdeklően a levante. A rabonbán pedig, mivel szavát vissza nem veheté, beleegyezett és Budvár annyi évig előtte zárt kapui feltárultak a határtalan boldogság előtt.

5. ZETAVÁRA.

Az eddig keleti irányú Küküllő, Lipócz orma alatt fekvő „Fenyéd“-nél északra kanyarodik és függőlegesen lemetszett hegyek között törtet le a zetalaki szép völgyből, melynek háttérében Gyergyó határhavasai kéklenek. A táj csakhamar havasias jelleget ölt, a Küküllő virgoncan nyargaló fűrészeket működtető havasi patakká változik, a hegyeken fenyves erdők sötétlenek. Félóra alatt Küküllő-Keményfalvát hátrahagyva a messze elnyúló 3000 lakósnál többet számláló „Zetalakát“ érjük el.

Utolsó tanyája ez az embernek, mert ezen felől nagyszerű erdőségek és roppant havasok hazája kezdődik, a két testvér Küküllőnek vadregényes vidéke, mely egyfelől Gyergyó, másfelől Parajd és a sóvidék által határolva vagy öt mérföld szélességben, csak a Küküllő és Maros völgyeitől megszakasztva egész Bukovináig nyúlik, hol a határszéli Kárpátok láncolatával függ egybe.

Zetelaka egy nagy gyárfalu, hol minden ház egy zsindely műhely; a Küküllőn megszámlálhatatlan fűrész metszi a deszkát. Házépítéshez szükséges bornákat faragnak, ezenkívül köteleket vernek, fenyővizet, terpentint, kőolajat készítenek. Mivel művelésre alkalmas földjük kevés van, ők az erdőt művelik, a fát idomítják és mégis beszerzik ernyedetlen szorgalmuk által szükségleteiket.

Zetelaka oly régi telepítvény, hogy a csiki krónikában még, a Szent István előtti korban is előfordul. A XIV. század elején „Zokalaka“ és „Zachalaka“ név allatt mint tekintélyes önálló egyházmegye szerepel. A XV. század elején csak 60 lakósa van, ma már a 3000-t is meghaladja, mely nagy gyarapodást a nemzeti fejedelmektől nyert kiváltságainak köszönheti.

Van itt a távol őskornak egy remek műemléke is, és ez a falun felül félórányira fekvő Zete, vagy „Zetavánának“ romtöredéke. A falutól negyedórányira „Cselló“ nevű tér van, a Küküllő kiszélesedő völgyében. Hagyományok szerint kezdetben Zetalaka itt feküdt és még ezen rejtett helyzetében is feltalálta a tatároknak egy dúló csapata, mely elől lakói felmenekültek a Küküllő és „Szakszó“ összefolyása által védett „Kerekdomb“ nevű helyre. A tatárok utánuk nyomultak, de a Bátor Balázs által védelemre lelkesített nép ellenállott, rögtönzött vezérük pedig azzal a csellel élt, hogy a fákat embermagasságra levágatván, mindenik mellé tölcéséres puskával felszerelt embert állított, ezek a mit sem sejtő tatárokat egészen közelre bevárván, oly tüzet adtak, hogy nagyszámú tatár maradt halva, a többiek pedig eszeveszetten száguldottak vissza, menekülőkben azonban felgyújtván a falut, mely teljesen leégett csak két malomház maradt meg.

A lakósok lejöttek menhelyükről és a feldúlt falujukat a mostani helyére építették fel.

Cselőnél balról „Dessák“ patak szakad a Küküllőbe. A patak torkolatának jobb oldalán egy a Küküllő völgyre néző gyönyörű terachit sziklával ékes hegycsúcs emelkedik fel, melyet Dessák hegyének és

Várdombjának is neveznek. E hegy tetején feküdt Zetavára.

Cseke József a székely nemzet eredetéről írt munkájában mondja, hogy a Zetha, vagy Zitha nép egy a régi íróknál előforduló Agatirsokkal, mely utóbbi elnevezés nem nemzeti, hanem nemzettulajdoni, mert a Zitha népnek azon hadviselése volt szokása, hogy a völgyekben a folyókat roppant gátlások által felduzzasztván, a benyomuló ellenségre cresztették és azokat a vízár által elöntették és innen eredve Agathirs, vagy Gátkötő nevük. Szerinte e mindig székely földet lakó nép első leghatalmasabb s a nemzetnek is nevet adó királya Zeta volt, ennek volt lakhelye Zetavára. Itt e várban volt fényes királyi palotája s halálakor a dicső hős király oda is temettetett el, tisztelt hamvai egy márványoszlopra illesztett arany hamvvederbe helyeztetvén el. Szerinte a várban temettetett el Attila fia „hadas Irnák“ is. E vár földalatti részében lenének elrejtve a Zitha vagy „Sitha“ nemzet történelmi kőtáblái. Ezen földalatti rész pedig oszlopokon nyugvó nagyszerű folyosókból áll, mely titkos alagút által „Máré-varával“ volt titkos összeköttetésben.

E várnak jelenleg csekély maradványa van, falépítménye semmi, csak az összeomlott falak behantolt árka észlelhető, mely körte alakban vette körül a hegynek ily alakú fennsíkját. Északi oldala az a pont, mely a Dessák hegyét a többi hegyekkel összekötő hegynyakon leginkább megközelíthető volt. Ezen oldal megerősítésére fordították a legfőbb figyelmet, ezért itt hármas fal övezte. Ezen oldal megfelelő sáncokkal, míg a függőleges hegyromra fektetett és így természetileg is elég erős többi oldal csak egy kis falal volt megerősítve.

E falak által bekerített beltér csak 220 lépés területű és így Zeta vára csekély terjedelmű sasfészek volt, mely csak fekvése által birt jelentőséggel. Egy bemélyedést a falak vonalán kívül a vár kútjának tartanak, a közelében lévő terecskét vár kertjének nevezik. Az ott most is tenyésző vad tulipánok, rozmarinok arra látszanak mutatni, hogy e büszke sziklaszáli várt egykor nemcsak szilaj harcosok, hanem a természetben gyönyörködő, a természet költészetét jelképező virágokat ápoló gyöngéd nők is lakták.

E feltevést igazolja a nép ajkáról hallható alábbi rege.

Zeta büszke úr volt, a pogány hitben megátalkodott, az ősök vallásához rendületlenül ragaszkodó hatalmas vezér, parancsnoka azon harcosoknak, kik az itt alant elterülő Cselő völgyében feküdt fényes városban laktak. A büszke rettegett vezér e magas hegy-oromra épített magának bevehetetlen várat. Ott ült aranytól ragyogó palotájában tündérszépségű két lánya és arany hímet varrt, midőn a keresztény hitet felvett fia fehér táltoslovon megjelent atyja előtt és inté, hogy térjen át a keresztény hitre, mert ha nem, Isten büntetése fogja érni.

„Hadúr az én védistenem és új jövevény istened haragját kinevetem“ — mond Zeta. De a káromló szóra a föld megrendült, a vár Zetával és leányaival együtt elsüllyedt, míg Istenben hívő fia minden bántódás nélkül ugratott le a várfokról és ott egy alant lévő sziklában még most is mutatják a ló patkóinak bemélyült nyomait.

Zetának a várral együtt elsüllyedt roppant kincsei voltak és most minden hetedik évben Szent György napkor megnyílnak a hegy vasajtói.

Az 1700-as évek végén egy Botházi nevű ember bement az eltemetett várba, hol roppant kincshalmazt látott, a kincs mellett pedig Zeta két gyönyörű leányát, kik még mindig hímeztek. „Meddig vártok még itt hugocskám?” kérdé tőlük. „Addig” felelték a leányok, „míg a tehenek meleg tejet adnak és míg az asszonyok kovással sütnek”. Ezután megtöltvén kucsmáját arannyal és drága kövekkel, kijött a kincses pincéből, de a vasajtó becsapódott utána és a sarkát összetörvén Botházi ezután mindig sánta volt, elátkozott pénzből került gazdagsága csakhamar elfogyott és teljes szegénységben halt meg.

A várat valójában földrengés dönté halomra, mert a hegy délkeleti oldalán hegyomlásnak látszanak csalhatatlan nyomai.

A várdomb ormáról gyönyörű kilátás van. Alant a Küküllő völgye terül el az ezüst szalagként átkanyarodó folyó partjain Zetalaka, Keményfalva és Fenyér, a lankás hegyek festői láncolatán túl a fogarasi havasoknak szépen becsipkézett és az év nagy részén át hóval fedett láncolata van le egészen a Vöröstorony szorosig.

6. MÁRÉ VÁRA.

Zeta várától visszatérve „Fenyédre” a keleti irányból letörtető „Fenyéd” vize mellett utunkat folytatva, a negyedóránnyira fekvő Máréfalvára érünk. Ezen nagy havasalji faluban kevés nevezetességet találunk, kopár sziklás hátára a legszorgalmasabb művelés mellett is alig terem annyi gabonát, hogy a nép szükségleteit fedezze. Földjeik nagyrészt oly meredek oldalakon vannak, ahová szekérrel fel sem lehet

jutni, a földtől kierőszakolt terményeket tövisre rakva csúsztatják le.

A falu mellett északról magas hegy emelkedik, melyet a hagyomány „Leshegynek“ nevez, mert ott a hátrább fekvő Mára várának őrállomása volt, hogy a Budvárából adott vészjeleket a várőrséggel közöljék. E hegynek csaknem falmeredek sziklaoldalában üregek tátonganak. Ezek olyan barlangok nyílásai, melyekben a nép veszély idején menedéket talál. Két egymás fölé helyezett és csaknem megközelíthetetlen barlang van itt. Az alsó 15 lépés hosszú és 10 lépés széles — barlangnak szabályszerűen idomított boltívezetszerű menyezete sziklatámokon nyugszik, kapujánál még most is látszanak a sarokhelyek, melyek erős vasajtókat tartottak. A barlangban látható még a tűzhely kéménye, valamint a kézimalom fülkéje is.

Efelett lévő felső barlang — ahová csak ügyes mászó tud feljutni — épp olyan kiterjedésű, mint az alsó, innen sziklába vésett beszélő cső nyúlik le az alsó barlangba, melyen keresztül a hagyomány szerint, madárnyelven beszéltek, hogy az ellenség meg ne érthesse. A felső barlang ablakából mutatták meg a csalkürtös kalácsot a tatároknak. Midőn ezen vidéket a tatárok feldúlták, Máréfalva népe védbarlangjaiba vonult s mikor a tatárok a völgybe felhúzódtak, a barlangban lévők rájuk nyílaztak, többek között vezérüket is megölték. A tatár nép erre dühbe jött és ostromolni kezdte a védhelyet, de miután megközelíteni sem tudták, körülzárták azt, hogy kiéhezetéssel kényszerítsék megadásra. Úgy az ostromlottaknak, mint az ostromlóknak is elfogyott már minden eledelük, midőn a barlangban lévő szalmából nagy kürtöskalácsot csináltak és azt az ablakon kimutatva

lekiáltottak: lám, mi jól élünk, míg ti éheztek! Ezt látván a tatárok, a falu feldúlása után eltávoztak.

A falutól balra eső „Csimbolás“ nevű hegy oldalán egy helyet „Hadutjának“ neveznek, a hagyományok szerint azért, mert Mávé várából itt ment át az út Bágyi várhoz, vagy más hagyomány szerint azért, mert egy nagy fejedelem ott vezette át hadseregét.

Ott, hol a havasi jelleget öltő Fenyéd víze keleti irányát megváltoztatva északra fordul, szemben a Czekend tetővel, egy kiszögelő hegyfokban, melyet „Várnyak fognak“ hívnak. Itt volt Márévára. E titokteljes várnak azonban most csekély maradványai vannak. A szabályszerint háromszöget alkotó hegyfok fennsíkja egy roppant töltéssel van szélesebb részén átteresztve, mely töltés 50 lépés hosszú, alapjában 25 lépés széles és vagy 5 méter magas.

Ásatások alapján megállapították, hogy ez egy óriási szikladarabokból épült és összeomlott falnak bámulatos maradványa. E gátornyon kívül most semmi más maradvány nincsen. Hogy a hegyfoknak másik két oromélén volt e várfal, vagy a függőleges meredeken lehanyatló hegyoldal azt feleslegessé tette és az egész erősség csak az említett átfalazásból állott-e — nem lehet tudni. Lehet, hogy itt is volt fal, de az a hegynek most is látható omladozásával lecsúlyedt, legalább a völgyben heverő nagy kőhalmaz erre enged következtetni.

7. HOMORÓDI FÖLDVÁR.

A Kishomród patak völgyében üde fenyvesek között rejtőzködik a hírneves Homoródfürdő. De mielőtt ezen veonzó völgybe lejtjenénk, tekintsük meg

azon érdekes várromot, mely az úttól balra a lejtő derekán lévő híd feletti dombtetőt koronázza. A legsebbe fenyvesek sűrűjében rejtőzködik e várrom, mely úgy alak, mint kiterjedésre nézve nagyon hasonlít Zeta várához. Ez is körte idomú hegyesebb végével északra van fordulva, gátornyát ennek is mély széles árok övezi. Belterén számos üreg van, valamikor ott állott épületek nyomait jelölve.

A várfal egész kerülete 225 lépés volt. A falak helyén lévő földgát most teljesen be van gyepesedve. A nép ezt a várat egyszereűn „Földvárnak“ hívja nem azért, mert a szóhagyomány szerint Földvári nevű fejedelemé volt, ki mint roppant gazdag ember, terjedelmes havas birtokosa és nagy nyájak tulajdonosa volt. A tizenkét falu havasán egy helyet azért hívnak még ma is „Fejedelem vészinek“, mert Földvári nyájai ott szoktak volt legelni.

Hanem bármily hatalmas és gazdag volt is Földvári, a véres kard hordozásakor csatába kellett mennie és a harcban oda is vezett. Özvegyen maradt neje pedig csakhamar unni kezdte magányos várát, ezért Erdővidékre házasodott lányához vágyakozott. Azonban sok holmijával és nagy kincseivel oda beköltözöködni nem volt könnyű feladat és végre is miután nem kapott vállalkozót, ki beszállítsa, kihirdette, hogy itten lévő birtokait annak adja, ki őt leányához átköltözteti.

A havasi birtokot nélkülözö 12 falu összeállott és több száz szekérrel beszállították az özvegyet leányához és ekként nyerték a ma is birtokolt 17 falu havasát, mely egészen a Kereszthegy (Hargita csúcsa) aljáig nyúlik fel. Az elhagyatott vár a fényes palotával elpusztult.

Így beszéli el a néprege e vár történetét, az utas bámulva áll meg ezen vadonban rejtőzködő rom felett, és csodálja a kort, mely ezen hajdan csak bölények és medvék által lakott rengetegbe is várat épített.

8. BÉLA VÁRA.

A Hargita hosszú láncolata csaknem párhuzamosan vonul el a határszéli Kárpátokkal egy sokkal szilárdabb és nemesebb anyagú (trachyt) belső védfalát képezve a Székelyföld keleti határának. Láncolata északra Gyergyó mellett felnyúlik egészen Erdély északkeleti határáig, míg délre egészen a Barcaságig ágazik le. A Hargita e nagyszerű havas zöme az egész Székelyföldet és fél Erdélyt befutó hegyláncolatnak, onnan mint középpontból oszlanak szét a hegysorok minden irányban, onnan erednek a völgyeket termékenyítő patakok, ott teremnek a drága ércek, ott tenyésznek a sudár fenyvesek. Annak az ég felhői közé felnyúló tetején születik a vihar, onnan támad a mindent elsodró szélvész és árvíz is, azért a székely félelmetes tisztelettel tekint mindig ezen három csúcsos, őshavasra, melynek tetejét hó ezüstözi, gyakran még akkor is, midőn alatt érett kalászt lengetnek a szelők fuvallatai.

A Hargita nevét egyesek szerint Hara (fekete) és Getá-ból származtatják. Szerintük Hargita „Fekete Gela hegyet” tenne. Névéredete bizonyosan összekely, melyet a hagyomány a népek ezen hű okmánytára sem tudta megvédeni. A csiki krónikában „Hét havas” néven szerepel.

A Hargitának három főcsúcsa van. Középen a

roppant tömegű „Galusa-tető“, jobbról a gyönyörű sziklaszegélyzetű „Bélhavas“, balról a büszke „Kereszthegy“ tornyosul fel.

A Bélhavas tetőlapján többszáz hold kiterjedésű délre lejtő fennsík terjed el, hol az örökké uralkodó szél és hideg miatt csak rideg tenyészet van. Ezen egyenes felületű fennsíkból az „Asztalkötől“ vagy 1000 lépésnyire egy kerek idomú alólról is felötlő szikla-csúcs emelkedik ki. Itt volt a hagyományok szerint Béla vára, melyről a Bélhavas neve is eredne.

Midőn a világrendítő hun birodalom összeomlott, a hódított népek a bosszú fegyverivel kezdték üldözni a hunok megmaradt töredékeit. Azok, kik e vérrel szerzett hazától megválni nem akartak, vagy ide szorulva távozni nem tudtak, és a felzúdult népek alattvalói lenni sem akartak, Erdély keleti oldalának természet által is védett hegyei közé vonultak. Itt az őserdőktől környezett legmagasabb hegycsúcsokra várakat építettek, függetlenségük megvédésére és egymás oltalmára szövetkezvén, elhatározták, hogy midőn valamely várterület lakóit veszély fenyegeti, ott lármafa (riadó jel) gyujtatván, a többi vár lakói a megtámadottnak oltalmára siessenek.

Ezen egymással összefüggésben és szemmel látható összeköttetésben lévő várláncolatnak középpontját képezte — a hagyomány szerint — a Hargita tetőn épült legmagasabban fekvő Béla vára, honnan egész Csik, Udvarhelyszék és Erdővidék végig látható volt. Azon esetben, ha itt véstűzet gyujtottak, ez azt jelentette, hogy veszély fenyegette a rabonbánok korát és mindenki fegyveresen tartozott a fenyegetett haza oltalmára sietni.

E vár a hagyomány szerint a mongol dúláskor

még állott. Most annak smmi látható nyoma nincs. A hegycsúcs körül mindenütt nagy halom szabályszerű lapos kőhalmaz hever, ami néphit szerint a leomlott várfalak maradványa lenne. Ha semmi más észlelhető nyoma nincsen is e várnak, azért nem tagadhatjuk meg a hagyományoknak ritkán tévedő feltevéseit. Ezen vihartól csapkodott hegytetőn a föld felülete inkább ki van téve az átalakulásnak, mint másutt. Akárhány történeti biztossággal létezett vár is jutott napjainkban oly állapotba, hogy annak semmi, vagy igen csekély nyomaira tudunk akadni. Ezért hagyjuk meg a Hargitának. monda-költészetét bővítő emlékét.

9. LÖVÉTEI VÁRHEGY.

Lövéte község regényes fekvésével sűrűn egymás mellé és egymás fölé épített házaival, különösen a távolból, festőien szép tájat tár szemünk elé; közötté törtet át a malmokat hajtó Homoród, zuhatagos gátjaival kiegészítve egy havasi falu vonzó képét.

A falu derekán egy kiszökelő előfok van, melyet Udvarhelynek hívnak, ahol még nemrég jelentékeny rom-maradványok voltak. Itt állott a hagyomány szerint Székely Mózes udvarháza. Székely Mózes a lövétei hámort Báthori Zsigmondtól 1591 február 5-én kapta, mint főhadnagy.

Székely Mózesné a hagyomány szerint jobbagyával kíméletlenül bánó, kegyetlen asszony volt, anynyira, hogy eke elé fogatta őket, és így szántatott velük. Emiatt midőn Ráduly vajda elől el kellett menekülnie, udvarával együtt gyalog kellett megmásznia a szemben lévő Csúfhegyet, mely nevét onnan kapta,

hogy Székely Mózesné kifulladásra, a hegytetőre érve, azt mondta: „Jaj be csúf hegy!”.

Félórával Lövétén alul a havast elhagyó és Almásnál lapályosab vidékre kiérő Homoród két magas hegy szűk völgye közt ront át. A baloldali kopár hegyet „Szármánynak“ a jobboldali büszke ormot „Vár-hegynek“ nevezik.

Ezen önállóan feltornyosuló hegy ormán a hagyomány szerint egy vár állott még abban az időben, mikor a mélyebben fekvő helyeket még víz borította. E várat Álmos fejedelem építtette még a magyarok bejövetelekor, sőt a hagyomány szerint, amikor Álmos fejedelem megöregedett és a közügyektől visszavonult, ezen kedvelt várában húzódott meg. Itt is halt meg és itt temették el. A hegy aljába épült falut is a vezér emlékére „Álmosnak“ nevezik, de később a szomszéd falvak lakói gúnyolni kezdték, hogy ott laknak az álmosok, ezért nevét „Almásra“ változtatta át. Ennyit tud a hagyomány erről a romról.

Hogy itt ugyancsak volt valami vár, vagy erősség, annak csalhatatlan jelei vannak. Ilyen a többek között egy három öl átmérőjű és még most is két öl mély régi kúthely, mely válogatott lapos kövekkel volt kirakva. Ezen kívül itt kardvasat és egyéb régi fegyvereket találtak. A hegy kiterjedt fennsíkját nagy halom kő és épületrom borítja. A várfalak eltűntek ugyan, de meg van azon széles mély sánc, mely a délnyugati oldalon, — ahol a várhegy az alantabb fekvő „Mészbükk“ tetejével összefügg — az egész hegyélt átmettzi.

E hegyről, mint a két Homoród közének legmagasabb csúcsáról nagyszerű kilátás nyílik. Körülötte szépen fekvő falu, nyugatról Homoród-Keményfalva

és Abásfalva; keletről Lövete; délről Almás és tovább a két Homoród völgye festőileg sorakozott egymást sűrűn követő faluival le az egyesült két folyó Oltba szakadásáig és az Olt völgy, a nagyszerű Fogarasi havasok hátterével. A Zöld Rika felett pedig a Barcza bérc óriásai pillantanak át; jobbról a kénesi Veresmart, a büszke Bágyi csúcs, oldalából kikacsintgató falujával.

10. KADICS VÁRA.

A Nyikó és Nagyküküllő közé magát beékelő hegyháromszögnek két főcsúcsa van, a süköi Fekete-Res és a kadácsi várhegy. A hegynek meredek oldalán magas töltésű bevéssett régi út vonul ki; ezt Hadútjának nevezik a Szerethetőn túl lévő terecskét, ahová ezen út vezet, Veresmartnak. A hagyomány ezen elnevezése eredetét a következőképpen magyarázza. Zsákmánnyal megrakott és foglyokat vonszoló nagy tatár tábor ütött egykor ott tanyát és míg vígság és tobzódásna kadta át magát, addig a székely harcosok egybegyűlve egy éjjel észrevétlenül kimásztak a fladútján.

A mulatozás közben meglepett tatárok között iszonyú öldöklést vittek végbe, a zsákmányt elszedve, a foglyokat kiszabadítva a vad csapatot szétszórták. Innen származik a Véresmart enevzés. A győzelmeseknek vezére pedig beülve a tatár khán szép sátrába, azt mondá, hogy „e helyt szeretem“, innen származik a Szerethető és patak elnevezése. E hőskor hősiei tetteit felelevenítő hagyományt igazolni látszanak az e helyen nagy mennyiségben talált nyflak, szabják és naci bárdok cirozsdásodott töredékei.

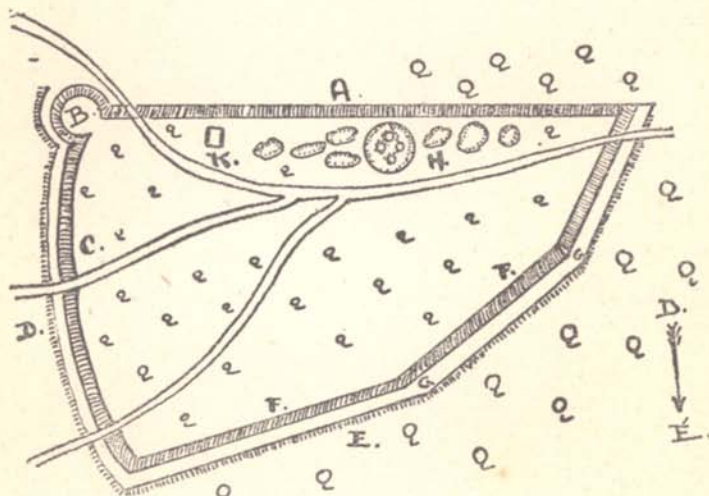
Egy másik hagyomány azt mondja, hogy a Had-útja Firtos és Kadács várát kötötte össze. A tatárok ezen utóbbinak ostromára készültek, de vészjeleire a szövetséges Firtosból egy éjjel az őrizet segítségére jöttek és ugyanakkor a jelek által értesített kadácsvárbeliak is lejöttek, váratlanul meglepték, két tűz közé szorították és megsemmisítették az ellenséget.

A Várhegy terjedelmes fennsíkján állott egyike a legterjedelmesebb és legjelentékenyebb ősváraiknak. A vár alakja leginkább szabálytalan háromszöghöz hasonlítható, oly terjedelmes háromszöghöz, melynek déli oldalszára (A) (lásd 5. sz. ábrát) 400 lépés hosszú. Ezen oldalnak széles gátony által feltételezett véd fala a meredeken leszelt hegy oromszélére lévén fektetve, a feleslegessé vált sánc teljesen mellőztetett.

A vár délkeleti sarkában kiemelkedő kerekded dombocská van, melyen egy körbástyának (B) látszanak alapfalai, egy olyan zömtoronynak, mely mint a várterület legmagasabb pontján fekvő erőd nemcsak uralta azt, hanem egyszersmind végvisszavonulási pontul is szolgálhatott. Az ezen zömtoronnyal összefüggő keleti fal (C) 300 lépés hosszú, és nem haladt egyenes vonalban, hanem csekély hajlással bírt. Ezen oldal volt a hegy lankás volta miatt legkönnyebben megközelíthető. A gátonyt kívülről egy még jelenleg is három m. szélességű mély sánc (D) szegélyezi. Hasonló szélességű és mély sánc (E) övezte az északi oldalfalat (F) is, mely a déli falhoz hasonlóan 400 lépés hosszú és két szögtöréssel (G) hajlik ahhoz.

Ezek szerint a vár egész területe 1100 lépés. A déli fal közelében több üreg van, melyek között van egy 40 lépés átmérőjű bemélyülés, 4 kerek öblös üléssel (H). Ezen gödrök szabályszerű elrendezése arra

mutat, hogy ott épületek állhattak. A fentebb leírt zömtorony közelében másik négyszög alakú gödör (K) van, mely körül olyan módon döng a föld, mint mikor boltívezet felett lép az ember. A néphit ide helyezi a várnak kincsesel telt azon pincéjét, mely csak minden hetedik évben nyílik fel. A kincs varázslat és tündérek őrizete alatt lévén, kihozni nem lehet.

5. Kadács vár alaprajza.

Óriások építeték és lakták e várat, — mondja a néprege — olyan óriások, kik midőn Fehérvárott első harangoztak. Második harangozáskor öltözködtek, és a harmadik harangszóra meg is érkeztek misére. Az óriások kipusztulásával azok ivadéka, a tündérek költöztek a várba. Azok laknak most is ott a vár aranyoszlopokon nyugvó földalatti osztályában, és csendes éjszakákon, midőn a telehold önti szét ezüstsugár

özönét, a vigadó tündérek muzsikája és éneke hallatszik a falvakba is.

Hanem e vár terjedelme és fekvése itt az egész Udvarhelyszéken uralgó Magas hegycsúcson mutatja, hogy az jelentékeny központi vára volt a székelyföldi várláncolatnak, mely a Küküllő és a Homoród vidéki várakat összeköti a Nyikómenti és Sóvidéki várhálózattal. A Nagygalambfalvánál leírt Várfele alig negyedórányira van innen a Küküllő völgyére lerúgó előhegyek egyikén. Jól látszanak ide a szemben lévő Garath vára, Zeta és Mára várai és maga Budvár is, a rabonbáni szent erőd, itt közel a vár aljában szerényen húzza meg magát. Túl pedig Firtos és Tartód látszanak, melyekkel a rege is egybeköti.

A vártól északnyugatra nagy szálas fáktól benőtt magaslat van, a Pothárd bérce; ennek tetején is egy kis erődnek fűvel benőtt gátonya látszik. Ez egy elővéd műve lehetett a fővárnak.

A vár déli aljában az itt eredő Várpatak mellett egy kis terecskét „Székelyvárnak“ hívnak. A hagyomány szerint a várhoz tartozott nép itt lakott és egy csata alkalmával szekerekkel körülvett táborba vonulva oltalmazták e helyen magukat, innen a „Székelyvár“ elnevezés. 1833-ban Simánfalvi Marosi János itt egy szép körded cífrázatokkal ékes és senki által a vidéken elolvasni nem tudott írással borított követ talált. Haza is vitte azon céllal, hogy Kolozsvárra küldje, de szerencsétlenségére a szín, hová helyezé, leégett és a kő elporlott. Mily roppant veszteség annak megsemmisülése. Ki tudja, minő világot deríthetett volna e vár titokteljes multjára.

11 MARTONOSI RÓMAI VÁR.

Martonos egy igénytelen kis falucska, melynek szorgalmas lakói cserépegetéssel pótolják a kopár, köves vidéken gyengén jövedelmező földművelés hiányait.

Hogy ezen eldugott, elzárt völgybe mégis behatolt a római uralom, annak csalhatatlan nyomait fedezhetjük fel. A Firtos alatt talált Lysimachus és Kozon aranyok sok embert azon téveszmére vezettek, hogy Firtos vára római építmény lett volna. Rámondták azt anélkül, hogy az ellenkezőt bizonyító romokat megvizsgálták és a környező vidéket felkutatták volna. Pedig itt Martonosban és fennebb a Firtos aljában fekvő két római castrumnak elvitázhatatlan romjai mutatják, hogy a világhódító Róma várhálózatát ide is kiterjeszté. A Kis-Küküllő völgyéből, hol Sóvárád helyén egy hatalmas castrum állott, itt kellett az összekötő katonai útvonalnak átvágnia a Homoród völgyére, hol újból római nyomokat találhatunk. Az említett énlaki és martonosi castrumok ennek vonalát fedezhették, a Firtos aljában talált aranyak, ezúton kerülhettek ide. Most pedig lássuk a Martonosban található római nyomokat.

A falu felett északra néhány száz méter magasú meredek hegy, vagy inkább magaslat emelkedik fel. Ennek fennsíkján egy szabályszerű 300 lépés oldalhosszal bíró római castrum elvitázhatatlan nyomai látszanak. A falnak behantolt gátonya és az ezt övezett mély sánc vonala tisztán kivehető. Hogy pedig ez római erőd volt, mutatja fekvése, alakja és az is, hogy a közelében lévő szántóföldeken sok római érmét találtak.

Szemben a leírt castrummal délnyugatra hajló magas hegyláncolat határolja a Gagyvize völgyét. Ennek magasabb csúcsát Kenének, völgyre hajló alját Bezérnek hívják, alább egy erdő közötti kis tisztást, Hetesnek neveznek. Itt figyelmes vizsgálat után emberkéz alakítása ismerhető fel, északról a Gagyvizének függőleges magas partoldala, kelet és nyugatról két lerohanó pataknak mély medre teszi csaknem megközelíthetetlené. Déli, azaz egyedül megközelíthető oldalán hármass mély sánc, és három magas széles földgátöny övezi. De nemcsak itt, hanem tovább a Beszér felé is ily földhányások, és mély sáncok vonalai és a hely szabályszerű kilépcsősítése észlelhető, ami azon véleményre jogosít, hogy ott valamely erődtett hely talán a túloldali castrum védelme alatt álló római kolónia feküldhetett. Ezt igazolná az itt talált Theodosius aranyak és más régi érmek is.

Ily sáncolatok nyomai látszanak fennebb a Herceglác felett és a falun alul negyedórára, hol a Gagyvize délre kanyarodik, a Sherenás oldalán. Ez a legsajátosabb természeti alakzat kelet és délre meredeken lekanyarodó oldal, nyugati és északi oldalát nagy földtöltés és kettős sánc övezi, melyek látszólag emberkez által keletkeztek. Valószínűleg ezen természetileg is erős és könnyen védhető hely menhely volt, melynek gyengébb oldalait az ember megerősíté. Ezt mutatná az itt található, sok tégladarab és itt talált gárdavas, ezt igazolná végül az is, hogy a Sherenás alatti szántókat most már Császár telkének és a szembenlévő hegy lankás részét táborhelynek nevezik. Van is egy homályos hagyomány, mely azt állítja, hogy itt véres harcokat vívtak a tatárokkal.

Martonostól északra a Firtost és énlaki kerekerdő

csúcsát összekötő hegyhát van, vízválasztója a Nagy- és Kis-Küküllőnek. Ezen vízválasztó hegyhátnak éppen tetőormán fekszik Énlaka, melynek váráról a hagyomány azt mondja, hogy e várat három nemzet bírta egymás után, a gothus, avaros és dacus. Ezen utóbbit a magyar űzi el és a várat ostrommal bevett Jenő vezér, népével ide települt. Jenőlakát építette, melyből csak később lett Énlaka. A Firtos aljában is van egy sajátságos kocsi alakú sziklacsoport, melyet a nép Jenő kocsijának nevez. A rege szerint a várban lakó Jenőné istentelen, gonosszal szövetkezett aszszony volt. Egyszer kikocsizván kocsisa mondá: „Ha Isten megsegél, mindjárt otthon leszünk“ — „akár segél, akár nem, — felelt az asszony — megérkezünk“. Alig mondák ki ajkai ezen Istenkáromlást, kocsija és maga is kövé változott.

12. FIRTOS VÁRA.

Énlaktól észak-keletre egy büszke csúcs emelkedik fel, szeszélyes idomú trachyt emelkedés sziklái messze nyúlnak fel, tetőcsúcsán gyakran fellegek ütnék tábort, midőn lent napsugárban ragyognak a völgyek és az alacsonyabb bércek. E havas, mely mindent uralva, több mint 1000 méter magasságig tornyosul fel, a székely központi havasoknak egy kiszökellő előőrse és ezen vidék időjárás képzője, amennyiben ott gyűlnek össze a jótékony esőt hullató, a vidéket termékenyítő fellegek. Ott születik a vihar is, áldása és csapása ezen vidéknek onnan jön, ezért a tisztelet és rettegés tárgya egyaránt.

Ezen hegy, melynek tetején egykor egyik leg hatalmasabb fellegvára állott a Székelyföldnek, honnan

nem régen a szerzetesek szent zsolozsmái hangzottak le, nem más, mint a Firtos, Székelyföld ezen emlékes Szent Bernárdja. Bajosan megközelíthető, meredek oldalain mászva, nem kis fáradsággal juthatunk el tetőcsúcsára. Fél Erdély terül el lábaink előtt, egy csomó hullámos hegysor, melyek mint háborodott óceánnak megdermedt hullámrétegei úgy terülnek el egymást követő és egymást átszelő párhuzamos láncolatokban. És e hegyek között száz meg száz folyó és patak felragyogó ezüst szalagja. A Székelyföld három főfolyója a Maros és a két Küküllő forrásuktól egész odáig, míg e honrészből kifolynak és azoknak mellékfolyói és ezekbe siető száz és száz patak városokkal, falvakkal behintett völgyei, erdőktől árnyalt, naptól gyönyörűen színezett bércszegélyei mind tisztán látszanak. Itt-ott magas hegyormok, melyeket egykor büszke várak, a nemzeti nagyságnak és szent szabadságnak védbástyái koronázták, melyek ezredévek nagyszerű eseményeiről beszélhetnek érthető némaságukban.

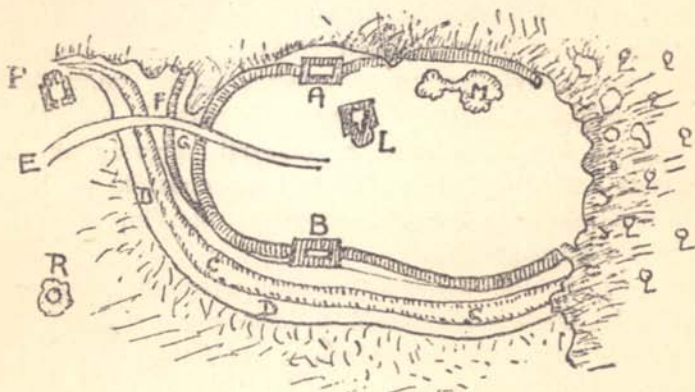
Ha lelkünk betelt a természet nyújtotta élvezetekkel, ha szívünk fellelkesült a dicső, a nagyraemelt székely nép szép hazájának szemléleténél, ha megszámláljuk, azon néhány száz falut, a nemzeti szorgalom és jövő nagyság e rajzó méhkasainak és azok munkásainak szétszórt tanyáit, ne mulasszuk el a multnak is szentelni egy percet, a multnak, melybe a jövő nagyság termő ága van beoltva. Keressük fel a honszerzők által épített mesés Firtos várát.

Firtos dél-keleti csúcsát gyönyörű erdőség koronázza, északnyugati csúcsa függőleges meredeken van lemetszve, oldalaira kapaszkodott cserjék közül, sötét trachyt sziklaszálak emelkednek ki, mint gúla

ékei a hegynek. Ezen szeszélyes képződésű sziklatornyok közül emelkedik fel a hegy magasabb észak-keleti csúcsa, melynek tetőlapján állott Firtos vára.

Firtos várából még jelentékeny romok maradtak fenn, ezredévek viharaival megküzdött falai még több láb magasságban fennállanak most is és képesítenek arra, hogy a vár alakját, nagyságát meg lehessen határozni.

A vár alakja leginkább egy körtéhez hasonlítható, melynek szára délre van fordítva, legnagyobb hossza 130 lépés, legnagyobb szélessége 110 lépés. Ott, hol összeszűkül, mindkét oldalán (15 lépés hosszú és 10

6. Firtos várának alaprajza.

lépés széles) négyszögű bástyák (A) (B) voltak a fal vonalából kissé kiugrólag elhelyezve. Északi oldalán a hegy körülbelül 100 méter magasságban falmere-deken hanyatlik le. Itt, ahol még a zerge sem tudna kimászni, úgy látszik nem is volt fal, vagy ha volt, leomlott a szakadó hegygel együtt. Nyugati oldalán is függőlegesen van lecsapva a hegy, itt azonban volt

éppen az oromszélre fektetett fal, mely itt-ott a hegygel együtt szintén leomladozott.

Keleti és déli oldalán a hegycsúcs megmászható hajlással lejtőszül le és ezen természetileg gyenge oldalak megerősítésére nagy gondot fordítottak az építésnél. A falakon kívül látszólag emberkéz által lemeteszett a hegy. Ezen lemetzés aljában egy még most is közel öt méter széles és igen mély sánc (C) fut körül. E sáncokat kívülről magas széles földtöltés (D) karolja körül. Ezen oldalakon a falak a legépebbek, sok helyen még méternyi magaságban állanak; a bástya falai pedig kívülről mérve két méter magasak.

A vár bejárata (E) a déli karajnak nyugatra hajló részén volt, ahol a várfalakhoz egy másik külső fal (F) lévén csatolva, olyan előváracs, vagy kapuvéd (G) keletkezett, mely a várba való bejutást megnehezítette, annyival is inkább, mert a külső sánc és töltés itt is fel volt vezetve, sőt egy meghajlítással délirányban egészen a hegy oromszéléig folytatva, látszólag azért, hogy az ott felvonuló vár útját fedezze.

A vár belterén az (A) és (B) bástyák irányában egy imaháznak (L) látszanak alapfalai, elgázolta ugyan ezt az idő vaskeze, de annyi mégis fennmaradt, hogy mértékarányait és alakját meghatározhassuk. Ezen imaház 35 lépés hosszúságú épület volt, melynek 7 lépés hosszú 6 lépés széles szentélye félkör alakú bemélyedéssel bírván, azt kell feltételeznünk, hogy az a XIII. század végén épült román izlésű templom volt, egyháza egy régebben itt állott kolostornak, melyet a múlt század elején idetelepített minoriták nem építettek, hanem a már meglevőt kiigazítva csak hasznosították. A kolostor a kijavított templom mellé csak fából volt építve, és ezért nyomtalanul el is tűnt.

A kápolnától északra mély gödrök, épületromokkal telt üregek (M) vannak, hol valószínűleg mint a vártér legmagasabb és legszebb pontjain a parancsnok vagy várúr lakott vagy a belső Ballium zömtornya állhatott. A kapun kívül egy másik kis kápolna (P) állott, melynek hossza alig 10 lépés, falai még most is egy-két méter magasságban fennállanak. Ez is félkör bemélyedéssel bír és így a belső imaházzal egykorúnak látszik.

A vár alatt egy nagy kerek üreg (R) van, olyan mint egy felhagyot mészkatlan. Ezt tartják a vár kútjának. Az e körüli szántókat „Játszó-helynek“ hívják, mert a hagyomány szerint itt tartották a várbeliek hadgyakorlataikat és fegyverjátékaikat.

Firtosról is mint ősváraink nagy részéről szintén semmi történelmi adatunk nincsen; építési kora a regvilág homályába vész el. Tündérekkel, túlvilági lényekkel építteti a rege még akkor, midőn a föld területét víz borítja. Kadács várának leírásánál már láttuk azon két várat összekötő hagyományt. Lássuk most a regét, mely a Firtost a rokon eredetű Tartod várával fűzi egybe.

Firtos, a jó tündérek királynéja volt, de amiként néha egy törzsről jó és savanyú gyümölcsöt termő ág nőhet, amíg ugyanazon virág kelyhe mézet és mérget is rejt, amint a földi életben a jó a rosszal keverve jön elő, úgy a szelid, a csak jót művelő Firtosnak is volt egy testvére Tartod, kinek szívében a rossz iránti hajlam fészkelte meg magát, és aki a rosszat művelő tündérek úrnőjévé választatott. A jó és rossz mindig küzdelemben, versenyben van egymással. Ilyen ellenétben élt a két testvér is.

A teremtés zürzavarja kezdett rendeződni, a min-

denség egyensúlya helyreállani, a vizek utat nyitva maguknak, lefolytak. A föld felületén új pezsgő élet keletkezett. Firtos, a jó szellem örömmel repdesett a felfedezett új világ felé. Örömkönnyeket hullatott a fejlődő emberiség zavartalan boldogságán, a teremtés milliárdjainak vidor mozgásán. Ezen örömkönnyek lehullva gyöngyökké váltak és végre tündérseregétől követve leszállott egy hegytetőre, és azt úgy megkedvelte, hogy elhatározta: ott magának várat épít. Elkezdték az összehívott jó tündérek úrnőjük szép várát; de rossz nővére Tartod éppen arra járván, irigység keletkezett álnok szívében a jók művelésén és kimondja, hogy ő a következő éjfélig nemcsak szebb várat épít magának, hanem még ideje lesz Firtos várának sarkkővét saját várába elszállítani. Fogadtak, Firtos vára éjféel előtt már kész volt, bástyatetőjén örömtüzek lobogtak. De nemsokára sötét szellemek csapnak le Tartoddal élükön, ki gúnymosollyal érkezik. Egy perc alatt ki volt feszítve a vár szögletkövéül odahelyezett nagy szikladarab, a másik percben átfúrva és vasrúdra fűzve röpitik a rossz szellemek Tartod vára felé. De a végzetes éjféel is elérkezett, mire Korondon a kakasok éjféelre megszólalván, a vasrúd kettészakadtával a kő leesett és most is ott hever a Korondvíze völgyében. Látszik rajta a rossz tündérek által fúrt lyuk, miről azt a nép ma is „Likaskőnek“ hívja. Midően a kő legördült, azon pillanatban a fogadást veszti Tartod vára is összeomlott. Ő magának pedig, Istennek büntetéséből el kellett költöznie a győztes Firtos birodalmából.

Ez a rege mutatja azt, hogy Firtos vára nagyon régen épülhetett és hogy azt egy jólelkű, a nép által szeretett, a népet igazságosan kormányzó főnök lakta,

kinek élete áldás volt a népre, kinek tisztelt emléke ezred éven át fennmaradt, ellentétben Tartoddal, ki rosszlelkű, népszaroló rablólovag lehetett.

A nép még most is tündérekkel népesíti e mesés hegyet. A rege szerint ezen tündérek a hegy kebelében aranyoszlopos palotában laknak és csak éjjel, szép holdvilágnál jönnek ki a föld felszínére.

A várral átellenben nyugatra egy kis önálló csúcs van, Várlapossa dombja, melynek fennsíkján vad egres és ribizli, vad tulipánok és liliumok tenyésznek. Itt volt, midőn a vár állott a tündérek szép kertje, melynek közepén sarkonforgó arany kertiház állott, mint ezt a rege mondja.

Ennek Énlakára néző, meredek oldalán egy zöld bokroktól körülnött oly maradvány van, mely távolról tekintve felnyergelt és kantározott ló alakját utánozza. Ezt Firtos lovának hívják, ez a vidék időmutatója, amennyiben midőn fehér, jó időt, ha elsötétül, tartós esőt várnak.

Erről a lóról az a rege, hogy Firtos várában szép tündérleány lakott, ki titkon egy szép leventét szeretet. Atyja és a tündértörvény tiltá az alacsonyabb származású emberfiával való viszonyt. De ezen akadály nem gátolta az egymást szeretők összejövetelét, ott a kertnek aransarkú filagóriájában találkoztak néma éjjeleken. Egy szép holdvilágos estén fellovagolt a hegy meredek szirtjén a levente, szerelmes tündére ott várta epedve a hegy ormán, kezét nyújtva, hogy felsegítse. De ekkor a ló elcsúszott és mindaketten lezuhantak. A két szerető egybeölelkezve zúzódott össze a szirt élén, a halálban ekként egyesülve. A ló pedig fennakadva alakja odatapadt a hegy oldalára.

13. TARTÓD VÁRA.

A Tartód pataka jobbpártilag szakad a Küküllőbe, a két víz között magas, csaknem megmászhatatlan meredek trachytsúcs emeli fel félelmetes sziklatömegét. Ez a Várhegy, melynek tetejét koronázta Tartód vára.

E vár nem volt nagy kiterjedésű, mostanáig megmaradt falai legépebb helyein is alig félméter magasak, nagyrészt be van hantolva és az idők folyamán az omladványok fölé izmos fenyők nőttek. A vár köralakú volt, 380 lépés kerülettel és 100 lépés átmérővel; de ily terjedelmét is csak az által nyerhette, hogy a várfalak a hegyoldalba alkalmazott bemetszésbe helyeztettek el, mert maga a hegy csaknem csúcsban végződik.

Bejárata az északi, legkönyebben megközelíthető oldalán volt, hol a keskeny hegynyakat mély sánc metszi át. Itt látni egy mély üreget, mely a Küküllők színvonaláig behatolt vár kútja lett volna.

Erdőnőtte belterén semmi épületnyom nem látszik, legfeljebb kincskeresők turkálása, mert itt is, mint minden régi várban kincset hisz elrejtve a nép. Itt látható egy sziklalap is, melyen olvashatatlan régi írásmodorban a vár története lett volna bevésve. Még látszanak most is ezen kövön, vonalak, de az idő rombolása azt olvashatatlanná tette.

A kilátást magas erdőség zárja el úgy, hogy se a Firtos, se Rabsonné vára nem látszik, de feltehető, hogy e vár magasabb bástyáiról látszani kellett e váraknak, melyek a rege is egybeköti, mely szerint egyszerre gyújtottak fáklyát e három és a Korond melletti Füge várában is.

Ezen várak a most lakatlan rengetegben arra mutatnak, hogy a Székelyföld hajdan is igen népes volt. A rokontalanul ideszorult hű gyarmatocskáknak nagyszerű hadiérzékkel épült várláncolata annak hatalmáról és nagy hadi erejéről beszél nekünk. E felett, az időrongálta romok mind mult dicsőségének emlékkövei, mind hatalmas védbástyái voltak ezen bevehetelen szent földnek, emléképületei az Attila öröksége felett majdnem öt évszázadig örködött néptöredéknek.

Hallottuk Firtos leírásánál a Tartóddal is kapcsolatban lévő regét, itt egy szép tündérvilágba illő mesét fogunk hallani, mely nincsen ugyan összefüggésben Tartód multjával, de azzal azért mégis némileg összefüggésben a néprege-költészetnek egyik szebb és meglepőbb mintájaként tűnik fel.

Egy ügyes és bátor pásztorfiú ezen erdők között legeltette marháit. A legerősebb és legvitézebb volt összes társai között, ki a nyájra törő medvével is szembe mert szállni. Egyszer itt a vároldalban eltévedt ökreit keresve, három idegennel találkozott, kik szép ígérekkel elcsalták és felvitték a várba. Egy nagy üreghez értek. Ott lent roppant kincs van — mondták — ereszkedjél oda, töltsd meg zsebeidet és mikor rázod a kötelet, mi felhúzzunk a kincessel együtt, melyet azután megosztunk. A bátor vállalkozó szellemű fiút hosszú kötéllel megkötve, le is eresztették. Hát egyszerre a sötétből szemetvakító világosba jutott, egy fényes palotába, melyet három aranyláncra akasztott óriási gyémántdarab világított. Ott szép szőke tündérek énekeltek, táncoltak és vigadtak. A fiú is velük mulatozott. De végre is el akart indulni, hogy széttekintsen abban a ragyogó tündérvilágban.

Midőn búcsúzkodva elvezették egy nagy köhöz és mondták neki: „Ott van e kő alatt hadas Irnák kardja, ha fel tudod emelni, vedd ki, hasznát veszed még“. A fiú Theseusként emeli a sziklát, és a szép arany-markolatú kardot felkötve, megindult. Megy és men-degél, hát egy rézvárhoz ér, melynek ablakában egy asszony ül és kérdi tőle: „Hol jársz itt fiam, ahol ember még sohasem járt?“ „Hisz te is itt vagy, — mondá a pásztorfiú. „Jaj édesem, engem az ötfejű sárkány ragadott el és hozott ide, gyere fel és beszélgessünk.“ Fel is ment, és ott javában esznek-isznak vigadnak, midőn egyszerre csak nagy sivalás történik, hát jön a sárkány nagy zajjal. A fiú elbujt a kemence mögé. Ahogy belépett a sárkány, szimatolni kezdett és olyan hangon, hogy csak úgy rengett belé a vár, kérdé: „Miféle Ádám büz van itt? — a kis sógor jött el látogatóba, az én kisebbik öcsém, mond remegve az asszony. Gyere kis sógorkám, ebédelj velem és ezt mondva, egy acélpogácsát tett elé. Megedd ezt, mert ha nem, én eszlek meg téged. A pásztorfiú kardjához nyúlt, mely magától pattant ki hüvelyéből, hozzávág és a sárkány négy feje leszakadt. Hadd meg az ötödik fejemet, rimánszikodik neki, neked adom váram, kincsem. Igen, de hogy vigyem azt el? — Vedd azt a rézvesszőt és érintsd meg vele. Ugy tesz és a vár egy rézalmává változott, melyet tarisznájába téve, levágta az ötödik fejét is a sárkánynak az asszony tanácsára, mert enélkül a többi is kinőtt volna. És ügyet semelve a világra, tovább ment a menyecskeivel. Mennek mendegélnek, hát egy ezüst várhoz érnek. Ennek ablakában is szép leány himzett, aki mondá: Hol jársz fiam, hol ember még soha meg nem fordult? Hiszen te is a külső világból való

vagy, felel az ifju. Jaj engem a hatfejű sárkány rabolt el. Felhívja ez is és megvendégeli, de jön a félelmetes sárkány. Micsoda Ádám bűz? rivalt fel. A kisöcsém felel a leány. Jer ki, reggelizzél velem és elébe tesz egy még keményebb acélpogácsát. De bűvkardjához nyúl a fiú és leszeli a sárkány öt fejét. Ez is rimánkodik, hogy hagyja meg a hatodikat váráért. Ezüst vessző érintésére ez is ezüst almává változik és tarisznyájába rakva, lecsapja a sárkány hatodik fejét és tovább halad a két asszonnyal. Ezután egy harmadik, kívül-belül tiszta arany várhoz érnek, amilyent ember szeme még nem látott. Itt is szép lány himzett és ijedve felkiált: „Ember itt sohasem járt, hogy jöttél te ide? — Hát te nem emberféle vagy-e kérdi az ifjú. Jaj, engem a nyolc fejű sárkány hozott ide. Ide is bemegy és az érkező sárkánynak magától vágó bűvkardjával itt is előbb leszeli hét fejét, miután várát — aranyalmává változtatva elpakkolá és a sárkány nyolcadik fejét is lemetszi.“ Ekkor a megszabadított három asszonnyal megindul kifelé, ahol a bejáratnál megmozgatja a köteleket. Az asszonyok incselkednek, hálálkodnak, hogy megmentőjüket soha el nem hagyják. Rendre felkötik őket a kötélre, melyet a fent lévő társai felhúznak az almákkal és a kardal együtt.

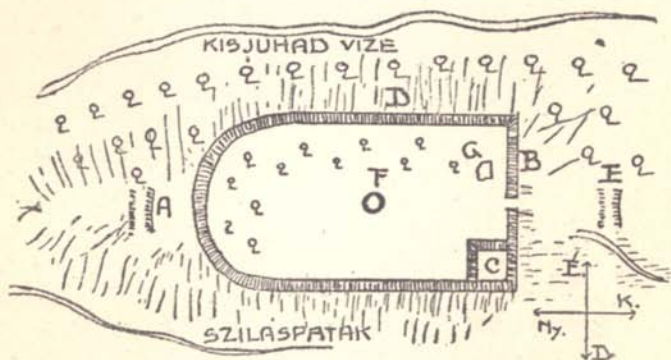
Végre midőn az ő felhúzásának a sora elkövetkeznék, ő egy követ kötve a kötélre félreállott, de alig húzták félig fel, a kő hirtelen a kötéllal együtt visszazuhant. Az ifjú igen elbúsulta magát, hogy így elhagyták azok, kiket ő megmentett. Jár-ke, hát egy erdőben több borjunagyságú madárfióka csiripel. Egyik azt csiripelte, hogy bújtassuk el, mert ez ölte meg a veszedelmes sárkányokat. El is bujtatják,

de nemsokára jön a bivalynagyságú anyjuk és megtalálván, elnyeli őt. Kicsinyei azonban körül veszik és könyörögnek, hogy ez az ember ölte meg a sárkányokat, melyek tojásaidat mindig felfalták és nem engedék, hogy kicsinyeidet felnevelhessed. Mi vagyunk az elsők, de mi is életünket ezen embernek köszönhetjük. Ezt hallva a hálás anya, kiadta a már lenyelt ifjút és mondá neki: Te jót tettél velünk, fajunkat az elvészéstől megmentéd, ezért én kiviszlek téged a felvilágra. Ezen bivalyt üsd le, bőrét szeld kétfelé, felét töltsd meg hússal, felét vízzel és midőn egyik felén nézek vissza, adj az egyikből, midőn másfelé, a másikkól.

Ugy tett az ifjú és felkapaszkodott az óriás madár hátára, ez pedig el kezdett emelkedni. Visszatekintéskor adott neki húst és vizet, de mire megpillantá a világosságot, már a hus elfogyott, visszatekintve pedig a madár, hirtelen saját lábszárából metélt le egy darabot és azt adá neki. Kiérve az ember által lakott földre, letette a madár és kérdé, hogy az utolsó adag hús miféle volt. Lábamból vágtam, mert a másik elfogyott volt. Köszönd meg — mondá a madár —, hogy oly sok jót tettél velünk, mert oly izletes volt az az utolsó falat, hogy ha hálával adósod nem volnék, felfalnálak. A madár elszállott, az ifju pedig hazakerüve, sokat bánkódott az álnok asszonyok által elcsalt kincseiért és főként büvkardjáért, melyet oly jól tudott volna nemsokára a haza oltalmára használni.

14. RABSONNÉ VÁRA.

A Kis-Küküllő illetve Nagyág vize völgyén felfelé haladva, félórai séta után a jobboldalon magas hegyekhez érünk. E völgyszegélyező hegység tetején túlhaladva, az Égetvésznek háta mögött egy gyönyörű alakzatú trachyt sziklacsoport emelkedik fel. Egy festői sziklacsúcs, melynek nyugati sarka falmeredéken van lemetszve, tetőcsúcsa pedig gyönyörűen kicsip-

7. Rabsonné várának alaprajza.

kézve. Őriási szobrokat díszgúlákat és egyéb szélszélyes alakzatokat utánzó sziklaszálak emlekednek fel, mint azt a 7. ábrán is láthatjuk.

E hegy minden tekintetben nagyon érdekes, sőt költői, ha megtudjuk, hogy annak tetején állott Rabsonné vára, ősváraink legérdekesebbike, legmesésebbike.

Itt ezen a csaknem megközelíthetetlenül magas hegycsúcson szédítő magasságban állott Rabsonné vára, mely hosszúkás, féltőjásdad alakú volt. Nyu-

gatra a hegy sziklafala (A, lásd a 8. sz. ábrát) át van metszve. Ezen még most is tekintélyes mélységű át-sáncoláson túl merész alakzatú sziklaszálak halmaza következik, azontúl a hegynek úgy oldalról, mint felülről megközelíthetetlen sziklafoka.

A nyugati oldal egyenesen egy hosszú fallal (B) van átépítve. Itt legépebb a várfal, mely több mint egy méter szélességben bonthatlan szilárdan még majnem egy méter magasan ma is áll. Délkeleti sarkában oly tekintélyes bástya (C) állott, melynek mind-egyik oldala 25 lépés volt és melynek keletfelőli külső fala jelenleg is másfél méter magasságban áll fenn. E bástyánál vagy jobban mondva falvonalba eső zöm-tornyánál, a fal egyenes szögbe megtörve a déli oldalon tovább folytatódik, hol iránya kb. 50 lépésre követhető, de itt megszakad, mivel a hegyével együtt leomlott a mélységbe. A szemben lévő északi oldalon szintén egyenes szögbe hajlított kar (D) fut a déli oldallal párhuzamosan, de nem fenn a hegy élén, hanem annak meredek, most erdővel benőtt oldalán vonul el, úgy, hogy a faltól a hegy fennsíkjaig egy 10 méter magas meredek oldal van. Ez a fal mintegy 100 lépésnyire még egy méter magasságban meg van; azután megszakad, mert a hegyoldallal együtt beomlott, de nyugati végénél — ahol a hegyre félkörben felkanyarodik, — újra majdnem egy méter magasan fennáll.

A keleti várfalon túli hegynyak hirtelen keskenyedik, úgy, hogy átmérete alig 20 lépés és ezen legkeskenyebb, lefelé lejtősülő részen egy mély átmetezés (E) volt, mely a megközelítést ezen oldalról lehetetlenné tette. A várfal és ezen átmetezés között még egy középvéd-falat emelt a természet; egy mere-

dek oldalú sziklafalat állítván oda, melyen csak bajosan lehet felmászni a tetején lévő várfalakhoz.

A rege azt mondja, hogy az e várt építő Rabsonné, Firtosné és Tartodné három testvér volt. A rege is azt mondja, hogy ezen három testvér vára egymással látható összekötetésben volt és veszély idején tűzzel adtak hírt egymásnak.

8. Rabsonné vára.

Egy másik rege azt mondja, hogy ördögös mesterséggel építette várát Rabsonné, amennyiben egy bűvös kakas és macska hordta fel az anyagot aへgyre. Ez jelképezi azon roppant, szinte emberi emrőt túlszárnyaló éptíkezést.

Rabsonnét tündérkirálynénak és nagyon furfangosnak tartja a néprege, ki még az ördögöt is rá-

szedte, mert azzal egy utat alkudott ki magának egy hegy aranyért és egy völgy ezüstért. Ezen bűvös úton oly sebesen haladt táltos lovaival, hogy midőn Tordán elsőt harangoztak, még várában volt és mikorra beharangoztak, Tordán volt a templomban. Kocsisa egyszer kalapját leejtvén, le akart szállani, hogy felvegye. Hiába szállsz le — mondá az asszony — mert az már 5 óra járőföldre maradt el.

Az ördög mindig követelte az útért ígért bért, Rabsonné azonban mindig húzta-halasztotta, csalogatta az ördögöt; több éven át szóval tartotta és tovább szekerezett bűvös úján. De végre ördög is elvesztette türelmét és többé várni nem akart. Rabsonné összehajtá kis kezének szép ujjait és arra egy aranyat, tenyerébe pedig egy tallért téve mondá: „Ime itt van a hegy arany és a völgy ezüst.“ — A rászédett ördög dühösen rohant el, szétrombolva a bűvös utat, melynek romjai még most is meg vannak.

Rabsonné várától nyugatra a Barátság tető alatt Borza-vápában egy barlang van. Itt laktak régen a tündérek azon aranyhajú, habköntösű szárnyas leányok, kiknek Rabsonné királynője volt és akik mikor Firtos és Tartodon lakó testvéreihez ment látogatóba, mindig elkísérték.

Egy pásztort egyszer behívtak a barlangba a mulatozó tündérek, három napig énekeltek, muzsikáltak neki, táncoltak, enyelegtek körülötte, majd azután egy nagy kalap arannyal bocsájtották el. A pásztor azonban, ahogy kiért, kiönté a földre az aranyat és visszatért, hogy még egy kalappal hozzon az aranyból. Hanem ekkor a tündérvilág már eltűnt és mikorra kiment, hogy kintlévő aranyát keresse, az szénné változott.

Egy másik hagyomány azt mondja, hogy e várat Rákóczi András építtette, kinek a vártól észak-keletre eső „Küpuskut-lapossa“ nevű fennsíkon véres csatája volt a tatárokkal. Itt még most is harci bárdokat, kopjákat, nyilakat és egyéb cszközöket találnak. De úgy látszik, hogy a hagyománynak várat építő Rákóczija csatát vesztett, mert ez a hagyomány a tatárok által dúlatja fel Rabsonné várát.

Ezek regék és hagyományok mind homályos ködfátyol-képei, a titokteljes multnak, melyet megvilágítani nem tudnak, melyek legfeljebb bizonytalan sejtelmeknek messzetávlatában elmosódó árnyképeit mutatják fel. Hogy ki volt a rege Rabsonnéja, bűbajos tündérnője, hogy a történelmi kor határain túleső mythosi alak melyik korban élt, mikor épült e hatalmas évezredes viharokkal megküzdött vár, — bajos volna meghatározni. A rege legfeljebb csak azt állapítja meg, hogy ezen várban egy gyönyörű nő, vagy özvegy lakott, kit túlvilági lénynek fest, a hagyomány és azt, hogy ez a Firtos és Tartod várával egykorú és azokkal összeköttetésben lévő vár volt. Egy láncszeme a Székelyföldet környező és áthálózó várláncolatnak. A Rákóczi névvel egybekötött és a tatárokkal való csaták emlékét fenntartó hagyomány arra mutat, hogy itt is a mongol, vagy valamely későbbi tatár csorda jelent meg és dúlt; vagy talán a Rákóczi forradalomkor ezen fekvésére nézve oly erős várat a nép kiigazítva védőhelyül használta fel.

Ott ahol a észak-keleti irányból letörtető, pistorángdús Nagy-Juhod és a Kis-Juhod egybeszakad, hatalmas, régi erődítmények bámulatos nyomai látszanak. Másfél méter magasságú, alapjában 1½ méter szélességű gátöny zárja el az itt közel 600 lépésnyi

széles völgyet. E töltést mindkét oldalról széles mélysánc szegélyezi, középen egy kis út van hagyva. Kissé hátrább Rabsonné vára felé három egymással párhuzamosan futó és a völgyet egészen átszelő körakás falszerű vonala húzódik el, oly köhalmaz, mely magas, vastag falak omladványait sejtetik.

Ezen cyclopsi műnek, melyek az egész völgyet megközelíthetetlen és bevehetetlen erősséggé változtatta át, egy a történet előtti kor homályában elvesző időszak óriási erődítményei és igen hasonlóak, a Rabsonné vára alatt elvonuló töltéssel, melyet előbb már ismertettünk. Ezek, valamint amazok is kétségtelenné teszik, hogy ezen völgyben hajdan egy jelentékeny város vagy katonai telep létezett, melynek temploma a Kápoína mezőn állott; fellegrvárát pedig Rabsonné légi vára képezte. Ezen sáncolatok és erődítmények annak külső védvonalát alkották. Ilyen módon a többi oldalról csaknem megközelíthetetlen meredek hegyektől szegélyezett völgy biztos védhely volt. Hogy mikor és mily nép által építetett, arról még a hagyomány is hallgat, de ha Rabsonné várát összekely várnak hisszük, akkor ezek is őseink nagyszerű műemlékei közé sorozhatók.

15. SOLYMOSI TÖRÖKVÁR.

Azon hegyes-völgyes vidék, mely Bözöd völgyén alul, a két Küküllő között van, a Pártium nevet viseli, valószínűleg azért, hogy ezen több, Küküllő megyéhez tartozó falu által megszággatott és vegyes népség által lakott rész csak később csatoltatott a székelőföldre, illetőleg Udvarhelyszékhez.

A Nagy és Kis-Solymos völgyét elválasztó Karis-

fal nevű hegyláncolat legmagasabb csúcsát Várhegynek nevezik. A hagyomány azt tartja, hogy itten a törököknek volt vára, ahol egy hatalmas török pasa lakott, aki az egész vidéket rettegésben tartotta és a szép nőket, ha módját ejthette, elrabolta. Hogy pedig ezen magas hegycsúcson valóban volt vár, arról kétségtelen jelek tanuskodnak.

A nyugati oldalon, hol lankás hegynyak köti össze a Várhegyet a Kovács-bükkiel, tehát a legkönynyebben megközelíthető oldalon, a hegynyakat egy széles, mély sánc szeli át. E sáncon belül, falormozat elhantolt gátonya látszik, mely itt-ott megszakadva körül futotta a hegy körte alakú 500 lépés területű fennsíkját. Északi része közelében van egy bemélyedés, melyről feltehető, hogy a vár kútja volt s ezt a néphit oly mélynek állítja, hogy a beledobott réce a Kis-Solymos patakban jött ki. A vár keletre néző, csúcsba záródó végénél újból át volt a hegy metszve. A többi oldal falmeredéken hanyatlík le és így sáncre szükség nem volt. Ezen utóbbi átmetszésen kívül mély üreg van, ahol mint mondják, magas torony állott és alább a hegy oldalában csaknem megközelíthetetlen hegyen van a Kincseslyuk. Egy kb. $\frac{1}{2}$ méter mély, bányaszerűleg emberkéz által kivált üreg, ahová a törökök roppant kincsüket elrejtették, melyet most bűvös bivalyok és agarak őriznek. Sőt azt is mondják, hogy ezen üreg, messze elágazó alagút bejárata volt régen, mely azonban összeszakadozván, most az ott lévő roppant kincs örökre el van rejtve. A vár beltere tele van kincskeresők által ásott üregekkel.

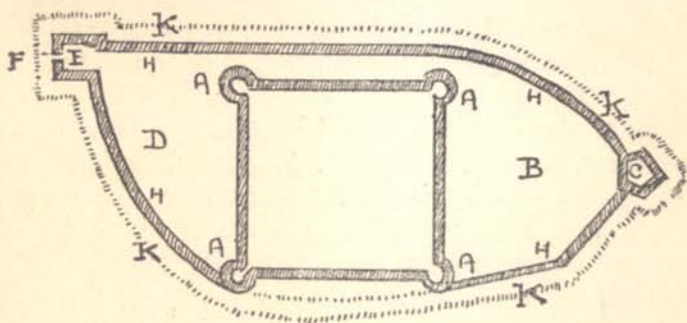
Ezen várból a törököket a hagyomány szerint a magyarok bejövetelükkor üzték el. A vár bevétele

után őseink a Nagy-Solymostól nyugatra eső Bálványos nevű helyen tettek győzelmi áldozatot.

16. BÁGYI VÁR.

Szent Páltól nyugatra egy kopár, két csúcsos bizarr alakú kopasz hegy magaslik ki, mely az egész vidéket uralja és mely mesziről egy fekvő teve alakját ábrázolja. Ez a bágyi várhegy. A hasonló nevű falú csaknem a hegy tetején, a déli csúcs aljában fekszik, gyönyörűen regényesen kb. 1000 méternyire a Homoród színvonala fölött.

A hegy fennsíkja északra lejtősülő és oly nagy térséget képez, ahol 5—6000 ember valamikor könnyen foroghatott. Ezen kerület minden oldalról megmászhatatlan meredeken hanyatlik le, csakis a nyu-

9. Bágyi vár alaprajza.

gati oldalon kanyargó felvonuló, most is meglévő várútján volt megközelíthető. A vár a tetőlapnak délnyugati sarkán, éppen a falu felett feküdt. Alakja négyszög, melynek hossza 52 lépés, szélessége 46 lé-

pés, sarkaiban tömör, kerek bástyával (A, lásd 9. sz. ábrát).

Ezen belső vár végéhez két egymástól alak és nagyságra eltérő külerőd volt támasztva. Ezek szabálytalan háromszögűek. Az 50 lépés hosszú, keleti szárnyerőd (B) nagy ötszög bástyában végződött. Ez alatt volt látszólag a vár egyedüli bejárata. (F.)

Ezen szárnyerődök falai északról a belső erőd falaival párhuzamosan futva, egy külső védfalat (H) alkottak, míg a déli oldalon csakis a belső vár sarkáig voltak vezetve. Az egészet mély sánc (K) övezte.

Ezen várnak még egy másik külső védvonala is volt, egy a hegy fennsíkját körülfutó sánc, melynek védelme alatt a várhoz tartozó katonai telep tanyázhatott harcias népek modorában sátrak alatt. Hogy pedig az itt lakott nép nemcsak dicsőséggel táplálkozott, hanem emellett földműveléssel is foglalkozott, azt mutatják a hegy lapályosabb részén még most is felismerhető mesgyék. E hegyen több dús forrás buzog fel.

Régebben, midőn erdő borítá, e források még vízdúsabbak lehettek és ennek következtében a most terméketlen avar dúsabban teremhetett. Hogy pedig e kopár hegyet egykor erdők borították, azt a talaj hullámzatossága mellett az is tanúsítja, hogy az ottani legelők még most is „erdő” elnevezéssel bírnak. Ezen erdőket a mult század elején vihar döntötte halomra. 1860 körül a lakosok a bányai várhegyet makkal újra beültették.

Minden jel arra mutat, hogy e várat a rokontalanul ideszorult székelyek építették és egyike volt az ősz Székelyföld határvárainak. Midőn Erdélyt Tuhutum elfoglalta, ezáltal a haza birtoklása biztostíva

lévén, a székeleyeknek sem kellett többet az önfentartás harcait küzdeni, — ekkor lassankint levonultak hegyeikről termékenyebb vidékekre. A bágyi vár lakosai is elhagyták sásfészüküket és alább költözve Bágyot és Telekfalvát alapították.

Dacára ennek, a várak sem maradtak teljesen lakatlanul, a tekintélyesebb hadfőnökök és főbb urak fennmaradtak a várban, ahol védőrséget tartva örködtek a földműveléssel foglalkozó nép biztonsága felett. Abban az időben Európa minden országában elterjedt feudális eszmék hatása alatt, nem egyszer lettek az ilyen várurak a vidék zsarolóivá és elnyomóivá. Az ilyen behatástól, a bágyi várat birtoklott Sándor család sem volt egészen mentes. A bágyi nép-regék szerint a várat a honfoglaláskor egy Bágyi nevű hatalmas fejedelem építette és vára körül lakott udvari népe alapította Bágy falut. A lokodi rege ezt továbbfűzve azt mondja, hogy e várat egy Sándor nevű hatalmas úr lakta, ki a bűnösöket halálra kínoztatta a kénosi hegyen, ahonnan Kénos neve is ered.

Hogy a Sándor család e várost a XI. században csakugyan bírta, arra a csiki krónikában adatot is találunk, ahol meg van említve, hogy 1060 körül, nem-sokára azután, hogy a Csik-Rákosi mezőn a fiúleányság törvénye hozatott, Sándor István egyik leányát Druszilát egy derék férfinak, Kálmán Lászlónak adta nőül. Lakodalmuk a bágyi várban tartatott, amelyen jelen volt az akkor üldözött és Erdélybe menekült László herceg is. Szóba hozták ezen alkalommal a székeleyektől nem szívelt új törvényeket is. Druszilla a nőnemet felemelő törvényekre akart a nemzet áldozó poharából inni, midőn a kisebb rabonbánok maradécai közül való Bourzon-nak nevezett férfi, kiragad-

ván a menyaszony kezéből a poharat, ellentmondott ezen törvényeknek. Ezért Sándor István felbőszülve kardot rántott és meölte Bourzont.

Ez az egyetlen adat, melyet e várról tudunk. Igen valószínű, hogy e várat is, miként Budvárát, a mongolok dúlták fel. A vár feldulását a néprege fantasztikus alakba öltöztette. Egy gazdag, de kegyetlen úr lakta e várat, ki az alattvalóit, jobbágyait minden ok nélkül, csupán időtöltésből is kínoztatta. Volt neki egy igen szép, de rossz leánya, ki elcsábította a fiatalokat csak azért, hogy legyen atyjának kit legyilkolni. De végre megsokalta az ég az itt folytatott gazságokat és egy sötét szélvész es éjjelen gonosz lelkeket bocsátot a várba, kik atyát és leányát széttépték és testüket a madarak eledeléül dobták ki.

E regében az erkölcsi vonatkozás mellett némi történeti célzás is rejtőzik, mert feltehető-e, hogy a várat egy a nép felett zsarnokoskodó kényúr, talán a fentebb említett Sándor lakta, ki alattvalóit kínoztatta és zsarolta. Az igazság Istenétől rászabadított bosszúálló gonosz szellemek dúló mongolok lehettek, kik egy sötét éjjelen meglepték és a várat hatalmukba kerítvén a kegyetlen urat leányával együtt szétvagdalták. Egy tatárabságba került székely kiszabadulásakor írásba hagyta, hogy a várveszedelemkor hová rejtették a kincset.

Ezen irat a XVIII. század végén a bágiak kezébe került, az egész falu kiment kincset keresni és az akkor még magasan állott falakat aláásván, azok hamarosan dűlledezni kezdtek. Ezen időben még olyan boltozott szobák voltak, ahová a pásztorok nyájaikkal a vihar elől behúzódtak. A kincsszomj által megkezdett rombolást tovább folytatta a vandal-

izmus, mert a XVIII. század végén az ábránfalvi Ugronok lerombolták a várat és annak magasan álló falait és az innen elhordott anyagból Ábránfalván udvarházat és egyéb gazdasági épületeket emeltek. Amit ők otthagytak, azt a nép hordta el. Ma e kiméltlen rombolás nyomában nem maradt egyéb, mint a fölhől alig kiemelkedő alapja és a sáncok bemélyülései.

17. Telekfalvi védbarlang.

A bágyi várhegynek északnyugati sarka alatt a Rétpatak völgyében Bögözkő alatt fekszik Sándorfalva, egy másik ezzel összetalálkozó völgyecskeben Telekfalva. E falu helyére a hagyomány szerint egy a bágyi várból való Balázs nevű vitéz települt, kinek a szép források által öntözött völgyecske megtetszett és „telek“-helyet foglalt ott magának. Később a vár őr-ségéből és máshonnan is többen települtek oda, s falu keletkezett, mely Balázs vitéz első telkéről „Telekfalva“ nevet nyert.

Ahol a Rétpatak völgye a Telekfalvi völgygel összetalálkozik, ott egy helyet ma is „Tama-falának“ neveznek. Itt régen egy ilyen nevű falú feküdt, mely a tatárok által feldúlván, lakói Telekfalvára menekültek.

Hogy ez új telek hamar benépesült és hogy a várórség katonáiból származó lakói nagyon harcosak és bátrak voltak, kitetszik abból, hogy azok új lakhelyük közelében is gondoskodtak oly védhelyről, hol az ellenség támadásai ellen magukat biztosíthatták. A falutól északra eső Somoserdő sziklaoldalába védbarlangokat véstek és azokat külső védművekkel is

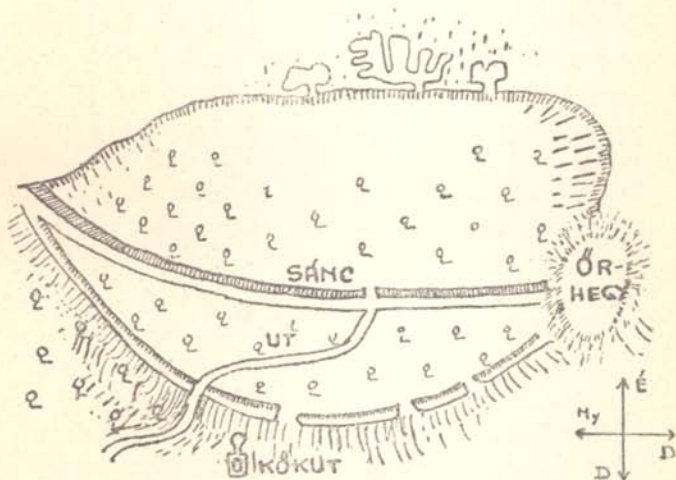
ellátva, oly védművekké alakították át, ahol a tatárok többszörös ostromaival diadalmasan dacoltak.

A nevezett hegy sziklacsúcsa alatt lapályos hegyterrasz van, melynek oromszélén félkörben alakított hatalmas töltés vagy mellvéd vonul el, ágyú elhelyezésére alkalmas bemetszésekkel ellátva. Az ágyukból három, egészen 1848-ig Telekfalva birtokában volt, mikor felszereltetve a szabadság dicső harcában szolgálatot tettek. Éppen ezen ágyuk léte ellentmond azon hagyománynak, hogy e védhely a IV. Béla alatti mongol dúlaskor ezek ostromával dacolt volna, mert akkor a löfegyverek még nem voltak feltalálva, hanem a telekfalviak győzelmes ellenállását és önvédelmét valamely későbbi török vagy tatárjárás idejére kell tennünk.

A kívülről mély sánc övezte és különben is a hegy meredeksége miatt bajosan megközelíthető mellvédnek egyik vége a hegycsúcs sziklafaláig, a másik (keleti) vége egy kinyúló, Örhegynek nevezett előhegyig nyúlt. Az Örhegy pedig egy magas csúcs, melyről a Küküllő és Homoród vidéke felé is messze kilátás nyílik. E hegycsúcson háborús időkben — a hagyományok szerint — mindig őr állott, kinek fehér és vörös zászlója volt. Midőn az őrtoronyon fehér zászló lengett, akkor a lakosok elszéledve a mezőn nyugodtan végezték munkájukat, de midőn az éber őr vörös zászlót tűzött fel, akkor a vidék lakói fegyvert ragadva vonultak a védhelyre és eként az ellenség soha nem lephette meg őket.

A leírt mellvéd azonban csak külső védvonalát alkotta a védhelynek, mert azon belül 40 lépés távolságra egy az előbbivel párhuzamosan futó és kívül sáncövezte gátony vonul el a falrakatnak csalha-

hatatlan nyomaival. Ezen belső védfal háta mögött egy második terasz van, mely olyan kiterjedésű, hogy ottan nagyobb számú nép is letelepedhetett. Ennek háta mögött falmeredéken emelkedik fel a Somos erdőnek sziklacsúcsa, melynek bajosan megközelíthető oldalában tátonganak a telekfalvi barlangok sötét üregei. Összesen három barlang van (lásd 10. sz. ábrát). A nyugati 12 lépés hosszú és 7 lépés széles. Az e mellett lévő második vagy középbarangnak

10 Telekfalvi védbarlang alaprajza.

belső részei is figyelemre méltóak. Sziklába vésett kapu vezet egy 19 lépés hosszú előcsarnok vagy folyosóba, melyből három különböző nagyságú szoba nyílik. Az előcsarnok nyugati végével egyenes szögletbe más, 15 lépés hosszú és 5 lépés széles folyosó ütközik, melyből ismét három üreg vagy szoba nyílik. A harmadik barlang kiterjedése hasonló az elsőéhez, ma-

gassága 2.5—3 m. Hogy ezen barlangokat ember véste sziklába, vagy legalább is azokat idomította, azt szabályszerűségük kétségtelenné teszik.

Ezen annyiszor menhelyt nyújtott, ezen annyiszor hőseiesen védett üregek most elhagyatottak, tövis és kőkény bokrok nőttek be azoknak környezetét. Ahol egykor hősök tanyáztak és dícső harcokat vívtak, most csak vihar elől oda menekülő vadászok és pásztorok látogatják. Az ide tévedő utasnak a telekfalviak büszke önérzettel beszélik el az ott vívott hősies harcokat és a tatárok kudarcát. Azt mondják, hogy egykor tatár csapat dúlta a környéket, vezérük nagy csengetyűs lovon vágatott csapata élén Telekfalva elhamvasztására. Az örhegyi vészjelek által azonban előre értesített népség védhelyén volt már, az ágyúk megtöltve, egy telekfalvi híres tüzér pedig fogadást tett, hogy első lövéssel elejti a vezért. El is dördült ágyuja és a vezér harangos lova felbukott. Ezen szerencsés jellövésre eldördültek a többi ágyúk is, az apró fegyverekkel együtt és a golyózápor által megtizedelt, vezérét vesztett csapat eszeveszetten száguldott vissza.

Egy másik alkalommal ismét ezekbe az üregekbe vonult a vidék népe egy tatár csapat elől, mely ostrom alá vette a védhelyet. A nép oly hőseiesen védte magát, hogy tízszeres ostrom rohamot vert vissza. Látva a tatárok, hogy ekként nem boldogulhatnak, ostromzárolták a hegyet. A bennlévőknek élelme már fogytán lévén lőszerkészletüket ellövöldözve, midőn ezen válságos pillanatban Sári egy otthon hagyott vén lány nagy tököt vett elő, abba szemet, orrot és száját vágott és retekszeletekből ijesztő fogakat illesztett bele. Ezt pedig egy póznára szúrva egy kitő-

mőtt bábura illesztette és ő maga is alábujva, nagy bundával betakarva kitette az Órhegyre.

A tatárok megpillantván ezen óriás szörnyet, ijedten kérdék, hogy ki vagy? „Én — felel ez sivító hangon — a halál anyja vagyok, ki az élet fonálát nyújtom és szaggatom, ha rögtön nem távoztok, életek fonálát rögtön szaggatni kezdem és ti mind elpusztultok.“ Ezt hallva az ostromló csapat rémülten futott szét, az ekként megmentett telekfalviak pedig diadalmenettel vitték falujukba Sárít, ahol nagy örömnepet ülték.

18. SZÁSZ-ZSOMBOR VÁRA.

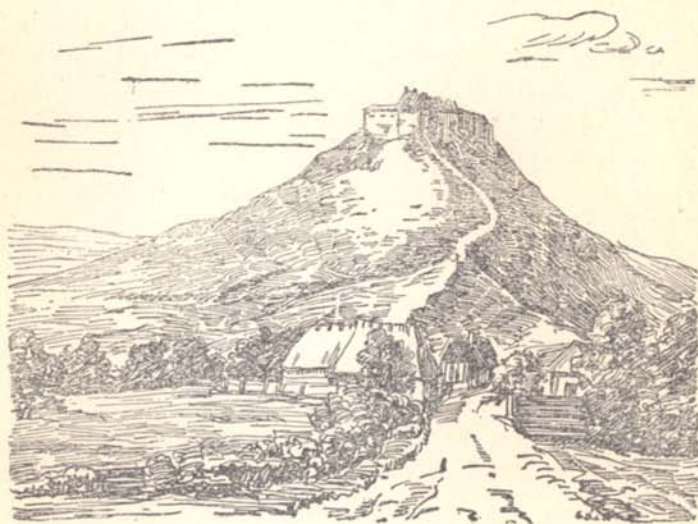
Zsombor Köhalomszék határfaluja, hol még magyar keblek dobognak. A falut magyar lutheránusok lakják, kik bár a szászos viseletet és építési módot elsajátították, de azért nemzetiségüket és azzal hazafias érzelmeiket hűen megőrizték.

Zsombor vára a falu mellett északra fekvő önállóan kimagasló hegy tetejét koronázza. Ezen minden oldalról kerekded, meredeken lehanyatló hegynek csekély terjedelmű fennsíkját egészen elfoglalja a távolból látható ódon vár.

Ezen a még most is meglehetősen ép állapotban lévő vár jelentéktelen nagyságú, 50 lépés átmérőjű ötszögű udvarát magas fogrovátkás és lőréses falak környezik. Északi oldalán belül nyitott kis bástya szökel ki a falak vonalából. Délnyugati szögeletén egy magas négyszögbástya emelkedik fel, melynek sokkal régibb kinézése van, mint a vár többi falainak. Ezen főbástyához van támasztva a vár emeletes épülete, melynek alsó osztályába vezet a szűk vaspántos vár-

kapú, egyedüli bejárata a fekvésénél fogva erős várnak. A vár délkeleti szögletéről gyönyörű panoráma tárul elénk.

E várról semmi adatunk nincsen, még építési korát sem tudjuk biztosan meghatározni. Egyéb okmányok hiányában, e vár és falu alapítására és történe-

11. Szász-Zsombék vára.

tére némi világosságot derít, a zsombori levéltárban található kézirat, melyet szószerint adunk:

A hűség jutalma.

„Kőhalomnak napkeleti végén fekszik a meg-
lehetős népes falu Zsombor, melynek lakosai a ré-
gebbi időkben szászokból állottak, de ezek kihalván
nagyobbára az 1454-ik esztendőben uralkodó iszonyú

dögvész alkalmával magyarok foglalták el az ő helyüket, kik a körüle fekvő helységekből kiváltképen Felső-Fejér vármegyébe fekvő, a gróf Bethlen család Alsó-Rákos nevű falujából ide vonák magukat, szabadságot és termékeny mezőket találva a szászok földjén, melynél fogva időtelve a dögvész után megmaradt kevés szászok is belevék a magyar nyelvet.

A falu megetti északra egy jócska nagyságú hegy emelkedik fel, melynek alja, mint az idevaló protestáns zarándokok szent nyugvó helye (temető) földi futásunknak végére emlékeztet komolyan; fejét pedig a hegynek ékesítik egy régi német várnak maradványail, hol jelenleg gabonát, szalonnát, s egyéb portékákat tartanak a falusiak. A vár, amint mostan ott áll, régi kinézését majd egészen elvesztette, mivel az egyetlen egy, még fennálló 3—4 ölnyi magasságú kerítés fala mintegy 20 esztendővel ezelőtt végbement kijobbitáskor, mésszel behányatott és megfejtette. A régi időben kettős fallal és egy sánccal volt körülvéve, melynek egykori lételéről még csak a földben található alap kőfalak bizonyítanak. Ebben az eredeti állapotjában elég erős is vala a vár, hogy ama boldogtalan régi időkben, szerencsétlen elődeinknek tágas menedékhelyül és bátorságos oltalmul szolgáljon.

Midőn 1421-ik esztendőben ismételten vért szomjuhozó ragadozók csordája pusztítván és égetvén mindenfelé, a szerencsétlen hazát által járná, ebbe a régi várba szaladának a környék megrettent lakói oltalmat és védelmet keresvén a közelgő pogány csordák dühe előtt. Az egybeszorult és tódult, segedelmet óhajtó szerencsétlenek serege közt egy ifjú magyar nemes ember is találtatott, amint a rege tartja, egy homo-

ród-szent-mártoni Lebel János nevű gróf forrón szeretett nem régen magának eljegyzett drága nőével egyetemben, akinek a barbarusok közelgetésétől több mint egy okból félni kellett. Éppen olyan kellemetes és szép vala ez, mint gondos ura élete iránt, e pedig ahhoz való szeretetből, annyi bátorságot vett vala magának, hogy vezérül ajánlaná magát a vár kicsiny őrizetének. Elkövetkezik a rettenetes nap, melytől sok ideig rettegtek; a várra rohanának a kegyetlen csordák számtalan sokasággal és vad dühösséggel, nagy rebegést okozó lármával és zajjal jelentvén magokat. Kétségbeeséssel és magok egész elszántságával oltalmazzák a megtámadtak régi kősziklafélszéküket, oroszlán módjára harcolt elől az ifjú vezér, számba sem véve a testéből csordogáló vért. De hiába, a sokasság győzedelmet vőn, a Murády Bey csordája lerontá a védelmező falaknak egy részét, nem kedveze még a csecsszopónak sem anyjának emlőin is, folytatá a gyilkolást, a maga gyönyörűségére, vért szomjuhozó vad indulattal. Rettenetes volt a nézés, azt beszéli a rege, hogy szinte térdig állott a meghült keresztény vér a vár sötét jáásaiban (folyosó); kevesen maradának meg életben, akiknek t. i. szerencsájök vala a zavarban elszaladni, mások pedig rabszolga láncokban hurcoltatnának el. Az első közé tartozott az ifjú grófné, az utolsók közé maga a vitéz vezér.

Megértvén a kesergő asszony urának szerencsétlen sorsát, eladá javait és elutaza napkeletre, hogy forrón szeretett társát — ki a szaraczénusok nyomorúsággal és gyalázattal teljes fogságába hevert, — élete kockáztatásával is megszabadítsa. Elérkezvén Jeruzsálembe, tovább megy onnét hű szolgájával, ki az ő kincseit viszi vala. A gyenge szép grófné keresztül

járja Syriának égető pusztáit, nappal a nap hévségétől égettetvén, éjszaka a hideg harmattól eláztatván, a várhoz juta Eufrátes folyó vizénél, melyben férje láncokban sinylődött. A vár ura megpillantván a szép magyar nőt, magánál kívánja tartani. De megtántoríthatatlan hűséggel ragaszkodik az urához és ellenáll minden megkísértéseknek, minden fenyegetéseknek, minden kínoknak. Végére megilleti a nagy hűség a barbarust, igéri, hogy szabadon bocsájtja társát, de három nehéz feltétel alatt.

Elsőbben el kellett mennie, hogy a szaracénus atyafiát kikérje, ki az Eufratesen túl, egy pogány vad nép keze között halálfia vala. Által kel tehát a nagy folyón, megilleti könyörgéseivel a vadnak szívét és elhozza a férje kegyetlen urának az ő atyafiát. Másodszor le kellett ereszkednie egy törékeny csolnakban valamely magas vízomlásról (zuhatag). Imádkozva lépett a csolnakba, ezren állának a parton, a nemes asszonynak bátorságát csudálván és elkerülhetetlen halálán bánkódván; midőn a csolnak lassan az omláshoz érkeznék, befedi könnyeivel áztatott fátyolával szemeit, leesik imádkozva térdeire s lezuhan úgy a habokba. És az Isten angyalai szárnyaikon hordozzák a csolnakot, sérelem nélkül lépik ki a partra, az egybegyűlt sokaság örömkialtása közt térvén vissza a várba, melynek sötét tönlőce kedves urát magába zárta.

„Menj — azt mondja most a szeracenus — szabadítsd meg őt, magad” kezébe adván nagy kevélyen az ura fogházának és láncainak kulcsait. Elviszi aztán a vas kemény rostélyhoz, mely a tömlőc tornyát körülvéve és amelyet óh oroszlánok, a bemenetel őrzői, prédára vágyakozó körmeikkel megragadván, fogaikkal harapnak vala. Megnyitja félelem nélkül az ajtót,

a ragadozó kegyetlen állatok arra rohannak azonnal; de ő elborul, buzgón imádkozván térdeire esik és ime mellette feküsznek egyszeribe az oroszlánok, csendesen békességesen nyájaskodván, mint valamely bárányok, gyenge kezével az egyikre támaszkodván, azok közül felkel, kinyitja a tömlőcöt, eloldja drága urának láncait és kiviszi, akit megszabadított, a napvilágra, melyet amaz öt esztendő óta nem látott vala. Által járja véle a kietlen pusztákat, bátorítja, mikor kétségbe akar esni, megehető gyökereket keres neki a forrásba, melyet találnak, bemártja fátyolát, hogy az égető hévségben néhány csepp vize legyen annak megenyhítésére. Végtére eléri vele Jeruzsálemet, majd Ptolamais városát is, hajóra ül ott és megérkeznek ismét ketten szerencsésen hazájukba.

Mi vala hűségének jutalma? Hűségtelenség. Fájdalmainak bére? Még nagyobb fájdalom. A meleg éghajlat elégette vala az ifjú dámának gyenge orcáját. A sok félelmek elűzték vala annak szép rózsáit, a könnyek meggyengítették vala szemeinek tüztét. A huga, egy ifjú gyönyörű kisasszony, nála lakott. Szerencsés vala a ház, egyetértésben egymás között annak tagjai.

A gróf minden nap látta Máriát — annak hívták a felesége hugát — ennek víg pillantásai, vidám szép magaviselete, kedves mosolygása szeretetet gerjesztének szívében. Harcolt ugyan a szenvedélye ellen, de mindennap gyengébben, mikor Erzsébet elbeszélte, miképpen állt a vadak között, hogy suhant le eltévelyedva a félelmes vízomláson, mindenkor gyűlölte magát hűságtelen voltáért és bánatnak könnyeit hullatá. De haszontalan vala az ő bánatja. El kellett volna inkább távoznia, mintsem a vétekkal tanuskodnia. Mária látta

az ő kínjait, észrevevé, milyen félelmesen igyekszik gyötrelmeit felesége előtt elrejtteni és kéré erősen bizodalmaért, azt vélvén, hogy megenyhítheti, lecsendesítheti úgy az ő fájdalmait. A gróf félrevoná magát egyedülvalóságába. A jó leányzó nem monda le azonban reménységéről, hogy még megvigasztalhatná ötet, elméne mindennap hozzája, míg végtére a rettentés titkot kitekeré (kierőszakolta) belőle. „Szeretlek Mária! — kiálta vadon felindult érzékekkel, — s már most engedj meghalnom.“

Elfutának mindketten egymástól, az egyik vad kétségbeeséssel, a másik szörnyű ijedtséggel, csak napok múlva látták meg ismét egymást a boldogtalanok; mindeniknek homlokán függött a gonosz lelkiismeret fekete fellege.

Még erős vala Mária a grófnak nem a maga keserűségét, de mégis szeretetét eltitkolni. Hallgatott a gróf is, de minden nap emésztőbb lön kínja és a Mária ereje gyengébb, végtére az ágy fenekére szegzé a grófot a legkeményebb szívbeli fájdalom és betegség. A szerencsétlen Mária nem hagyhata el öt, hogy a nénje ne vigyázzon mellette, amit az nagy gyengesége mellett is örömet cselekedni kívánt. A gróf Máriára függeszté olyankor halvány szemeit és mondá végtére: „Mária nyomjad csak egyszer a te ajkaidat az én szájamra, azután meghalok.“ „Óh élj!“ — kiáltá Mária mintegy magán kívül lévén — „szeretlek“. Azután mellére borula és elájula.

Erzsébet grófné a nyitva lévő ajtóban ezeket mind hallotta volt, visszatántorogva erőtlenül a maga szobájába vevé a láncokat, melyekből az urát megszabadította vala és hullatta azokra keserves könnyeket, nagy kedvetlenség támadá nemes lelkében; de a sze-

retet meggyőzőé azt hamar és elhatározá magában, hogy hallgasson. Másnap reggel tudósítást vőn, hogy az ura jobban volna. Jól tudá, hogy a szerencsés szeretet gyógyította volna meg őt. Egy ünneppel ünneplé meg az ő meggyógyulását. Azon ünnepnapnak elsején elvezeté őt legtitkosabb szobájába, körülfogá ott testét (megölelé) tréfálkozván fogságának láncáival és kérdé tőle: „Ezek a láncok hozzám kötik-e mindörökre szívedet?” A gróf egyik térdére esék és elévéve rettetes nézéssel egy tört, mondván: „Én meghalhatok érted, amint te értem akartál meghalni.” Azután megesküvék a grófnénak kétséges kitételekkel, melyekkel a maga hatalmára célzott, örökös hűségére. Tovább folytatá. „El kell mennem egy barátomért harcolni.” A grófné kéré, hogy maradna még egy néhány nap otthon, mivel, hogy igen gyenge és erőtlén volna és közelebb a halálhoz, mintsem gondolná. Ajánlá egyszersmind neki az öccsét, Máriát s melléhez hajolván hideg arcával, hogy a halál színét és könnyeit elrejtse. Már arra kéré, hogy kísérje el őtet egy klastromba, hol ifjúságában élt, ott akarna néhány nap barátnejának, a fejedelemasszony karjai közt mulatni. Elkíséré oda a gróf, de nem tére vissza jószágába, hogy egyedül ne lenne Máriával. Nyolc nap múlva jelenté neki a fejedelemasszony felesége halálát, elküldvén egyszersmind annak utolsó leveleit, melyek azt a kérést foglalják magukban, hogy el ne hagyja a hűgát és emlékezzék meg az ő kívánságáról, ajánlásáról.

A grófné nem halt vala meg. Egy kápolnát épített előre elkészült sírja mellett, és ott élt, míg a keserűség rövid idő múlva véget vetett nemes életének.

A fejedelemasszonyság egy emlékeztető jelt (sír-emléket) emeltetett neki, melyre ezen szókat metszette:

„A szeretet erősebb a halálnál, erősebb a háládatosságnál, magok a láncok sem köthetik meg.“

Ezen kézirat egy a nép ajkán élt történeti monda hű leírását adja. A mult század elején írta le Zsombor egyik lelkésze úgy, miként neki egy öreg zsombori gazda elbeszélte. A kézirat alatt T. M. betű van, mely a nevezett lelkész nevének kezdőbetűi, s valójában nagy szolgálatot tett nemzeti irodalmunknak azáltal, hogy ezen gyönyörű mondát, ezen gyöngyét a népköltészetnek, megmenté a feledékenységtől. A kézirat változtatás nélkül, eredeti szövegében közöltük.

19. HOMORÓD — KÖHALOM VÁRA.

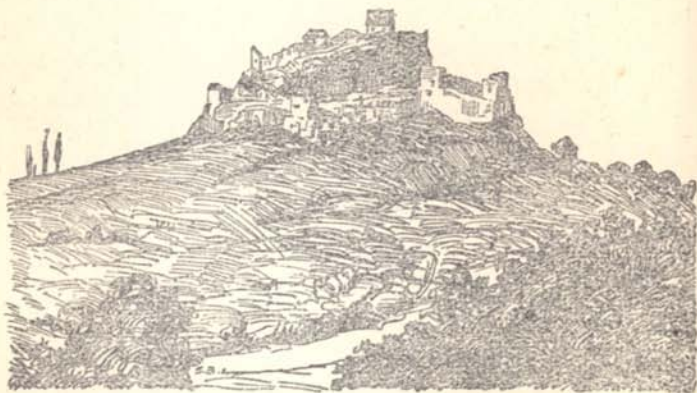
A magyarok bejöttekor a hagyomány szerint Kozd vagy Koos nevű város épült Köhalom helyén, melyet a mongolog feldúltak, a szászok a régi város romjaira vagy köhalmára építék a mostani várost. Ez egy 5000 lelket számláló csinos városka, melynek lakói, mint Székelyföld szélén lakók, tudnak magyarul és rokonszenveznek is velük.

Köhalom fellegrára régészeti, történelmi és építészeti szempontból egyaránt nevezetes, s egyike a legépebb és legszebben fekvő régi várainknak.

A város felett közvetlenül egy 500 m. magasságú önálló bazaltcsúcs tornyosul fel, mely mint óriási gúla fúrta át magát a föld rétegén és mely mintegy előfutója a Hargita roppant trachyt tömegének.

Ezen kúpalakú bazaltszikla felfelé keskenyedő meredek oldalát három sorban csigaszerűleg kanyarogja körül a vár ódon magas fala. Néhány új cserépfedélzetű ódon bástya, néhány fehérre meszelt újabb épület hozzájárultával ezen egymás fölé lépcsőzve

emelkedő meredek sziklákra aggatott falak igen impozáns csoportot képeznek. De mielőtt a vár részleteibb vizsgálatába bocsátkoznánk, jó lenne annak építési korát meghatározni. Fájdalom erre vonatkozó semmi adat nincs birtokunkban. A várfalakon legfigyelemesebb kutatásaink dacára sem tudunk mást, mint későbbi kiigazításokat jelölő feliratokat felfedezni, ha-

12. Homoród-Kőhalom vára.

nem a falak szerkezete, a vár építészete és a sziklahegyek óriási munkával kivitt idomítása arra mutat, hogy e vár jóval előbb épült a róla található első történeti adatnál. Ez 1324-ből való, mikor Róbert Károly kedvelt erdélyi vajdája Tamás, a szebeni ispánságot is magához ragadta, azért szentpéteri Henning szász gróf fellázadt ellene, miért is Tamás vajda harcra kelt és Kőhalom várát ostromolta. Hanem úgy látszik, hogy a szász forrongás csak elfoglalta volna ezen várat, mert 1357-ben „Kenhalm“-vára mint királyi vár említetik és Lajos király ez évben kiadott parancsában elren-

deli, hogy ezen és más királyi váraknak parancsnokai, várnagyjai ügyeljenek arra, hogy a hatóságuk alatti helyiségek a tizedet a fehérvári káptalannak adják. Tehát ez királyi vár volt és így nem építhették a szászok.

1421-ben törökök dúlják fel Köhalom várát. Ez körülbelül utolsó történeti adatunk e várról, pedig igen valószínű, hogy ezen jelentékeny hadászati pont és erős fekvésénél fogva csaknem bevehetetlen erőd a nemzeti fejedelmek eseménydús korszakában is szerepelhetett és nem egy ostromot állhatott ki. Nem volt azonban történész, ki a hozzá fűződő eseményeket feljegyezve, az utókornak átadta volna, vagy ha van is, a köhalmi levéltárban erre vonatkozó adat, azt senki még fel nem kutatta és közre nem bocsátotta.

Említettük, hogy a vár bazaltcsúcsa minden oldalról meredeken van leszelve, csakis északi oldalán függ össze egy lapályosabb hegynyak által a Köhalom feletti fennsíkkal. Ez volt az egyetlen pont, honnan a hegy megközelíthető volt. Ezért ezen oldal megerősítésére is nagy gondot fordítottak, mert itt egy szabálytalan négyszög alakú elővár van (100 lépés hosszú és 90 lépés széles), mely az erőd többi sziklacsúcsra fektetett részénél jóval alább fekszik s ezért azt alsó várnak is nevezhetjük. Ezen alsó vár északi homlokzatának közepén volt a főbejárat, egy félfedelű négyszögbástya alatt, mely előtt még más külső védművek és a hegynyakot egész szélességében átszelt mély sánc volt, melyre felvonóhíd ereszkedett a külső védművekből. Az északnyugati szögletben egy ötszögbástya áll, ezen utóbbi és egy közelében lévő másik négyszögbástya között egy gyalog kapu is volt, melyhez a város felől meredeken emelkedő lépcsőzetesen lehet feljutni.

Az alsó vár fogrovátkás falai és erős bástyái által köryezett alsó udvar meredekesen emelkedik északról délnek, közepén van egy nagyon mély, igen bő és jó-vízű kút, melynek oszlopcsarnokos tetőzete és az azon volt — Bethlen Gábor alatti ásatását bizonyító — felirat már eltűnt.

Ezen alsó vár délnyugait szögletében van egy kör-íves nyílású kapu, melyen át a felső várba lehet jutni. Most könnyen, mert a kapu ajtó nélkül tárva áll, de bajosan régen, mert a kaputól keletre egy hatalmas ötszögbástya emelkedik, az egész várnak legnagyobb és legtekintélyesebb védműve és épülete, mely egész testével kiszökelve az alsó vár területére, öt emeletéből sűrűn nyíló lőréseivel és zúzműveivel fedezte nemcsak az említett kaput, hanem teljesen uralta az alsó várat is.

A felső vár ismét két részre oszlott. Alsó része nem más, mint a sziklacsúcs oldalában mesterségesen bevéselt 10—15 lépés szélességű karima vagy gyűrűzet, mely csigaszerű kanyargással futja körül az egész hegycsúcsot 500 lépés kerületben. Ennek függőlegesen leszelt oromszélre van fektetve a 3—4 méter magasságú és majdnem 1 m. szélességű várfal, mely sok helyen be és kihajlítódik, miként azt a sziklahegy alkotása szükségessé tette. E falak a hegyet megkerülve a fentebb leírt ötszögű bástyához mennek. Itt, hol a falak kiindulási pontjával összetalálkoznak, nem szűnnek meg, hanem egy újabb sziklavészetben folytatódnak a kapu felett vagy 7 méternyire emelkedett színvonalán a függőleges sziklának. Ezen helyen — most csak alapzatáról felismerhető — két bástya is állott, melyek a felső várba való feljutást teljesen lehetetlenné tették. Még azon esetben is, ha az ellenség az alsó várat el-

foglalta volna és a felső várnak — az ötszög zömtorony fedezte — kapuján sikerült volna is áthatolnia, akkor egy szűk, alig 10 lépés szélességű útra jutott, melyet egyfelől a fölibe épített két bástya, másfelől a külső várfalak vonalába eső másik két bástya fedezett, melyekből a szűk hely miatt és a rostélykapu leeresztése által a külső segítségtől elzárt ellenséget kövekkel is agyonzúzhatták volna. Hogy az előbb említett négy bástyát ilyen hadászati kombináció létesíté, azt már az is mutatja, hogy azoknak nemcsak ki, hanem befelé is voltak lőrései és zúzművei.

A külső várfalakhoz épített bástyák felső emeletét várkapolnául használták. Ezzé valószínűleg csak a későbbi kor vallásos kegyelelte alakítá át, mert az oda felvezető és csinosan boltozott lépcsőjébe bevéssett M. T. 1620 csak ezen átalakítást és nem a bástya építési korát jelölheti.

A kápolna alatt sötét üregek vannak, melyeknek alsó emelete föld alá, sziklába van bevésve és csak egy kis függélyes üregen át kap szűk adagra mért levegőt és világosságot. Ezeket a hagyomány, börtönöknek jelöli.

A felső vár ezen alsó osztályának a városra néző keleti oldalán két bástya van, ezek között pedig több osztályú, már omladozó épületsor, melyek régen a királybirónak, székbirónak, jegyzőnek szolgáltak lakásul. Volt ott székház és tanácsház is, hol háborús időkben gyűléseztek és tanácskoztak.

Ezen épületek egyikében és az északkeleti bástyában sok fegyvert találtak. Itt volt felakasztva két nagy bilincs is, melyek — a nép ajkán forgó — az 1834-iki Volkskalenderben és kövári által is közölt — regéje következő:

„Török pusztítá e hazát, egy rabolva dúló csapat beüt Kőhalom vidékére is. A királybíró Hedvig — kit a néprege Veres királybírónak hív — megütközik velük, de szerencsétlenül, mert legyőzetván, az ellenség kezébe esik és fogva viszik Stambulba.

Az annyi keresztény foglyot falai közé zárt Jedi-kula sötét börtönébe dobatott. Itt magányában búslakodva, hazája és családja után epekedett. Ha néha kieresztették is friss levegőt szívni, a tenger csak vágyat ébresztett keblében és a honvágy fájdalmait nagyítá. Egyszer a szék darabontja, most fogolytársa, Menenges jelenik meg és mond: „Uram! én mikor akarod, hazaviszlek“. A királybíró bús mosollyal tekintett rá és tovább búsult, de ez másodszor és harmadszor is megismétlé ajánlatát. Ekkor Hedvignek eszébe jutott, hogy ezen darabont bűbájos hitben állott otthon is és elfogadja ajánlatát. Ez komolyan meghagyta neki, hogy bármi történjék is, szemeit fel ne nyissa. Köpenyegére ülteti maga mellé, midőn valami varázsszót kimondván, a köpönyeg felemelkedett és sas sebességgel röpi légi vándorainkat, úgy, hogy ők estére a Kőhalom közelében lévő Seebrugban szálltak le. Itt a tóparton kolostor állott, mely bűvös utasaink leszállásakor elsülyedt, helyén szép rét keletkezett, hová a Seeburg nevű falu épült. A sokat szenvedett rab csakhamar kedves övéinek körében találta magát, bilincseit pedig mint a mult napok gyászos emlékeit, felakasztotta a vár fegyvertárában. “

Az ezen udvaron lévő bástyák a szomszéd falvakról vannak elnevezve, valószínűleg harc idején azon falvak tartoztak azokat őrséggel ellátni.

De lássuk a felső vár legfelső részét. Említettük már, hogy a kösziklában mesterségesen kellett helyet

vágni arra, hogy a felső vár leírt alsó osztálya elhelyezhető legyen. Ezen bemetszés a szikla lemetszését is szükségessé tette és így támadt egy 8—10 m. magas, falmeredeken leszelt oldalakkal bíró sziklacsúcs, melynek tetőormát koronázzák a felső vár, legfelső védművei. Ezek önmagukban is egy önálló erődöt képeztek számítottak arra is, hogy azon esetben, ha az alsó vár és a felső vár alsóbb emelete az ellenség kezébe jutna, ezen legerősebb felső vár még akkor is tarthassa magát és a várvédőknek végső visszavonulási helyet biztosítson.

Bejárata — ahová a sziklába vésett keskeny úton lehetett feljutni — délnyugati szögeleténél volt, kis keskeny kapuja zúzművekkel és felülről leereszthető rostélykapuval volt ellátva, mit a kapuvéset most is jelöl. E kapu egy elővárba vezetett, mely két bástyára támaszkodva, háromszög idomban (120 lépés kerülettel) a hegycsúcs déli kinyúlását töltötte be. Ezen elővár egy tekervényes tömkeleg volt kicsiny, keskeny falak közé szorított folyosói akként lévén alkotva, hogy a hellyel ismeretlen eltévedhetett és midőn azt hitte, hogy előre hatol, éppen azon pontra tért vissza, honnan kiindult. Csak ezen — a védők vegyvereinek kitett — szövevényes folyosókon át lehetett a meredek falak közé szorított ösvényen a legfelső 4. kapuhoz jutni és ezen át a legfelső fellegvárba, mely 170 lépés területű, hosszúkás idomban északra hegyesen kimenő erőd, miként a sziklahegy fennlapjának alakja azt meghatározta. Itt már a falak függélyesen leszelt és megközelíthetetlen sziklaoromra lévén fektetve, alig 1.5 m. magasak, néhol csekélyebbek is és bástyával — mi megközelíthetetlenségüket tekintve felesleges is lett volna — nem bírnak.

A köhalmi vártetőről a legszebb kilátás tárul a szemünk elé. Keletre az alsórákosi szoros és a Rika zöldlombos láncolata felett, a Hargita, Mitacs és a távol Nagy-Csomágnak kéklő csúcsai tűnnek fel. Délre a hévizi és magyarosi erdőségek fellett a roppant Bucsecs, Királykő és a Barczát környező többi havasok elmosódó alakjai lebegnek. Délnyugatra a Gyirgyeltő és Evendt közti völgynyilat felett a fogarasi és a vörstoronyi havasok láncolata képezi a láthatár zárvonatát. Északra a vártetővel egy magasságban igen régényesen fekvő Sövényység. Ott terül el a várhegy keleti aljában Köhalom, egyenes, zsinorral húzott utcáival, csinos, négyszög piacán lévő ódon templomával. A hegy nyugati aljában pedig a Kozdbach által átfolyó steini térség, ahol 1849-ben 700 rosszul felfegyverzett honvéd 5000 oroszral egész napon át hősiezen harcolt és azokat vissza is nyomta. Ott Stein háta mögött táborozott, az előnyomulni nem tudott orosz sereg. Husz Vilmos huszár minden éjjel megszerezte magának azt az időtöltést, hogy közibe vágva az egész táborn felverte és mindig néhány muszka sisakot hozott haza Köhalomra diadaljelül. Ezt minden éjjel megismételve oly zavarba hozták az orosz táborn, hogy az visszahúzódott és Köhalomban a 700 hős honvéd mindvégig fenntartá magát. Midőn pedig a szent ügy, melyért harcoltak, már veszve volt, két nagy orosz táborn által körülvéve kivágták magukat és Antos Ferenc vezetése mellett a muszkák folytonos kartács tüze között vonultak fel a Homoród terén, ahol midőn már a honért mit sem tehettek, feloszlottak.

Bármerre menjen is a bérce, kies hazában a vándor, mindenütt dicső hőstettek emlékével találkozik, minden lépésével szent földet tapos, melyet a szabadság

dicső védelmében kiontott honfivér öntözött. Letűnt a nap, mely dicsőségének fénysugaraival árasztá el nemcsak a hont, hanem egész Európát. Dicső, nagyszerű harcok, világrendítő győzelmek után a szolgágnak sötét éjjele következett, mely azonban nem tarthat soká, mert annyi nemes áldozat és oly szent törekvés eredménytelen nem lehet.

20. HÉVIZI RÓMAI ERŐDÖK.

Az Olt jobb partján ott, ahol a Homoród beleömlik, gyönyörűen fekszik Szász-Ugra, bal partján kissé bennebb Hévíz. Két egyszerű kis falu, melyek azonban mégis kiérdemlik az utas figyelmét, mert szorgalommal művelt földjeikből Róma emlék töredékeit forgatja fel az eke; egyes kőbetűit azon távoli kornak, midőn Róma hatalma uralkodott e földön.

Azt, hogy Hévíz helyén egy Aquárum vivarum nevet viselt római kolónia feküdt volna, — mint sokan vélik — csak sejtelem. Ezt bizonyító semmi adatot vagy rommaradványt nem tudunk felmutatni. Úgyszintén azt sem lehet határozottan állítani, hogy a hospitálitáknak Calida aquaen lévő Szent Háromság kolostora, melyről 1186-ban III. Urbán pápa egy bullájában említés van téve, Hévízen lett volna.

Hévíz az Olt balpartján egy szűk meder metszetében fekszik, melynek balparti magaslatán az egymás mellé csoportosított udvarházak a távolból igen festői képet mutatnak. Ezen udvarok között legnevezetesebb az ódon kastélyszerű Haller udvar, mely omladozó magas falaival és tág udvarát körülölelő bércfalaival szélsőyes kapubástyáival már magában is elég nevezetes

műemlék. Nevezelessé teszi azt az a hagyomány, hogy a keresztesek fennebb említett kolostora és temploma e helyen feküdt és hogy a mostani kastély annak romjaiból épült. Még tiszteltebbé teszi azon tudat, hogy gróf Bethlen Kata, korának e legnagyobb asszonya, a fennkölt lelkű írónő és a tudományok nagylelkű pártfogója, ebben a kastélyban lakott. Itt lakott és itt dolgozott Bod Péter, ki Bethlen Katának volt udvari papja, ki a magyar irodalomnak első legtevékenyebb munkása, a magyar tudomány fölként apostola volt.

Lássuk most Hévíz római emlékeit. Negyedórai járásra a falutól délnyugati irányban éppen szemben Szász-Ugrával egy római Castrumnak még jelentékeny maradványai láthatók. Ezen castrum az Olt balparti magaslatán fekszik és az azon átvezető hidat fedezhette. Alakja hosszúkás négyszög, két hosszabb oldala (keleti és nyugati) 250 lépés, a rövidebb másik két oldala 200 lépés. Ily terjedelmű beltért még most is majdnem méter magasságú és három és fél méter széles gátöny szegélyezi, mellyen mindenütt kettős fal alakjára lehet akadni. Ezen castrumnak látszólag mindegyik oldalán egy-egy és így összesen négy bejárata volt. Beltere most szántóföld, az eke sok téglá és cserépdarabot forgat fel, ami épületekre enged következtetni, sőt e romtöredékek között sok fehérrel érzett veres márvány is fordul elő, mi azt mutatja, hogy e várban díszépítkezés, talán a castrum védőistenének temploma állt. Mivel pedig az ezen castrum körül lévő földek romtöredékekkel vannak borítva, feltehető, hogy itt a castrum védelme alatt kolónia is létezett.

A vár északkeleti szögletéből egy kiemelkedő vonal húzódik Hidegkút felé. Az e vonal felásása alkalmával abból 38 cm. széles 50 cm. hosszú téglák kerültek ki,

melyeknek oromszéle egymásbailleszthető fogazással bírt, két széle pedig fel volt hajtva. Ez egy vízvezeték vonala lehetett, mert tudjuk, hogy a rómaiak kolóniájukhoz messziről és nagy munkával is elvezették a friss forrásvizet. A folyóvizet nem igen itták.

Ennyi, mi e castrumból látható és csoda, hogy még ennyi is fennmaradt, mert 16 század óta küzd az enyészettel, 16 százada, hogy az emberek széthordják romtöredékeit, a hévizi és ugrai templomok, e faluknak lakházai nagyrészt innen hordott anyagból épültek. Sírkövet az egész vidék innen vitt, az e várban és környékén talált nagy mennyiségű úrnák, fegyverek, régi pénzek pedig mind a Bruckendthal múzeumba vándoroltak.

A jobbparton Szász-Ugra van. Ez a falu egy hegyoldalon fekszik, lakószai most szászok, pedig ezen falut, mint a közeli Tikost, ágostai hitvallású evangélikus magyarok lakták. Templomuk a falu végén igen regényesen fekszik s bár régi, de annyira át van alakítva, hogy az átmeneti korszak egykor díszes épületeére alig lehet ráismerni.

A templomot fogrovátkás várkastély övezi. Ezen kastélyt ostromolta és vette be II. Rákóczi György legyőzésére bejött fővezér.

A templom mögött, attól mély árok által elválasztott magaslaton egy 100 lépés hosszú és 60 lépés széles erődnek lehet homályos alapvonalait felismerni. Ez egy második — a nyugati hídfőt védő — castrum stativum maradványa, mit az is mutat, hogy a rómaiak ezen — az Olt, a két Homoród és Kőhalmi völgy érintkezésénél lévő pontnak hadászati fontosságát felfogták és az Arutelából Pretórióhoz és az erdővidéki Veczelhez vezető völgyeknek ezt a központját és a közlekedést

biztosító Olt hídját hatalmas védőművekkel erősítették meg.

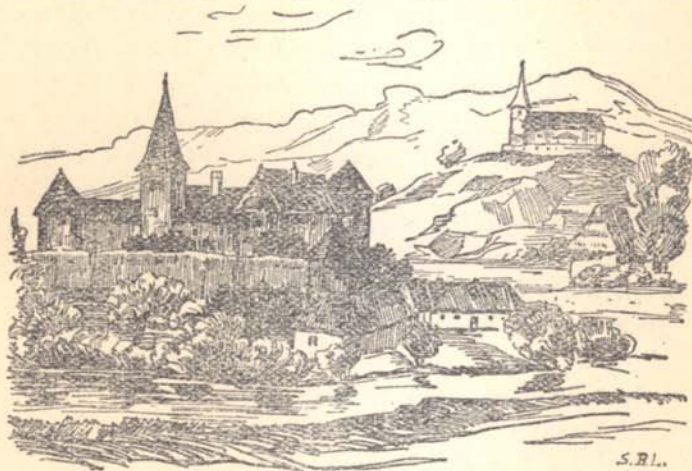
A castrum terét most szántják és annyira elegyengették, hogy a talajnak csak csekély emelkedettsége jelöli a vár alapfalainak vonalát. E romokból épült a szász-ugrai evangélikus templom, melynek egyik oldalfalában egy megrongált állapotban lévő vésett kő van befalazva. Ezen kövön lévő bár csekélynek tetsző felirat nagy horderővel bír, amennyiben egy adat arra, hogy a macedóniai légio nemcsak Apulum és Salinae-ben tanyázott, hanem a Ponte-Vetere-ig nyúló katonai útvonalon is el volt helyezve. Az előforduló Donatus név pedig ezen castrum építési korára enged következtetést vonni, mert a római történelemből tudjuk, hogy Julius Donatus Gallianus császár uralma alatt viselt consul-ságot és ezek szerint e castrum 260 évvel épülhetett Krisztus után.

A vár feletti magaslatról elragadó kilátás nyílik az Olt által körülölelt völgybe, melyet a falvak tarka csoportjai élénkítenek és melyet délről a roppant Fogarasi havasok zárnak el, keleten a Rákosi szoros szikla-csúcsai határolnak. Ott terül el a havasok keretébe foglalt azon szép tér, melyen egykor Pretorió Arutela és Ponte-Vetere pompáztak. Most az egykor virágzó római kolóniák helyén csinosan elhelyezett falvak vannak szétszórva. Csak az emberlakta folyamvölgy öltött más színt és alakot, de a havasok, az örökkévalóság, a változatlanság ezen nagyszerű jelképei ugyanazok ma is, mint Róma hatalmának korában.

21. ALSÓRÁKOSI VÁRKASTÉLY.

Az alsó-rákosi kastély az Olt jobbpartján egy magaslaton fekszik. Egyike honunk legszebb, legérdekesebb és legépebb ős kastélyainak melynek hajdan, mint a rákosi szoros csúcsának igen jelentékeny szerepe lehetett.

A kastély négyszögű, négy fokán kiszökkelő magas bástyával. A belső épülethozortot vívó folyosós külső fal, ezt pedig mély, 10 méter szélességű sánc

13. Alsórákosi várkastély.

övezi. Három oldalát tömör vastagfalú lakóházak vesznek körül. Negyedik, északi oldalát szép dór oszlopon nyugvó zárt lőrésekkel ellátott folyosó övezi, mely folyosó a keleti oldalon is folytatódik, egészen a főbejáratnak két nagyobb dór oszlopon nyugvó homlokzatos előtornácaig. Ezen előtornácról renaissance stílusban idomított, kőkeretű ajtó vezet a nagy lovagte-

rembe, melyet mint e kastély legérdekesebb részét, ismertetni fogunk.

Meglepően szép ezen teremnek menyezete, melyet műérzéssel megalkotott művészileg kivitt, domború építmények borítanak. Középen Ámorok által tartott pajzson a Bethlen és Nagy címer, melyet elipszis alakban babérfüzér övez, két végében gyümölcskosarat tartó ámorokkal. A második, ezt körülvevő szegélyezést ámorok és sasok által tartott cserfüzér szegélyezi, négy szögletében négy, az év négy szakát jelképező nőalak. A külső kerete ámorok által felemelt szép redőzetű függönyök alól kitünő gyümölcsös és virágfüzéreik alkotják, csigaszerű szögékitményekkel.

A többi — ezzel összefüggésben lévő szobák szép hajlatú boltívezettel vannak fődve. Főként meglepő a kívül kerek, belül nyolc szögű bástyáknak merész hajlatú boltozatai, melyeknek tagozott gerincei igen szép levél ékítményes, gyámkövekben nyugszanak.

A kastély fekvése igen festői. A közel eső Rákosi szoros szépség tekintetében páratlan. Emellett ezen szép tájat sok várrom, a mult dicsőségének és nagyságának emlékei teszik érdekessé.

A kastély előtt emelkedő terras van, melyet két szögletében lévő nyolcszögű, két bástyára támaszkodó fal vesz körül. Ez volt a külső erőd, melyet két oldalról a most részben betömött sánc, délről pedig az egykor közelben folyt Olt vett körül.

Ezen szép kastélyt, mint a délnyugati bástyán lévő karcolt, most alig olvasható felirat mutatja Sükösd György mezei kapitány építette 1624-ben. Sükösd György vagy magtalanul halt el, vagy mint mondják, egyetlen fia, az apácai csatában elesvén, Rákosi kastélya az államra szállott vissza, mert azt a fejedelem-

ségre sóvárgó I. Rákóczi György, Matskási Ferenc, a mezei hadak vicekapitányának ígérte, hogy őt pártjának megnyerhesse. De azt Matskási vagy nem kapta meg, vagy ha meg is kapta, kevés ideig bírhatta, mert I. Apaffy Mihály korában már Budai Péter kezén van, ki keresztfiának gróf Bethlen Sámuelnek hagyta. Bethlen Sámuel ezen kastélyon sokat épített és mindenütt látható címere mutatja, hogy azt ő csaknem egészen átalakította. Ő csináltatta a bejárat kapubástyájára épített magas, díszgúla fedélzetes tornyot, melynek, homlokzatán a Bethlen címer van.

E toronytól a délkeleti bástyaig nyúló vívó folyosó egész a tetőig fel van emelve. Hogy ez későbbi toldás, mutatja az, hogy beljebb meg van a kastély eredeti fala, melyen „P. B. Anno di 1669. 7. jún.“ van bevésve, ami ismét mutatja, hogy e kastélyon Budai Péter is újíttott. A földszint mestergerendáján pedig 1637 van bevésve.

Hogy az alsó rákosi kastély még a Bethlen Sámuel birtokbavételekor is nemcsak irigyelt urilak, hanem hatalmas erőd is volt, mutatja egy 1697-ben hévizi Literati István által készített összeírás, melyben a kastély, annak minden ingósága és fekvőbirtoka fel vannak jegyezve.

Rákos mellett az ú. n. Zálogmezőn sorba helyezett gödrök és egyéb épületnyomok vannak. Hagyományok szerint ott régen strázsaházak voltak. Igen valószínű, hogy ezen helyen római vigiliák álltak, mert a Ponte Veterétől Veczelhez (Baróthhoz közel lévő castrum) vezetett római útnak, mindenáron az alsó rákosi szoroson kellett átvonulnia, bár az Olt áradásai által átalakított szorosban annak semmi nyomát találni nem lehet.

22. RÁKOSI-TEPEJEN LÉVŐ VÁRROMOK.

Alsó-Rákostól egy félórányira az Oltnak addig tág völgyét gyönyörű idomú sziklahegyek szorítják össze. Itt kezdődik az alsó-rákosi szoros, melynek mindkét oldalán roppant hegyóriások emelkednek. Jobbról a szikagúla idomú Rákosi-Tepej, balról a sisak idomú Ūrmösi-Tepej. E hegyóriások oldalaiból szeszélyes alakú sziklaszálak, mint ódon várak festői omladványai emelkednek.

A nép óriások által építteti ezen mesés várakat és valójában alig felfogható, hogy ember miként tudott arra a gondolatra jönni, hogy ezen csaknem megmászhatatlan, fellegekbe rejtőzködő hegyormok tetejére véderődöt építsen magának, hol a harc villámai, Isten villámaival találkoztak. A gondolat minden esetre óriási volt és kik azt kivitték, azok méltán kiérdemlik az óriás elnevezést.

A Rákosi-Tetej körülbelül 1000 méter magas gúlaidomú mészköcsúcs, mely minden más hegyet uralva kopár meredeken emelkedik. Szemben a túlsó parton büszkélkedő Ūrmösi-Tepej körül, a szép félkörhajlatú hegységek közül kiemelkedik a Köveshegy, Tolvajos és Feketehegy, melyeken a Barcza havas-óriásai kacsintgatnak át. Keletre Erdővidéknek az Oltna nyargaló folyóktól átragyogott szép tere felett Tiburcz várának zöldelő orma. Északra a Rika hullámmazatos zöld bércei felett a Hargitának indigó színben derengő bércóriásai, távolabb várromokat hordozó büszke hegyormok a Galath, a bágyi várhegy, kadácsi várhegy, Firtos és Bekets várromok, melyek egykor magas sziklaormon büszkélkedő várral állottak látható összeköttetésben. Ellenség ellen fedezték egykor e vá-

rak a székelv ős hazát, most pedig nagy multjának homályba vesző dicsőségéről regélő romok.

De hát ki építhetett ide várat e fellegekkel szomszédos sziklacsúcsra, ahová csak bajosan és remegve lehet felhatolni? Aki csak felületesen vizsgálja a sziklaorom tetejét, az el is távozzhat azon hittel, hogy itt vár sohasem volt, hogy azt csak a megfoghatatlant kergető képzelet alkotá magának. De aki figyelmesebben és alaposabban kutatva, a Tepejnek erdőnőtte északi oldalán vagy 25 méterre leereszkedik, azonnal ráakadhat a még most is több mint egy méter magasságban fennálló várfalakra.

A fal elhelyezés méltán bámulatba ejtheti a szemlélőt, mert a hegy sziklájába emberkéz vésett egy méternél szélesebb oly bemetszést talál, mely az egész hegyet karimaszerűen körülfutja és mely a 400 lépés hosszúságú, a hegyet három oldalról félkör idomban körülölelt várfalnak támaszul szolgál. E fal és bemetszés a falmeredeken leszelt és csak madár által megközelíthető keleti oldalon, mint merőben felesleges, megszűnik. Ugyancsak az északi oldalon található a sziklába vésett vár útja, mely kanyarulatok alkalmazásával elég szakértelemmel volt ezen megközelíthetetlennek tetsző várhoz felvezetve.

Ki lehetett az a merész ember, ki ide a fellegek szomszédságába, csak a saskeselyűk, és kicsinyeiket féltékenyen rejtegető solymok által lakott sziklacsúcsra várat épített? Óriások, — mondja a néprege — oly roppant emberfeletti lények, kik innen a szoros túlsó felén emelkedő Űrmösi-Tepejére léptek át. Valójában e vár építésénél úgy az eszme, mint a hegyidomítással kapcsolatos kivitel oly óriási, hogy törpe jelenkorunk azt bámulni, de megérteni nem tudja.

Csoda-e azért, ha a megfoghatatlant regékkel hozza kapcsolatba a néphit? Csoda-e, hogy oly művet, mely emberileg kivihetetlennek látszik, emberfeletti lényekkel emeltet a rege költészete.

A Rákosi-Tepejen állott vár, — miként a rege is mutatja — összeköttetésben látszott lenni a szoros túloldalán állott várakkal, melyekkel ezen hadászati-lag fontos szorost látszott fedezni. A Tepej aljában számos mészégető kemence van, mert e hegyben annyi a mészkő, hogy ezredéves mészművelet sem hagyhat látható nyomokat. Sokkal érzékenyebb veszteség, hogy az ezen katlanok építésekor a földben nagy mennyiségben talált fegyverek, buzogányok, nyílveesszők és egyéb műtárgyak, mind a kovácsok műhelyébe vándorolt. Annál inkább veszteség, mert arról, hogy e nagymennyiségű fegyverzetel koponyák és csontok is fordultak elő, arra lehet következtetni, hogy ott ős temetkezési, vagy éppen csatahely volt. E leletek mindegyikére a vár multjára vonatkozó észleletre vezethették volna régészeket és azért azoknak ily kíméletlen megsemmisítését méltán fájlahatjuk.

Az Olt völgyének fenekén az őserdőségekkel bekoszorúzott Mihály hegy emelkedik fel, két oldalán díszes előékitményként két büszke sziklaszál tornyosodik. Balról a Hasadtkő nevű érdekes hegyrepedés és hófehér alabástromot mutató mészkőcsúcs, túlról egy ellentétesen sötét színezetű másik sziklaszál, az ú. n. Mihálykő emelkedik, vagy 1500 méternyire a völgy színvonala fölé.

Ezen cukorsüveg idomú hegyesen végződő teljesen önálló csompó sokban hasonlít a Rákosi-Tepejhez, és valamint azt, úgy ezt is vár koronázta; melynek szerkezete ismét sokban hasonlít a Tepejen lévő váréhoz,

amennyiben a meredeken emelkedő sziklacsúcs oldalába, itt is a várfalak elhelyezésére alkalmas, másfél méter szélességű bemetszés van téve, amely bemetszés oromszélére vannak fektetve az egész hegycsúcsot körülölelő 140 lépés hosszúságú várfalak.

Ezen válogatott lapos kövekből forró mésszel épült falak itt-ott még majdnem méternyi magasságban állanak. A falak vonalába eső sziklák be vannak építve a falak közé. A falaknak ezen sziklákkal való egybeforrasztása teszi aztán azt, hogy ezen viharcsapkodta romok oly soká dacoltak és még fognak dacolni az idővel. Itt a szikla pótolta a falat, de északi oldalán van egy hely, hol a fal pótolja a sziklát, amennyiben két falba épített sziklaszál között támadt bemélyedésnél az alap hiányozván, azt fallal töltötték ki, mely töltelék fal még most is három méter magasságban áll.

Sajátságos volt mindenesetre az eszme, ezen meredek sziklaszálra várat erőszakolni. A megfogamzott eszmének roppant munkát feltételező kivitele pedig a hatalomnak és erőnek nem kis mérvét feltételezi. A hegy tetején egy körbástya van, melynek keleti oldalát magából a sziklából faragták ki és csak a nyugati oldalán, hol a szikla hiányzott, van fallal kiegészítve.

Ezen érdekes vár a Rákosi-Tepej várának miniatűr képe lévén, igen valószínű, hogy mindkettő egy korban és egy nép által építettett. Keletkezési története és multja ennek is ép oly homályos és bizonytalan, min amannak. Hagyományok szerint ezt is óriások építették, később pedig egy Mihály nevű hős lakta, honnan „Mihályvára“ neve is ered.

Az Ürmösi-Tepej téres és meglehetősen sima fenn-

síkjának keleti oldalán egy hosszúkás négyszög idomú, 120 lépés hosszú, 40 lépés széles kiemelkedés van. Ezen szabályos szögletekkel ellátott plató oromszélén falvonalak homályos gátonya látszik, mely gátony a keleti oldalon — hol a hegy falmeredeken hanyatlik le — megszakad. A gátony övezte belterén lévő egy bemélyedést „Várkútjának“ nevez a nép. Ez azonban alig lehetett más, mint esőgyűjtő ciszterna, mert a tömör sziklahegyben bajosan vagy csak nagyon mélyen ásva akadhattak volna forrásra.

A Tepej keleti oldalán egy nagy halom kő jelölte sír van, melyet szép leány sírjának neveznek. Szép leány utazott itt át — mondja a hagyomány — énekétől zengett az erdő és a madarak csiripelve feleltek rá. De meghallotta Tódor a lelketlen haramia is és a leányt — bár egy bogláros övnél és egy veres hagymanál egyéb nem volt nála — meggyilkolta. Az ártatlan áldozatnak emléke századokon át fennmaradt és az arra járók mindig követ dobva sírjára, emlékhalmát naponkint növelik, az esemény emlékét örökítve.

Az Ürmösi-Tepej alján barlang van és pedig oly kiterjedelmű, hogy abba 50—80 ember kényelmesen beszállásolhatja magát. Mondják, hogy e barlang sokszor nyújtott menhelyet tatárjárások alkalmával a szegény, üldözött népnek, sőt később a katona fogdosások alkalmával is felhasználták.

23. BARÓTHI TIBURCZ VÁRA.

Baróth nevét sokféleképpen magyarázzák. Benkő történetíró szent Bartholdról nevezi; a hagyomány azonban regényes eredetről beszél. A mongoldúláskor, midőn a nép üldözött vadként bolyongott az erdők

rengetegében, egy együtt bujdosó szerelmes pár megpillantván e szép völgyet, felkiáltott: „bár ott lenne nyugalmunk helye!“. Oda is települtek és számos magzattal megáldva alapítói lettek e falunak, melyet első meglepetésükből eredő felkiáltásukról neveztek „Bárótt“-nak, miből későbbi idomítással lett „Barót“. A „h“ csak későbbi hozzátoldás.

A legvalószínűbb Horváth István névszármaztatása, ki a honfoglaláskor Erdélybe települhetett Barót nemzetségtől származtatja.

E hagyományok szerint Baróth régen feljebb fektött, ott ahol most épületnyomok látszanak a völgyben. Mivel régi iratokban Nagy-Baróth nevét találjuk, Kis-Baróthnak is kellett valahol lennie; valószínűleg ott feljebb a völgyben, ahonnan lakói leköltözve a mostani Baróthra települtek és így lett a két Baróthból egy.

Fassing „Nova Dacia“ című könyvének 37. oldalán baróthi várról (arx baróthi) tesz említést. Most várnak ott semmi nyoma nem található és így Fassing vagy a templom kastélyt értette, vagy a baróthi határon lévő Veczel várát (római castrum), melynek akkor még jelentékeny maradványai lehettek.

Baróthtól félóránnyira fekszik Bibarczfalva, melynek nevét Benkő „Tibureztől“ származtatja, mely elferdítve az idők folyamán Bibarcz lett.

A falu fölött délről szép lomberdővel benőtt kerekded hegy emelkedik. Ezen hegy tetőormát koronázta Tiburcz vára, melynek még ma is észlelhető nyomaira adakhatunk. A Baczonvize, Várpatak és Fehérföld patakjától körülfolyt önálló hegy tetőormán csakhamar ráakadhatunk egy 2 méter magas és 3 méter széles gátonyra, mely a hegy fennsíkját hosszú-

kás idomban úgy futja körül, hogy északnyugati és északkeleti részén hegyes csúcsba fut össze. A két csúcs közötti szárazak nem egyenlők, mert északi oldala nagyon kis hajlítással bír, míg déli oldala csaknem félkört képez, úgy hogy e vár alakját leginkább egy körszelethez hasonlíthatjuk, melynek kerülete 1000 lépés, hossza 400 lépés, legnagyobb szélessége 240 lépés. Ezen mértékek fogalmat adnak e vár tekintélyes nagyságáról és oly terjedelméről, minővel székelyföldi ősváraink között csakis a csiki Bálványos bírt.

E vár gátonyának nincsenek sáncai, valószínű azonban, hogy ott fal volt, melynek omladványai alkotják e hatalmas gátont, melyet a természet alkotó keze lassanként moha és százados levélhulladékból alkotott, földréteggel vont be és azokon óriási falat növelt. E földréteg és a rajta nőtt százados tölgyek mintegy időmérőül tűnnek fel, jelölve, hogy ezen legalább is 2—3 százados fák több század óta összeomlott és lassanként behantolt romok halnazán nőttek fel és így legalább is öt század telt el azóta, mióta a vár összeomlott.

A természet keblén, a régi nagyság, mult, dicsőség e helyén, az őskor ezen sötét rengetegei között a büszke földek alján sűrűn felnőtt, sebző tövisek között hiába keresünk a romtöredékek között valami útbaigazító irányítót, ami ezen titokteljes romok multjára bármily csekély világot vethet. Hiába folyamodunk a történelem muzsájához, az is hallgatagon hajtja össze világeseményeket tárgyaló könyvét, honnan a lap, melyre a vár multja írva volt, már kiszakadt. Midőn minden hallgat, midőn mindenütt kétely és bizonytalanság éjje sötétül, megjelenik akkor a csevegő hagyomány, hogy elmondja a romokról, mit ezredévek ese-

ményeivel elárasztott emlékében megtartott. Szerinte e vár szereplése Szent István korára, vagyis az ős nemzeti vallásnak a keresztény vallással való küzdelme korára esik. Tiburcz vára és a két Bálványos vár volt az ősök üldözőbe vett hitének végső menhelye. Itt e várakban füstölögtek utóljára Hadúr oltárai. Ázsia szent hagyományai itt küzdöttek az élet-halálharcot Európa vallási fogalmával. Ős Tiburcz, a biboros Saroltának fia rendíthetetlenül ragaszkodva őseinek üldözőbe vett hitéhez, elhagyta az udvar királyi fényét és ide az erdők rengetegeibe vonulva, miként Gyula és utána az Apurok, Bálványos várába, úgy ő is itt e hegy ormára építet erős várában gyújtá fel a tiltott ősvallás szent tűzét, s itt élt, és itt halt meg, mint utolsó ázsiai magyar, mint utolsó papja Hadúrnak.

Ott a vár belterének dombszerű emelkedésén mutatnak egy nagy üreget, mely mellett már régebben lerontott és elhordott kőfal áll. Ez lenne a néphit szerint az a pince, vagy sírbolt, ahová a rendíthetetlen Tiburcz kincseivel és áldozati eszközeivel együtt el van temetve.

24. HUSZT, VAGY ATTILA VÁRA.

A Rika három négyszögmérföld kiterjedésű erdőség, mely magas köcsúcsával a Homoród és Vargyas földjét elkülönítve, azután a Homoród és Olt között egészen ezeknek egybefolyásáig elnyúlik. Ezt a részben mészkő, részben trachyt képződésű hegyet cser és bükk erdőségek borítják. A belvidéki székely a Rikán túli vidékről, mint más országról beszél és bizonynyal úgy nyelv, mint népjellem és éghajlatban is különbség van a két rész között. Ha a Székelyföldet

földrajzilag osztályozni akarnók, annak természetes választóvonalául a Hargitát és ebből kifolyó Rikát vehetnők. Belszékelyföld lenne az e vonaltól keletre eső Csik, Háromszék és Erdővidék. Külszékelyföld az e vonaltól nyugatra eső Udvarhely, Maros és Aranyosszék. A Rikán vonul át az Erdővidék és Háromszékről Udvarhelyszékre vezető egyetlen országút. Ahol ezen út a Rika erdős előhegyei közé behatol, az úttól balra a Rika és a Somospatakok völgyei között sűrű csererdővel benőtt hegyes domb emelkedik, mely a Kustály nevű és az említett két patak választóvonalát képező hegyláncolatnak feltornyosuló végfokát képezve, Hegyes nevet visel. Ezen cukorsüvegalakú bérc tetejét Huszt, vagy Attila vára koronázta egykor.

Az itt feküdt vár nagykiterjedésű és jelentékeny sohasem lehetett. A csúcs tetején egy 45 lépés kerületű körfalnak látszik alapja, mely valószínűleg egy köralakú toronynak maradványa. A fal néhol egy méter magasságra is felemelkedik a föld színétől, míg más helyen már el van hantolva. Belterén kincskeresők által ásott mély üregek tátonganak. Ezen zömortornyot egy másik, attól alig 10 lépés távolságra, azzal párhuzamosan vonuló körfal övezte, kb. 140 lépés kerületben. Alapfalának elhantolt gátonya és néhol a fal is tisztán látható, melyet még egy másik körfal is szegélyezett. Szép és regényes lehetett ezen két körfaltól körülölelt magas zömortorony, a messze ellátszó bérctetőn, Kis-Koronahegy büszke ormán.

Hogy e várat ki és mikor építette, nem lehet tudni. A történelemben semmi felvilágosító adat nincsen arra nézve, csak a néphagyomány beszéli azon történetet, hogy Attila a Rikán vadászva, gyakran tanyázott udvari személyzetével e várban. Itt e vár alatt gyűjté

egybe harcosait és innen csapott le a Vargyas tájékán táborba szállt dákok szétverésére.

A hun hagyományok azt tartják, hogy Etelének első neje Réka ezen Hegyestetői várban halt el. A hunok nem tudván hová temetni, a várhegyről egy szírt darabot hengerítettek le; ahol az megállapodott, oda ástak sírt, melyre aztán a sziklát emlék jeléül felállították.

25. KUSTÁLY VÁRA A RIKA TETŐN.

A Rika tető északi láncolatának legnagyobb csúcsa az országútról is látszó „Hevederhegyese“. Ezen hátul van a Lapias-tető, melyet a délnek folyó Határpatak és a beleömlő Gyepübükk mély szakadásos forrásfejei karolnak körül. Ezen körülbelül 1000 méter magas önálló hegycsúcs tetőormát koronázta Kustály vára, melynek még most is jelentékeny romjait féltékenyen fedi a csaknem áthatlan sűrűerdő.

Ez egy összekötő vár lehetett, mert innen úgy a bágyi, mint a Rika alji Hegyestetői várak jól látszanak. Ez volt ezek szerint a közép erőd, mely Udvarhelyszék várláncolatát az Erdővidéki és Háromszéki várhálózattal kapcsolatba hozta.

Ami e romoknál legelőször feltűnik, az egy négyszög idomú 20 lépés oldalhosszal bíró közép zömtorony, melynek majdnem két méter szélességű forró mésszel épült falai annyira szilárdak, hogy több század viharaival és az elemek dúlásával szemben méternyi magasságban még most is fennállanak. Hogy a zömtorony eredetileg nagyon magas lehetett, azt fa-

lainak szokatlan vastagsága .ellett azon hatalmas omladéktömeg is mutatja, mely a zömtorony körül felhalmozódott.

Ez a középerőd oly mérvű volt, hogy azzal nagyszerűségben csak a Báványos tornya állja ki a versenyt. Önmagában is könnyen védhető hatalmas erőd, melynek védőképességét az azt körülölelő védőfalak is fokozták. Ezen körfalak négyszög idomban ölelték körül a nem nagy terjedelmű ballimuot, úgy azonban, hogy szögletei körítve voltak és azon szabálytalansággal, hogy a keleti oldalfal egészen a zömtorony közelében vonult el.

Hogy pedig ezen 250 lépés kerülettel bírt körfalak a zömtoronnyal összhangzatosan rendkívüli vastagságúak voltak, azt majdnem 3 méter széles gátonyukból lehet megítélni. Hogy régóta rombadőltek, azt a vonalán felnőtt óriási tölgyfák jelölik.

A védőfalakat köröskörül széles, mély sánc övezi. Bejárata az északkeleti szögleten volt, egy hatalmas kapubástya alatt, melynek egykorú létezésére az ott lévő nagy romhalomból következtethetünk. Az ezen bejárásthoz vezető mély út a Gyepübükk oldalán jó darabon követhető.

A titokszerű rom multját is titok borítja. Történelmi tudat helyett itt csak regék merülnek fel, melyeket feljegyezni szükségesnek vélek.

A rege szerint óriások építették e várat, még azon korban, midőn víz borítja az alanti völgyeket. A földnek akkori lakói óriások voltak s ezen vízmentes magas hegycsúcsra épített várakban tanyáztak. E vidéken három testvér óriás volt, kik nem akarván egymástól messze távozni, egyik a bágyi hegyre, másik a Hegyestetőre, a harmadik pedig ide a Lapias-

tetőre épített magának várat és csónakon jártak szomszédos váraikból egymásnak látogatására. Később midőn a vizek a Verestoronynál utat törve maguknak lefolytak, midőn a felszáradt völgyekben az ember is megjelent, szántóeszközeivel a Kustály vári óriás leánya lelépett a Homoród völgyébe, hol a szántókat ekéikkel, barmaikkal együtt kötényébe rakta, mint valami ritka bogarakat, felvitte atyjához. Ez azonban bölcs tanácssal utasítá vissza rendeltetésük helyére. A vár közelében van egy Piritó nevű meredek oldal, melyet az óriások azért neveztek volna így, mivel mászás közben a fáradtság miatt kipirultak.

A Kakasbarázda innen alig 2000 lépés távolra van. Ez a monda szerint a Kustály várát lakó óriás ösvénye volt. Közelében néhány száz négyszögöl kiterjedésű olyan terület van, hol fű, fa egyáltalában semmi növény nem tenyészik és hol télen a hó soha meg nem áll. Ez a monda szerint az óriások tűzhelye volt.

Hagymás vára innen északi irányban fekszik, alig 2—3000 lépés távolra és így Kustály vára nemcsak a Rikán belőli és kívüli várakat hozta látható összeköttetésbe, hanem középszemét képezte a várak egy mellékláncolatának, mely az alsórákosi szoros határváraitól kezdődve, északnak vonult és melynek vonalában feltalálhatjuk Kustály és Hagymás várát, feljebb Zombor és Merke várait és a Homoród melleti Álmos várát, mellyel odább Zeta, Firtos, Tartod, Rabsonné várai függtek össze, és mely várak mind a Kakasbarázda közelébe esnek.

A Kakasbarázdához hasonlóan van még egy két méter szélességű, egy méter magasságú és nyugatról mely sánccal szegélyezett töltés is, mely „Országha-

tára“ és „Fejedelmi méta“ név alatt ismeretes a nép előtt.

Ezen töltés éppen a Rikatetön vonul el, az országút azon a ponton vágta át, ahol az Bardócszék felé lejteni kezd. Innen dél irányba a Csalóbercen átfut a zsombori erdőkre, onnan a rákosi Tepej felé. Északi irányban felkap a Bocz kerekdomb tetejére, onnan leszáll a Gyertyánkút szögletéhez, ahonnan Gaszlókútbükkön, Hitványkútbércen és Gyepübüknél Kustályvárát megközelítve, átvonul Hagymásvárához, ahol vonala megszakad. De mint mondják, a töltés vonala tovább is folytatódott, míg a Kakasbarázdával egybe nem olvadt.

Valamint a Kakasbarázda céljával nem vagyunk tisztában, úgy ezen hasonszerkezetű töltés mivoltát is bajos megállapítani. Ut semmiesetre sem lehetett, mert meredek hegyeken és lejtőkön toronyirányban halad. Hagyományok által megőrzött „országhatára“ elnevezése lehetne némileg irányadó, amennyiben azon sejtelemre jogosíthatna, hogy az a magyarok bejövele előtti Székelyföldnek lehetett hatalmas végvárakra támaszkodott határvonala.

Ha fennebb az alsórákosi szorost hisszük Jornandes Taba-szorosának, vagyis az ős Székelyföld erősített nyugati határszorosai egyikének, akkor az ezen szoros váraival összefüggésben lenni látszó töltés lehetne a határszálon elvonult védtöltés, ami mellett bizonyítana az is, hogy sánc nyugati alján, tehát kívül vonul el. Ebből azt lehet következtetnünk, hogy a hatalmas védvárakkal elzárt Tabaszorostól az ős Székelyföld határául a könnyen védhető és természetileg is erős Rikatető volt felvéve, melyet az ide csoportosított három várra támaszkodott töltés eléggé fedezett. Innen

aztán átcsapott a bágyi vár irányába Jornandes másik szorosához, a Bontaszoros-hoz, melyet a Galambfalva közeli várak fedeztek.

Sejtelmek, pusztá okoskodások ezek, dehát el-
lenvetésül lehet-e más valamit felhozni? Hisz ezen
építkezések keletkezési kora a történelem határvona-
lán túl esvén, homályba vész el, hol csak sejtelmek
terén tapogatózva bolyonghatunk, azonban a bizo-
nyosságnak fénylő napját nélkülözve a hagyományok
gyenge hold fényénél homályosan látható tárgyakat,
mint nem létezőket megtagadjuk-e?

Nem, ezt tennünk nem szabad, ássuk fel inkább
a mult begyepesedett földjét és ültessünk oda annyi
emékvirágot, hintsük a régi dícsőségnek annyi termő
magvát, mennyit gondos ápolás, hazafias könnyek és
ha kell, véröntözés mellett is felnevelhetünk. Ne ta-
gadjuk meg multunknak sejtett, legtöbb esetben oka-
datolható nagyságát, hasznos munkásságát, dícsőség-
gel párosult tetterejét, műmaradványaiban nyilvánuló
fejlettségét és hatalmát, mert a mult azon anyatörzs,
melybe jelen és jövő oltó ága van elhelyezve és hogy
ez gondos ápolással egykoron a szabadságnak terebé-
lyes és népboldogságot érlelő fajává fog fejlődni: ez
hitünk és meggyőződésünk, mert mint Eötvös mondja:
„Feltarthatatlanul halad az emberiség azon ösvényen,
melyre multja vezette“.

VI. fejezet.

Csikszék

A székely anyaszéknek, Udvarhelyszéknek tömkeleges völgyhálózatán átvonulva, elérünk azon roppant láncolathoz, mely a három csúcs és Hargita zöméből kiválva, úgy fel, mint lefelé fenyves rengetegekkel borítva elágazik. Az ember azt hinné, hogy ott vége van az emberlakta vidéknek, hogy ott veszi kezdetét azon több mérföld szélességű csaknem áthatolhatatlan havas-sor, melyet a teremtő, hazánk véd-falául helyezett a határszélre.

Pedig csalódunk, mert ezen roppant havasláncon, ezen nagyszerű ős sziklafalon túl egy elkülönített és minden más területtől teljesen elszigetelt vidék van, mely úgy tájainak nagyszerűsége, mint népének eredetisége, úgy ős emlékeinek sokasága, mint természeti kincseinek gazdagsága által egyiránt érdeklődést kelthet az érdeklődőben. E vidék nem más, mint az ország határán fekvő Csikszék.

Ezen kies, üde, szépségekben gazdag vidék, a Hargita ösképződésű trachyt vonala, és a fiatalabb származású határszéli havasok láncolata között helyezkedett el. A minden oldalról nagyszerű havasok által bekerített tartományt úgy tekinthetjük, mint a székely hon áldásának forrását, mint Erdély termékenységének fő tényezőjét, mert bölcsője hazánk négy nagy folyójának, melyek termékeny völgyeket alkotnak és azokat naponta áldásos cseppjeikkel öntözik és termékenyítik. Úgy tekintjük azt, mint a székelyföld biztonságának hatalmas fellegvárát, mert természetileg erős fekvésű tájait olyan nép lakja, mely minden időben hős volt, és dicsőséggel megfelelt határmenti kötelességének.

Ezen vidék fekvése nemcsak elragadóan szép, hanem egyszersmind sajátságos is. Mellőzve itt a széleken eredő és csakhamar más irányban elfolyó két Küküllőt, figyelmünket az erdélyi részek két legnagyobb folyójára a Marosra és Oltra fordítjuk.

Az őserdők borította havasok között csörtető ezen két folyó ugyanazon hegység szülötte, de eredetük-nél csakhamar búcsút mondanak egymásnak és ellentétes irányt véve, az egyik északnak, a másik délnek tart. A földképződés procedurájának távol eső, de azért az észlelés körébe vonható korszakában mindkettő hatalmas vízmedencébe gyűlve, végtelen terjedelmű tóvá alakult. Egyszer azonban nagy tömegének hatalmas nyomásával áttörve a víz útját álló havasok korlátait és pedig a Maros Gyergyó-Toplicánál, az Olt Tusnádnál és így lassanként százezred évek hosszú során lefolytak, elpárologtak a vizek, a keletkezett folyók tágas völgyteknőt simítottak maguknak és ek-ként állítá elő a Maros, Gyergyót, az Olt, Csiket, két gyönyörű helyet, melyek a termékeny áradmányú rétegekből feléledt gazdag tenyészetükkel csábították az embert a megtelepülésre, a természet áldásának élvezetére. Az ember el is fogadta az ajánlkozó előnyöket, elfoglalva az annyi gazdagsággal, annyi bájjal kínálkozó folyó völgyeit és így keletkezett Csik, mely mint már említettük, úgy fekvésénél, mint éghajlatánál fogva egészen sajátos, teljesen elkülönített tartomány. Egy teljesen ismeretlen kis világ, tárja fel itt szépsége kincseit, sajátos népelettel találkozunk, egy ismeretlen múlt, egy érdekélesztő jelen tárul itt szemeink elé, melyek a jövő kecsegtető képeit mutatják.

Csik három részre válik ú. m. Csik-, Gyergyó-

és Kászon székekre. Ezen hármass felosztás nemcsak politikai értelemben és elnevezésileg, hanem földrajzilag is létezik, amennyiben a természetes határokra talán sehol kiválóbb figyelem nem fordított, mint éppen Csikben, mert annak említett három része teljesen elkülönített három folyó-vidékhez tartozik; és pedig Csik az Oltéhez, Gyergyó a Maroséhoz és Kászon a Feketeügybe ömlő Kászon vize folyóvidékéhez.

Csikszéknek az utóbbi időkben használt becsétje újabb keletű ugyan, de a régi mintájára készült. A pecsét négy mezőre oszik; a jobboldali alsó részben egy háromcsúcsos hegy látszik, mely a Hargitát ábrázolja. A baloldali alsó részben fenyőfáktól tetőzött négy csúcsos hegy van, mely a határszéli Kárpátokat látszik jelképezni. A jobboldali felső mezőben nap, a baloldaliban félholdra helyezett kereszt van, ami a kereszténységnek a pogányság feletti győzelmét jelenti; középen pedig Szűz Mária szobor tűnik fel, mely a somlyói csodatevő Máriaszobrot ábrázolja. A pecsét körirata pedig következő: „Sigilim Sedium Siculicalium Csik vitriusque Gyergyó és Kászon 1793“.

Csikszék tekintélyes terjedelmének nagy részét rengeteg erdőség vagy olyan hely képezi, mely a földművelést teljesen kizárja és legfeljebb csak legelésre, állattenyésztésre és fakereskedésre nyújt alkalmat.

Csik éghajlata zord és hideg, amit előidéző részint havasainak emelkedettsége, melyek főbb csúcsaikkal (Hargita, Nagy-Hagymás, Délhegy, Kelemenhavas, Borda) megközelítik a 2000 métert, még inkább okozza területének tengerszint feletti magas fekvése, ami Csikszeredánál 735 méter. Ez okozza, hogy Csikben a meleg évszak mint tavasz és nyár, két egész héttel kezdődik később, mint a szomszéd Udvarhely

és Háromszék megyében, minek természetes következménye, hogy Csikben az aratás is ennyi idővel később történik. Innen van, hogy midőn a szomszéd vármegyékben zöldelve virít a tavasz éltető melege által életre ébresztett természet, akkor igen gyakran még szánkóznak Csikben. Innen van, hogy a rövid őszt kora tél követi és a zord időből legalább is négy héttel jut több Csiknek, mint Erdély többi vidékeinek. Rövid nyara azonban néha nagyon meleg, mit a légkörnek havasok közti megszorultsága és az egybeszorított napsugaraknak visszaverődése okoz.

Csiket a szelek is nagyon járják, főleg veszélyes a Moldvából betörő Bordaszele, mely a Nemeréhez nagyon hasonló természetű. A reggeli ködök is nagyon gyakoriak. Csikban, minek oka főleg abban keresendő, hogy az Olt völgyének Tusnádnál, a Marosénak Toplicánál szűk nyílása lévén, a folyókból, mocsarakból és erdők rengetegéből kifejlődő párák csak lassan oszlanak szét és a nap sugarait még nyáron is gyakran elvonják.

1. NAGY-SOMLYÓI SÓVÁR.

A Kis-Somlyó vagy Kálvária háta mögött magas hegy emelkedik, melynek nyugati oldala sűrű bükkössel, keleti és déli oldala pedig fenyvessel van be-növe. Ezen önállóan kimagasló hegy a Nagy-Somlyó. A vidék díszére nagy befolyással bíró ezen csúcs még érdekesebb lesz, ha annak fennsíkját vizsgálva felismerjük, hogy az ember ott Isten imádására és a haza védelmére szentegyházat és várat emelt. Szép az erdők zöld palástját büszkén hordó ezen hegy most is,

mennyivel szebb és festőibb lehetett, midőn kettős csúcsát szeszélyes épületek csoportja koronázta.

A Nagy-Somlyó sűrű erdeje miatt alulról alig megkülönböztethető, kettős csúccsal bír, ezen csúcsait lapályos hegyhát köti össze. A csekélyebb magasságú déli csúcs tetőlapját régi kolostor foglalta el, melynek most is jelentékeny maradványai vannak, úgy, hogy részint több láb magasságban fennálló, részint alapjaiban meglévő falaiból e kolostor eredeti alakját fel lehet ismerni. E kolostort tojásdad alakban 150 lépés területű védfal környezete. E falhoz, — melyet kívülről sánc futott körül, — voltak támasztva a cellák, melyeknek közfalai most is tisztán kivehetők. Közepén csekély terjedelmű imaház állott, melynek félkör alakú szentély alapja román ízlésű épületre enged következtetést vonni.

Ezen maradványok útmutatása szerint azt kell hinnünk, hogy itt védfalakkal körülölelt kolostor állott egykor, melynek valószínűleg erősített bejárata az északi oldalon a hegynyakról volt, mert ott faragványos kövek, ajtó és ablak homlokzat töredékek hevernek. A templom alatt és körülötte kong a talaj, mi arra mutatna, hogy ott kriptá vagy víztartó volt. Ásatások valószínűleg oly érdekes felfedezésekre vezetnének, melyek ezen titokteljes rom építési korára világot vethetnének, mert mindenesetre Somlyónak igen régi szentélye feküldhetett itt és kérdés, hogy vajjon nem itt állott-e Szent István által épített első kolostor és imaház? Hogy ezen harcias korban a kolostorokat többnyire a hegytetőre építették és, hogy azokat egyszersmind meg is erősítették, azt tudjuk, már pedig e kolostornak a meredek hegycsúcson nagyon erős, könnyen védhető fekvése volt.

A Nagy-Somlyó másik jóval magasabb és terjedelmesebb csúcsának fennsíkján nagy kiterjedésű várromjai látszanak. Két egymással párhuzamosan futó várfal körítette e hegytető ormát, mely falnak kidomboruló, nagy fákkal benőtt gátonya mindenütt tisztán követhető. A belső fal körvonala 460 lépés, a külső fal ettől 20 lépésre párhuzamosan vonul el. Ezen külső falat a hegy lankásabb részén sánc övezte, más helyt, hol a hegy meredeksége azt feleslegessé tette, megszűnik. A bejárat a déli oldalon a hegynyakról volt, hol terjedelmes bástyák és védtornyok létét sejtető nagy romhalmaz emelkedik. A hegy oldala nagy, lapos és faragott kövekkel van borítva, főként a déli és nyugati oldalon. E kövek láthatólag a várból gurultak alá. A vár terjedelmes belterén két mély üreg van, melyek egyike a vár kútja, másika az épület helye lehetett.

Ennyi, ami e várból fennmaradt, melyet a nép „Sóvárnak“ nevez. Hogy ki és mikor építtette, arról semmi adattal nem rendelkezünk, sőt itt még a rege és hagyomány is hallgat.

2. CSOMÁRTÁNYI VÁRDOMB.

Várdotfalva mögött szép hegykebel van, mely egyfelől a Nagy-Somlyó, másfelől a Delnénél kiszökkelő előhegyektől karoltatik körül. E völgykebel hátterében a határszéli havasok közé benyúló „Aracs“ völgye öblösül. A völgy torkolatánál fekszik Pálfalva és benn a völgyben ott, hol az északkeleti irányú Remete völgy, a délkeletre irányuló Aracs völgyével egyesül, van „Csomortány“, szerény kis havasi falu,

mely fenyvesekkel benőtt hegyek között igen regényesen fekszik.

A Remete völgy jobb oldalán lévő Cserehomlok egy pontját Várdombnak hívják, mivel ott 270 lépés kerületű, köralakú erődnek nyomai látszanak. A vár beltere vagy három méterrel emelkedik a hegytető színvonala fölé, az azt környező falnak itt-ott most is látszik elhantolt gátonya. Hogy miféle vár volt, arról semmi adatunk nincsen.

A várdombról szép kilátás nyílik a fenyvesekkel benőtt szép Remetevögyre, melynek háttérében a Bodos feje emelkedik fel.

A várdomb a nép előtt félelmetes hely, mert ott — a rege szerint — egy Simo Péter nevű roppant fekete kísértet ijesztgeti az embereket, azokat földhöz veri, szekereikre felül stb. Egy öreg ember úgy fejté meg a regét, hogy az a Simo Péter vérengző, rossz ember volt, ki sokakat és azok között saját testvéreit is megölte, és ezért lelke nyugtot nemelve, háborog.

Csomortány határában fenn az erdők között van a Szalonka-völgye. Itt gyűlt össze a fegyverfeladáskor 5000 székely, innen csalta le tanácskozás ürügye alatt Bukov, hogy Mádéfalva vérfürdőjét elkészíthesse.

Csomortány lakói közül a tatárok sok embert leöltek, többek között ekkor gyilkolták meg az Aracs patak partjain Péter Somlyai szerzetest. A véráldozat helyét egyszerű fakereszt jelöli.

Egy későbbi tatárdúlás alkalmával 1694-ben Csomortányi István látva, hogy az ellenség váratlanul ott termett, néhány rokonával elállotta a falu utcáját és ott hősiességgel harcolva, nemesak feltartóztatta az ellenséget, míg a lakósság elmenekülhetett, hanem azt

vissza is üzte. s azután gyors lovára kapva, övéihez indult, útjában néhány bokrokba rejtőzködött tatár nyílveesszőt röpített reá. A nyílveesszők nem érték hős Csomortányit, de ő golyójával leterítte az egyiket, mire társaik ennek hulláját lovuk után kötve elmenekültek, a hullában még életszikra lévén, vonszoltatása közben is hadonászott kardjával a levegőben.

3. A CSIKSZEREDAI MIKÓVÁR.

Csikszereda, Csikszéknek egyetlen városa, mely Szereda és Martonfalvából alakult. Nevét onnan származtatják, hogy az első odatelepülők szerdai napon kezdték kunyhóikat építeni. Valószínűbb, hogy neve a szerdán tartott hetivásáraitól származik.

Hogy várossá mikor lett, arra vonatkozó semmi adatunk nincsen, hogy 1558 előtt már város volt, kiteszik Izabella királynőnek ez évben kiadott védelvéléből, melyben városnak címeztetik „Oppidum Zereda“ néven és 16 kapuval van az 1567-iki regestrumba bejegyezve.

Címere szívből kinőtt három nefelejcs, mellette C S, pecsétjén ez van: „Sigilum Oppidi Csik-Szereda“.

A városnak, az észak-déli irányban húzódó egyik főutca déli végénél van egy vár, mely körül az egykori határőr ezred épületei láthatók. Ez nem igen érdemli meg a vár elnevezést, mert nem egyéb, mint egy négy bástyás, sánccal körülvett és megerősített kastély. VI. Károly uralma alatt Steinville építette. Bár az utóbbi időkben földmellvédekkel és szögerődökkel látatott el, mégis semmi hadászati fontossággal nem bírt, mivel a völgy fenekén fekszik és a közeli dombok uralma alatt áll, ahonnan rövid idő alatt rommá lőhető.

Nem is annyira a jelenlegi szeredai vár, mint az annak helyén állott régi Mikóvár története érdekel bennünket.

A mostani várkastély helyén állott Mikóújívárat 1611-ben Mikó Ferenc, Csik-Gyergyó és Kászon főkapitánya építtette. De, hogy már azelőtt annak helyén vár volt, melyet csak felújított, vagy amelynek romjaiból építé Mikó Ferenc e várat, az már a Mikóújvár elnevezéséből is kitünik. Ha egy kissé a történelem poros leveleit felhányjuk, akkor azt írott adatokkal bebizonyíthatjuk. Kimutathatjuk azt is, hogy e helyen három különböző időben és korban épült vár létezett.

Hogy Mikó Ferenc Mikóújvára helyén egy más régi vár állott, kitetszik abból is, hogy Várdotfalva várhoz adott, várhoz tartozó falu volt, mely a Carolina descriptio szerint 300 öl fát és egy négyökrös szekeret tartozott a Szereda feletti várnak kiszolgáltatni. A vár elpusztulásával a várterület — mint fejedelmi várhoz tartozók — visszaszálltak a fejedelemre.

Tehát azzal, hogy itt régen Mikó Ferenc előtt vár volt, tisztában lennénk, hogy pedig miféle és ki által épített vár volt, arra a csiki krónika ad felvilágosítást. Ugyanis 1063-ban Sándor István a csángok Dutka Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozván, midőn már seregei gyengülni kezdtek, egy Mikó nevezetű ismeretlen 200 fegyveressel segítségére érkezik és a csángokat kiverve, Sándor Istvánt megszábadítja, mely szolgálataiért Sándor István megengedte, hogy hadnagyságot állítson, így építé a maga nevére nevezett, ma is fennállott Mikóvárat.

László király Mikónak hős és nemes tettéről értesülván, a Hét-Erdőn túl gazdag örökséggel ajándé-

kozta meg, szék-századossá tette, valamint utódai nemesi címet nyertek. Annyira kegyébe esett László királynak, hogy midőn az erdő mögötti földet járván, Vacsárkon túli föld urával, Istvánnal lévén, ennek Szilvási Erzsébettől való leányát Katát, Mikó fiának, Pálnak adta feleségül, sőt lakodalmánál széles jó kedvében maga is áldomást ivott a nemzet poharából.

Ebből kitünik, hogy ez a hős Mikó az első ott lévő várat a XI. században építé és hogy e vár a csiki krónika írásakor 1533-ban még ép és virágzó állapotban volt. Hogy mikor dűlatott fel, nem lehet tudni, feltehető azonban, hogy a János Zsigmond, vagy Báthori Kristóf alatti zavarokban kitört lázongások alkalmával rombolták le a székelyek.

Már most jöjjünk tisztába a Mikóújvárat épített Mikó Ferencsel, kiről Kunics és Mikola azt állítják, hogy Bethlen Gábor kocsisból tette úrrá és mint ilyennek a fejedelem építette a várat. A hálátlan, az oda szállott fejedelmet mégis meg akarta mérgezni, amit azonban felfedeztek és őt magát mérgezték meg, sőt a megharagudott fejedelem várat is lerombolta. Hogy ez csak ráfogás és kitalálás, eléggé bizonyította Kemény József. Mikó Ferenc e kor kitünő emberei közé tartozott. Bethlen Gábor csiki főkapitánysága alatt csiki alkapitány volt, azután főkapitánnyá emelkedvén, mivel e székben jószága nem volt, Bethlen Gábor mint fejedelem a szeredai fejedelmi jószágot adományozta neki. Hogy pedig Mikó mindvégig kedves és kegyelt embere volt a nagy fejedelemnek, kitünik abból, hogy Bethlen Gábor még halálakor is végrendeletileg sok ajándékot rendel Mikónak adatni. Sőt Bethlen Gábor halála után is szerepel. Rákóczi szintén kegyelte Mikót és halálakor 1635. július 15-én

a fejedelem rendeletéből a fehérvári templomban temettetik el.

Mikóvár sem dulatott fel, hanem azután fiára, Mikó Józsefre száll, ki gyermektelenül halván el, a vár visszaszáll a fejedelemre, I. Rákóczi, aki 1637-ben Mikó József özvegyének Macskási Ilonának viszszaadja, ki másodszor Domokos Tamás csiki főkapitányhoz ment férjhez. Ez a Domokos 1657-ben elkísérte II. Rákóczit lengyelországi kalandos hadjáratára, hol tatár fogságba esvén, kiskorú gyermekeinek gyámja, Apor István lakik e várban.

A II. Rákóczi és Barcsai trón feletti harcaiban 1660-ban a Rákóczival tartó Apor István elfogtatván, Görgény várába záratott, mikor a szeredai vár Kálnoki Mihályra bízott. De Kálnoki erőszakoskodásával a székelyeket maga ellen haragítván, ezek a Görgényből megszökött Aporhoz csatlakoztak, a várat ostromolván, visszafoglalták és Rákóczi pártjára állottak. Ezért 1661-ben a törökök Mikóvárat bevették és annyira feldúlták, hogy midőn pár év múlva Domokost rabságából kiváltották, hazájába visszatérve, régi fényes várának csak romjait találta. Felépíteni nem volt ideje, mert Béldi Pállal tartván, kénytelen volt újból kimenekülni és 1679-ben Mikóújvár feledt rom maradt, míg 1714-ben gróf Steinville császári tábornok a vár romjaiból a mostani várat építé, mely a Szeredai nevet kapta. A régi történelmünkben szerepelt vár annyira eltűnt, hogy annak még alakjáról sem tudhatunk semmit. Egy 1654-iki összeírásból mindössze azt olvashatjuk ki, hogy annyira díszes és fényes volt, hogy egyik bástyáját „Aranyos bástyának” nevezték.

4. ZSÖGÖDI VÁRAK.

Csikszereda alatt, a csiki völgyet határoló hegyek összehajlanak, mi által egy vadregényes, gyönyörű sziklával szegélyezett szoros keletkezik, melyen át az Olt erőszakosan vésett magának utat. E szoros in-nenső torkolatában fekszik Zsögöd, ahol a derék ha-zafi, Csikszéknek 1861-ben és 1867-ben kinevezett al-kotmányos főkirályabírája Mikó Antal lakott. A fa-luval szemben az Olt jobb partján függőlegesen fel-tornyosuló sziklakhegy áll, mint előnyomuló véd-pontja a szorosnak. A természet e sziklacsúcsot arra látszott teremteni, hogy oda a szorost elzáró várat heyezzon az ember. Ezen Kisvártetőnek nevezett szik-laormon volt is régen, még pedig jelentékeny kiter-jedésű vár. A hegy szabálytalan fennlapját körülölelő 400 lépés kerületű várfalnak elhantolt gátonya most is tisztán kivehető. A vár beltere most szántóföld. Az Oltra néző oromszögénél kőszikla van, melyben egy lábszerű nyom látszik. E kő regéje az, hogy a vár ura csatába menvén, szerető, utánna epedő neje türelmetlenül várta visszatértét és e szirtre, mint legmagasabb pontra mászva kémlelte ura érkezését. Azonban hiába legelteté könnytől és szerelemtől ra-gyogó szép szemeit a vidéken, hiába állott ott a szikla-ormon addig, míg kicsiny lábai oda benyomód-tak, hiába tárt fel a szép vidék reménydús szőnye-gét előtte, az epedve várt férj nem jött meg, elesett valahol a véres harcokban, a hű hitves pedig a vá-rakozásban elhalt. A szikláról, a női hűség e szikla-lapjáról, megható kilátás nyílik. A meredek sziklafal alatt az Olt kanyarog, szeszélyes alakot írva le a völgy gypsözönységén. Szemben Zsögöd és a háta

mögötti hullámzatos dombok felett Sz. Lélek magasan fekvő temploma van.

Zsögödnek a Kisvártetőn kívül egy másik vára is volt. Zsögöddel szemben, a jobb parton, egy hegykebel nyílik, melyet egyfelől az előbb ismertetett Kisvártető, alulról a Faragó tarchit tömege ölel körül. Ezen „Rejtékvölgynek“ nevezett hegykebel háttérében, a magas Harammel összefüggésben lévő kúp alakú kerek domb látszik, melyet várhegynek neveznek. Ezen erdővel benőtt büszke orom tetején hajdan vár állott, melynek még ma is jelentékeny maradványai mutatkoznak. A hegy oldala olyan meredek, erdővel olyan sűrűn van benőve, hogy csak kerülő úton a nyugati oldalon lévő hegynyakon lehet tetejére feljutni, de itt se minden baj nélkül, mert ez oldalról is egy látszólag emberkéz által lemetszett 15—18 m. magas sziklafal mered fel, melyen keskenyen bevéssett, veszélyes ösvény húzódik fel.

E sziklafal karajára van fektetve a várfal, mely még most is 1 m. magasságban bontatlanul szilárdan áll. E fal tojásdad alakban fogja körül a hegynek 300 lépés területű ily alakú fennsíkját. A fal mindenütt a hegy meredekén lehanyatló ormára lévén fektetve, sánkra se szükség, se hely nem volt. A vár beltere most is szabályszerűen körülsáncolt kiemelkedéssel bír és olyan sűrűn van apró fenyőbokrokkal benőve, hogy oda behatolni alig lehet, anélkül, hogy a hegyes levelű bokrok össze ne vérezzék az ember kezét.

E vár fekvése, a csaknem megközelíthetetlen hegyormon nagyon erős, elhelyezése pedig olyan sajátságos volt az elrejtett, csak Zsögödről látható hegykebelben, hogy az a hegyek ormai felett átpillantást

engedett Al- és Felcsikra és a zsögödi szoros felett örködhetett anélkül, hogy látható lett volna. E vár láncszeme volt a Hargita keleti oldalán levonuló várláncolatnak, mely a fentebb fekvő csicsói várral, az alatta lévő zsögödi várral, a Nagy-Somolyon lévő Sóvárral és ezáltal a tusnádi szoros torkolatánál feküdt csíki Bálványos várral volt látható összeköttetésben. A várhegy déli aljában szép kis térség van, melyet „Deszkás csürnek“ neveznek. E terecske felső végében valamely kerek épületecskének látszanak alapfalai. A falvonalon belül üreg van, melyet emiatt a vár kútjának tartanak és neveznek.

Zsögöd között folyik le és szakad az Oltba Zsögöd patak, melynek sokféle elágazó sziklás völgyében rejtőzködnek Mindszent és Szent-lélek községek. Zsögödon alul az Olt völgye szűk szorossá keskenyedik, mindkét oldalról meredeken leszelt hegyek határolják.

A szoros torkolatába felnyúló Poklonfalva egyik része magaslaton fekszik ezen „Háromtetej“-nek nevezett domb fennsíkján terjedelmes várkastély falai látszanak, mely a hagyomány szerint a székelv eredetű gróf Andrássyak ősi kastélyának maradványai.

Az Andrássy család ma is használja a Csikszentkirályi előnevet.

Szentkirály nevével fűződik egybe a székelv hősiesség azon dicsősége is, melyet 1694-ben a Nizet által Somlyónál megszalasztott tatárok feletti győzelemmel arattak, mert a Szenkirály két részét elválasztó hídnál vettek hadállást az alcsikiek, onnan szorították vissza a megfutamított tatárokat a zsögödi szorosba, ott ejték el vezérüket, a kegyetlen Mirza

Khán fiát, kiszabadítván 8.000 láncra fűzött keresztény foglyot.

5. CSIK-CSICSÓ VÁRA.

Csik-Csicsó a Szépvíznek Oltba szakadásánál fekvő csinos székely falu, nevezetes káposztájáról, melyet az Olt völgyi kertekben oly nagy mennyiségben termelnek, hogy nemcsak Csikot látják el a magyar konyha e kedvenc cikkével, hanem egész Brassóig, sőt Marosvásárhelyig, néha tovább is széthordozzák.

Csicsó önálló egyházközség lévén, a delneiek elhatározták, hogy a távol lévő templomot falujukba átköltöztetik. Le is bontották fedelét, a falainak egy részét és az így nyert anyagból meg is kezdték a két falu között az új templom építését, de amit nappal felépítettek, az éjjel szétrombolódott. Ezt Isten intéseinek vélvén, a régi megbontott templomot újra kigazították és rendbehozták és azóta oda járnak Istent imádni.

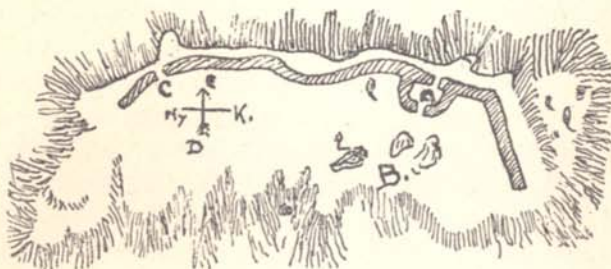
Költözködő templomán és híres káposztáján kívül még más nevezetessége is van Csicsónak. A Hargita oldalában érdekes romtöredék látható, melyet „Csicsó-varának” neveznek.

Csicsóval átellenben az Olton túl Egresmejék nevű fennsík terül el, egészen a Hargita aljáig. Ennek nyugati végénél az Egres és Várpatak között, Csicsótól 1 és fél órányira, magas sziklagerinc — a Hargita előhegye — emeli fel meredek szirt ormát. Annak a Várpatakra néző déli fokán vannak a mesés vár titokteljes romjai.

A palás trachyt hegynék függőlegesen lemetszett

foka mesziről rakott falnak látszik. A falusiak azt is hiszik, hogy magát a várhegyet is emberkézzel rakták össze, pedig az olyan természetes képződés, mely a Hargitának Csikra néző keleti oldalán több helyen is mutatkozik.

A hosszúkás sziklacsúcs, melyen a vár feküdt, délről szépen ki van csipkézve, sziklái 15—20 m. magasságra annyira függőlegesen emelkednek, hogy ezen

14. Csik-Csicsó vár alaprajza.

oldalról csak madár közelíthetett és ezért itt fal nem is volt, csak a szintén függőleges de csekélyebb magasságú északi oldalán vonult fal, mely a 132 lépés hosszúságú szikla ormát ölelte körül. Ezen 1.5 m. széles szép válogatott lapos kövekből forró mésszel épült fal, még épebb helyein 1—1.5 m. magasságban most is áll.

A falnak közepe táján egy félkör idomú behorpadás van, mit a sziklaorom ilyen alakja miatt vett fel. Északkeleti szögletéből 15 lépésre az északi oldalon volt a vár bejárata, melyet egy befelé szögelő kerekded bástya (A) védett.

A kapubástya alapfala és a sziklába vésett út most is tisztán látható. A kapubástyán belül üregek (B) vannak a sziklába vésve, melyek mint a hagyomány mondja sülyesztők voltak, melyekbe a netán betolakodott ellenséget egy csapóajtó által elsülyeshették. A várfal észak-nyugati részénél egy másik kisebb bejárat (C) volt, hol a sziklába vésett keskeny, alig 60 cm. széles folyosó még most is megvan.

E várnak beltere nagyon kicsiny, legnagyobb hossza 98, legnagyobb szélessége 24 lépés. A vár látszólag kicsiny és jelentéktelen, azonban fekvésénél fogva igen erős és csaknem bevehetetlen védhely volt lőpor előtti korban. Hogy mikor és ki építette a várat, arra semmit adatunk nincsen, a nép egyszerűen, mint minden régi történeti homályba vesző romról, azt mondja, hogy óriások építették és lakták.

Losteiner történetíró felemlíti e várat és azt mondja, hogy egyike volt azon felcsiki 4 várnak, melyekben a lakosok vész idején oltalmazták magukat, továbbá azt is mondja, hogy azon csicsói vár, melyet Ulászló 1494-ben a moldvai vajdának ajándékozott és melyet azután a moldvai vajdák sokáig bírtak, nem a Szolnok megyében lévő csicsói vár, hanem ez lett volna. Ennek azonban biztos történeti ismerete és e vár kicsiny volta is ellentmond. Ugyancsak Losteiner mondja és a Mikházi kolostor házi történetében is az áll, sőt a hagyomány is erősíti, hogy e várat somlyói szerzetesek bírták, itt volt első kolostoruk és csak később, békésebb idők bekövetkeztével költöztek át Csiksomlyóra.

Valószínű azonban az, hogy e vár egykorú lehet a rákosi várral, melyet a csiki krónika szerint Zandrihám neje 888-ban épített, egyszersmind összekötő

vár lévén, a rákosi, zsögödi és a szembenlévő csomortányi és sóvári várak között. A szerzetesek vész idején, főként a IV. Béla alatti tatárjáráskor színén felvonulhattak oda és lakhattak a biztos menhelyen mindaddig, míg a vész elvonultával somlyói állomásukra visszaköltözhetnek.

6. CSIKRÁKOSI-BOGÁTHI VÁR.

Mádéfalvával csaknem összeér Csikrákos, ezzel pedig teljesen össze van épülve Göröcsfalva és Vacsárcsi, melyen felül Szent Mihály fekszik. Ezen falvak a Kőd déli alján lefolyó Rákospatak mellett hosszú sorban nyúlnak el, úgy, hogy 1 és fél km. széles felcsík területét egész szélességben átkarolják. A Kőd pedig egy a Lövész havasából lenyúló lapályos kifutvány, mely a felcsík területét egészen elzárja.

A Rákos szláv nyelven gyűlést jelentvén, sokan e felvagnak nevét innen származtatják, bár vehette a rákdús patakból is. Akárhonnan eredjen is a Rákos elnevezés, a magyarban mindig büszke önérzetet kelt, mert eszébe ötlik Rákosnak annyi emlék szentesítette tere, a nemzetnek oly kedves emlékü tanácskozási helye, hol annyszor gyűlt egybe a nép alkotmányát fejlesztő tanácskozásra és azt védő harcra, hol annyszor illesztett koronát királyok fejére és azok között a „Nagy“ nevet méltán megérdemlő Mátyás fejére is.

Ha a csiki „Rákostérhez“ nincsenek is ily nagy emlékek kötve, azért ahhoz is tisztelettel kell közelítenünk, mert ezen Rákostér is székely őseinknek áldozási gyülekezési, tanácskozási és törvényhozási helye volt, hol rabonbánokat választott és temetett el

a székely nép, hol őstörténete nevezetesebb mozzanatainak homályos, elmosódó emlékeivel találkozunk. Midőn Árpád apánk a hazát elfoglalni jött, a már előbb ide települt székelyek — Attila hunjainak hős ivadékai — testvérileg fogadták őket és segítettek a honfoglalás munkájában és ezért Árpád ezen testvérnépet nem hódítottak, hanem szövetségesnek nézte és Zandirhámmal a székelyek akkori rabonbánjával oly szövetségre lépett, mely a székelynek önkormányzati jogát és nemzeti függetlenségét biztosítja.

Nemcsak a nemzeti ősvallásnak volt áldozati helye, nemcsak a Héterdön belüli rabonbánságnak volt székhelye Rákos, hanem egyszersmind a székely nemzet kedves gyülekezési helye is, mert midőn északi nemzet követei jöttek, szövetséget kötni, Sándor István a rabonbánokat és a népet a Héterdön belüli Rákosmezejére gyűjtötte össze ezen követség fogadására és a szövetség megkötése végett. Ezen szövetség kezességül a főrabonbán Apor Sándor leányát, Mariannát adták a követ fejedelme fiának Vazulnak (Basil) feleségül.

Sándor István idejében 1039 körül Rákosmezején gyűlt össze a székely nemzet a törvények rendjét megállapítani. Jelen volt ekkor László herceg is (a későbbi Szent László király) aki azon időben Erdély ezen részét a kunok ellen védelmezte. Ez idő tájban Sándor István a beszorult tatárokat (valószínűleg kunokat) kivervén, jutalmul Törcsvárt kapta László hercegtől, aki ugyanekkor erősíté meg Kászsónszéket, mint széket.

1764-ben itt gyűlt egybe az erőszakos fegyverfeladás ellen óvást tenni a székelység. Az ide nem messze fekvő Mádéfalván mészárolták le Bukow vé-

rengző zsoldosai a fegyvertelen népet. Rákos régi történelmét megismerve, tekintsük meg annak környékét, ahol több érdekes rom van szétszórva; ismeretlenek ezek mint hazai emlékeink legtöbbjei.

A Bogáth, a Vár és Kulcs patak között kiszögelő előfokát képezi a Hargitának, egy önálló semmi más hegy által nem uralgott oly kerekded hegyet, mely az akkori hadászati elvek szerint igen előnyös fekhelyet nyújtott egy tekintélyes erőd számára. Őseinknek sas szeme nem tévesztette el ezen előnyös fekvést, mert a jelenleg puszta hely valamikor meg volt erősítve. A terjedelmes hegytető csúcsán még most is nagy mennyiségű téglá és cserép töredék található, e hegynek északkeletre kirúgó, egészen az Oltig előnyúló végcsúcsát félkörben vonuló, vagy 500 lépésre követhető hatalmas gátony és sánc vette körül. Ezen külső védvonalon belül volt a tulajdonképpeni vár, azon a helyen, ahol most a kápolna fekszik. E vár levél alakú volt és belső falazata, melynek csak alaprakata látszik, 220 lépés kerülettel bírt. E belső fallal párhuzamosan, de jóval alább, a hegyoldalban, kettős bemetszés van, mely csakis a keleti oldalon, ahol a fal meredeken van leszelve, szűnik meg. E bemetszésekben lehettek elhelyezve a vár megközelítését gátló külső töltések. A vár belterének délkeleti szögletében most keresztfa és Szent Jakabnak szentelt imaház áll; béke, hol hajdan harc dühöngött, hol egykor szablyák villogtak.

7. CSIKRÁKOSI POGÁNYVÁR.

Amilyen szép és változatos az Olt völgye, épp olyan összhangzatosan szép és nagyszerű annak havas kerete. Hátunk mögött a Hargita roppant tömege, szemben a határszéli Kárpátok tarka színezetű láncolata, fent Szent Domokosnak sziklacsúcsai, lent a Szt. Anna tó és Bükösd kéklő bercei.

Ezen röviden körvonalazott panoráma bővölete ne feledtesse velünk a gyönyörünk álláspontjául szolgáló vár keletkezési korának kutatását. Fájdalom e kutatásainkban a történelem útmutatását nélkülözve legfeljebb csak sejthetjük, hogy itt állhatott az Upolet anyja által 888-ban épített áldozati ház, mely e harcok idők szellemében csakis vár lehetett. A csiki kronika útmutatása is igazolja e feltevésünket, mert eszerint is ezen áldozati hely Vacsárkon innen nem messze épült a víztől.

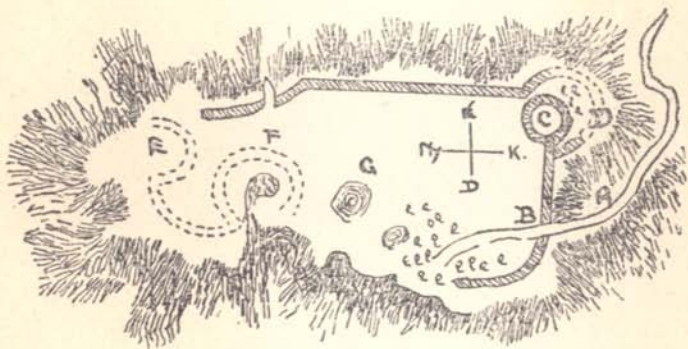
Losteiner szintén említi, hogy a rákosi torony volt a felcsikiek védelmi központja, amiből azt kell következtetnünk, hogy e torony alatt nem templom tornyát, hanem a bogáthi, vagy odább a Hargitában feküdt másik rákosi, úgynevezett „Pogányvárban“ állott zömtornyot, vagy toronyerődöt értette.

A Bogáthi várnak ismerete után felhatolunk a Hargita rengetegeibe, hogy Rákosnak előbb említett másik várát, a szintén teljesen ismeretlen Pogányvárát is felkereshessük.

A Hargitának úgy Csik, mint Udvarhelyszék felől nézve — három főcsúcsa van; az alsó, mely „Bélhavas“, Asztalkő és csicsói Hargita név alatt ismert; a középső csúcs, mely „mádéfalvi Hargita“ nevet viseli; és a legmagasabb „Galusatető“ vagy rákosi

Hargita. Ezen utóbbinak keleti oldalába, messze fenn a főcsúcs alján, Bogáthtól 3 órai távolságra egy a Várpatak és Szilas patak közti büszke trachytsúcs emeli fel festői szírtormát. Ennek tetejét kornázzák a Pogányvárnak romjai.

A vár idoma igen szabálytalan és azt leginkább a sziklacsúcsnak alakzata határozta meg. A vár beltere lapályos; miután kicsiny terjedelemmel bírt, azért a várfalak mindenütt a sziklaorom szélére vannak fektetve. E falak válogatott lapos kövekből forró

15. Csikrákosi pogányvár alaprajza.

mésszel épültek még pedig olyan szilárdan, hogy még mostan is bonthatatlan tömeget alkotnak. Azonban minden szilárdságuk mellett is elmorzsolta azoknak felső részét az idő. Legépebb e védőfal a keleti és északi oldalon, hol még 1—2 m. magasságban meg van, míg másutt csak alaprakata látszik.

E sziklacsúcs, melyre e már fekvésénél fogva is bámulatos vár helyeztetett, minden oldalról függőlegesen lévén leszelve, a feljuthatás nehézségeit egy

a valamivel menedékesebb keleti oldal szikláiba műértőleg bevéselt út által hárították el. Ezen út (A) az észak-keleti szöglet alján kezdődve vonul fel a vár kapujához (B), mely a vár délkeleti szögletének közelében volt. Ezen útnak fedezésére és biztosítására építettek az észak-keleti szögletbe egy hatalmas körbástyát, vagy toronyerődöt (C) és ennek alján egy az út felett emelkedő sziklafokra helyezett félkör alakú útvédet, vagy előművet (D) ahonnan kövel is agyonzúzhatták a keskeny úton csak kevés számban rohamozó ellenséget.

Az említett körbástya képezte sarkpontját a várfalnak. Ezzel volt összefüggésben a keleti várfal a hosszabb északival, mely a hegy alakzat által itt-ott meghajlítva vonult vagy 110 lépés hosszúságban a nyugati várfokhoz. Itt állott, mint azt az alapfalazatból is ki lehet venni, e várnak hatalmas, 55 lépés kerülettel bíró körídomú zömtornya (E). Az innen kiindult déli oldalfalat a szikla ily idoma miatt meghajlították. 25 lépésre a zömtoronytól ismét egy másik körbástyának (F) homályos körvonalára találunk, melyen túl a déli oldalfal teljesen eltűnik és csakis odább a délekeleti szöglet felé mutatkozik ismét annak vonala.

A vár kelet-nyugati irányban 100 lépés hosszú és a legszélesebb részén 50 lépés széles, belterén több üreg van. Ezek közül egyikéről (G) azt tartják, hogy a vár kútja volt. Egykor hősök tapodta udvarán most fenyőbokrokat nevelt a természet. A komor ódon falakat szép színvegyületű folyondárok és mohák vonták be, szeretettel körülkarolva, védve azt az idők viszontagságai ellen, mert az ember romboló szeszélye ide e vadon rengetegbe nem igen tud behatolni. Leg-

feljebb egy-egy kecskepásztor vetődik ide, szirtmászó nyájával, néha letelepedve delelni e szent romok közé, ahol tilinkóján bús dallamokat zeng. A szél által elkapott hangok képezik bús elégiáját a mult le-tűnt dicsőségnek és hatalmának. A vár körül a természet nagyszerűsége, roppant sziklahalmazok és a

16. Csikrákosi pogányvár sziklahegyének nyugati képe.

fenyvesek határtalan rengetegei terülnek el, melyek a szél minden fuvallatára elsőhajtják magukat, beszélve titokteljes hangokon. Amott hátul a Galusatető megdöbbentő csúcsa magaslik fel, kopár gyakran még nyáron is hó erek tarkázta teteje felett egy-egy ke-

selyű kering, mérföldeket befogó körökben, körülöt-
tünk pedig az 1200 m. magasságban fekvő vár most
tiszteletet parancsoló rom, egykor büszke sasfészke a
székely rabonbánoknak.

Itt fenn a fellegekkel szomszédos sziklaszál te-
tején, hol a vihar keletkezik, hol a villámok képződ-
nek, ütöttek tanyát hajdan a hős székely nép daliás
fejedelmei, itt székelte Upolet, hős fia a nagy Zandir-
hámnak, itt e büszke ormon, honnan az egész Olt te-
rén eredetétől harmadik szorosáig végig lehet pillan-
tani — laktak ezen nép szeretete, becsülése és nem
zsarnoki hatalom által lett papi fejedelmek, kik a
népet kormányozták, harcba vezették és ősi szertar-
tásaik szerint áldoztak Hadúr oltárain. Szent tehát e
hely, mert a nagy ősök dicső szelleme lengi azt körül,
öselődnek emlékköve ez, miért is tisztelettel kell ah-
hoz közelíteni.

Mindaz, amit eddig hallottunk és ami szent tisz-
teletre gerjeszt, nemcsak képzelet szüleménye, ha-
nem mind történelmi alappal is bír. Erre vonatkozó-
lag bizonyítékokat találunk a csiki krónikában, mely
szerint Rákos székhelyévé tétetett a Héterdön belüli
külön szakadt rabonbánságnak és éppen ezért nem
lehetetlen, hogy az itt székelő Upolet építhette,
nemcsak ezen, hanem az alább fekvő Csicsói és Zsö-
gödi várakat is, 3 ikerfia számára, kik között fel-
osztá a Héterdön belüli tartományt, vagy építhette azt
1040 körül, az a Sándor István, aki András király
jóváhagyásával itt külön rabonbánságot alapított.

Előfordul e vár még a XV. században is, mikor
Sándor Péternek Ugron Katalintól született fia István
nagykorúságával felszabadulván Pongrátz János tu-
torsága alól, a vajda parancsára lovashadakat gyűjtött

Csikországban és Apor János és Ugron Tamással, kik a törzsönként felkelt székelységet ezen ifjúval vezették, a vajda vezérlete alatt megverték Halo-bechust, Mysia prefectusát.

A kronika továbbá azt is mondja, hogy Poladus (helyesen Vlád) oláhországi vajda támadásai miatt Sándor István kénytelen volt Rákos mögötti várába visszavonulni, hol Apor Annát feleségül vevén, szerencsésen is uralkodott.

Most eltűnt a vár, de romtöredékei fennmaradtak kőtáblájaként a multnak. A néprege óriások által építteti e várat; mindenesetre óriási volt az eszme és kivitel is, mert figyelemmel vizsgálva e romtöredéket, ha gondolatban egykori épségükre visszaépítjük, bámulnunk kell az ott volt építkezés nagyszerűségét, fel kell ismernünk azon építészeti képzettséget és hadászati fejlettséget, mely ily megközelíthetetlen hely hadászati fontosságát felfogni, átérteni és a megfogalmazott eszmét létesíteni tadta.

Midőn egy ilyen rom korának nagyságról regél, egyszersmind tansukodik a kor műveltségi fejlettségéről is, mert amely nép ily nagyszerű művet tudott létesíteni, annak bizonyly már e távoli korban is nagy értelmi fejlettséggel és hadászati ismeretekkel kellett birnia.

A nép itt is, mint minden romnál kincsekkel telt pincét keres. A néprege szerint egykor egy pásztor a vár pincéjébe bevetődött, ahol egy nagy ezüst asztalon aranykereszt állott, melyet midőn megért, a belső ajtó is felpattant. Ott volt kádakba, bivalybőrökbe halmozva emberszem soha nem látta temérdek kincs. A pásztor jól meg is rakodott és midőn kifelé igyekeztén, az ajtóhoz ért, az becsapódott és szózat hal-

latszott, mely mondá: „Rakd le, mert addig ki nem mehatsz“. Az ajó is csak akkor nyíl fel újra, midőn felpakolt kincsét mind lerakta. Még azt is hozzáteszi a néprege, hogy ezen országot érő kincset csakis a rákosi templomban elrejtett vasfü segítségével lehetne kihozni.

8. SZÉPVIZI ERŐDITMÉNYEK.

A felesiki völgynek van egy érdekessége és természeti szépséget felmutató szöglete, mely még eddig ismeretlen előttünk. Ez Szépviz vidéke és az oly sok, de főként népismeret tekintetében érdekes gyimesi szoros. Utunk oda a Rákos patak mellett hosszan elnyúló falvak során vezet keresztül.

Ezen az úton találhatók a Vacsárcsi és Szent Mihály közötti magaslaton lévő azon romok, melyek a rabonbáni Sándor család őskúriájának maradványai. Ez az a hely, ahol 1533-ban a csiki krónikát őstörténelmünknek e megbecsülhetetlen kincsét összeállították. Ezen krónika keletkezése így szól: „Összeíratott 153 darab — 3 csomagba kötött — iratból 1533-ban Sándor Menyhér várában Alszeg földjén, Csik házában, Vacsárk és Csikfalva között“. — Ezen néhány sorból is kitűnik, hogy ezen erősített kastélyt használták fel e korban Csik székházául, mert Csikháza nem jelentett mást. Továbbá azt is, látjuk, hogy Szent Mihálynak most Csigafalva nevű alsó részét azon korban Csikfalvának és a most ily nevű negyedét Szent Mihálynak akkor is Alszegnek nevezték.

Ezen kastélyt, mely — mivel várnak mondják — tekintélyes lehetett, 1694-ben a tatárok feldúlták. E végzetes napokban veszett el a csiki krónikának ere-

deti példánya is. Ma csakis egy 1695-ben készült másolatának 1796-beli hibás harmadmásolatát bírjuk. Ezért e porladozó romtöredéket úgy tekinthetjük, mint őstörténelmünk legbecsesebb ereklyéjének az 1533. beli székely krónikának bús temetőjét.

Vacsárcsin felül, hol Rákos patakával a Szirmai, Eger és Csiga patakok összefolynak, fekszik Szent Mihály, mely külön négy tizedre oszlik, ugymint Alszeg, Tőkeszeg, Csigafalva és Ajnádra, mely egykor külön, most egybeolvadt faluknak összfogalmát fejezi ki, az egyházközség védszentjétől származó Szent Mihály elnevezés.

Ezen egyházközség lőrése védfallal kerített temploma tisztos régi műemlék, bár a kontár kiigazítások által teljesen kivetköztetett eredeti alakjából. A templom kerítésében található azon nevezetes kőkereszt, melyen tisztán olvashatóan be van vésve e végzetes szó. „Siculicidium“. A közhit szerint ez volt a mádéfalvi Vészhalmon állott eredeti emlékkereszt, mely kormányrendeletből onnan elmozdítottván, egy szentmihályi ember, Buzás János hozta ide, ahol utódai helyezték le sírjára. Igen kíváncsú és méltányos lenne, hogy az eredeti helyére újból visszahelyeztessék, had őrködjék ott az ártatlan vértanu emléke felett, had hirdesse ott az utókornak a zsarnokság véres tetteit, had álljon ott intőjeül a hatalom ily gyászos visszaélései ellen.

Szent Mihálytól keletre, a Csiga patak völgyecskéjében feküdt Csibrefalva, melyet a tatárok 1694-ben a földdel egyenlővé tettek, ma ezen helyen kaszáló és tó van; de a Csibrefalva nevet máig is fenntartotta, sőt még a házak fekhelyei is felismerhetők. Csibrefalvával egyidejűleg Szent Mihályt is feldúl-

ták a tatárok. Az első betörésük alkalmával éjjel lepték meg a falut, lakóit úgy lemészárolták, hogy csak 7 öreg ember maradt életben. Ekkor történt az is, hogy egy szentmihályi emberhez két tatár bemenvén, őt összekötözték és korbácsolva hurcolták rabságra. Ezt meglátván serdülő leánya fejszét ragadva a két tartárt levágta, mire több tatár csődülvén oda, hősieis önvédelem után összevagdalták a hős amazont.

A tatárok ezen első betörésekor a Szent Mihályt lakott Sándor János, Csik akkori alkapitánya elmenekült, a haza védelmére Csik lakosait öszegyűjté. Ezt látva a tatárok, sietve távoztak zsákmányukkal. Sándor János azonban a vést elvonultnak hiven, elég gondatlan volt és az öszegyűjtött hadait hazabocsátotta, miről a tatárok éresülvén három nap mulva újból betörtek és egész Felesikot feldúlták és kirabolták. Sándor János maga is meglakolt gondatlanságáért, mert Szent-Mihályon családjával együtt a tatárok rabságába esett és csak évek mulva Apor István által kiváltva tért vissza hazájába. Ezen alkalommal semmisült meg, mint fentebb láttuk a Sándor család által nemzeti szent ereklyeként őrzött csiki krónika eredetije is.

Szent-Mihálytól a Kőd szép fenyvesei között vezet az út Szent Tamásra, melynek közelében egy dombocskát „Balasko-varának“ neveznek; valószínűleg a Jenőfalván lakott ily nevű primor családnak lehetett itten vára, melyet azonban most nyomtalanul eltörölt az idő hatalma.

Szent-Mihállyal szemben a Szépvíz balparti magaslatán fekszik Szent-Miklós, mely 1332-ben e néven már mint önálló egyházközség fordul elő. Az 1567-ik

évi regestrumban 22 kapuval szerepel. Temploma magaslatot koronáz, melyen hiába keressük az állítólagos hun feliratot, melyet Gyarmathi Sámuel a „Magyar nyelvmester“ című munkája 1. rész 8. oldalán említ. Közlése szerint a felirat következő volt: „Urunk megettege fogván iránt egy ezer négyszerte száz esztendőt, Mátyás mstr Grgly mstr cseálták“. Ezen felirat fájdalom nyomtalanul eltűnt.

Fennmarad azonban emléke még a nép között is azon hős Judithnak, ki az 1694-iki tatárjáráskor a történelemben páratlan hősiességgel harcolt a tatárok ellen. A tatárok 1694-ben Felcsikban betörve, Szent-Miklóson egy nemes lófő házára rohantak és azt feleségével együtt elfogták. Judith nevű igen szép hajadon leányuk nem akarta magát az undok emberrablók kezeibe adni, hanem megragadván atyja ős szablyáját, hősiecs önvédelemben kilenc tartárt sújtott le. A tatárok azonban ezzel nem fogytak, sőt ezek vészkiáltásaira csak szaporodtak. Ezt látva rabszíjra fűzött szülői kérve kérték, hogy adja meg magát és ne áldozza fel szép életét sikertelen küzdelemben. De ő sem a szülői kérésnek, sem az ellenség iszonyú fenyegetéseinek nem engedve oltalmazta magát. Midőn végre a sok csapástól és csapás felfogásától landadt jobb karját leszelték, balkezébe kapva át a szablyát, osztotta tovább a halálos csapásokat. Midőn ezen karját is hasznavehetelenné tették, akkor hóna alá szorított szablyával rohant ellenségeinek, mígnem át-döfve holtan rogyott össze.

Szent-Miklóstól keletre a határszéli havasok közül kirohanó Szépvízpatak torkolatánál fekszik Szépvíz község. Szépvíz régi telep, mely a hagyomány szerint Szt. László korában keletkezett. A nemzeti

fejedelmek alatt itt laktak a gyimesi szoros felügyeletére és oltalmára a szék által tartott plájások, kik e szolgálatukért minden adó és közteher alól mentestíve voltak.

A Szépvíz felett északra felmagasuló Pogány-havasnak a falu feletti előfokán kápolnarom van. Alig 60 cm. vastag és 1 m. körüli magas faltöredékek mellett egy mély üreg van, a kút helye és közelében azon szikla, melyben két lóláb nyomához hasonló bemélyülés van. Ez Szt. László lovának patkóhelye, mert a hitrege szerint Szent László a hont dúló pogány kunoknak egy csapatát e havasokban szétvervén és megsemmisítvén, győzelme helyén hálaimeit mondott az ég urához és egy emlékkápolnát épített, azután pedig táltos lovával, a nyomait most is védő szikláról leugratott a völgybe, hol a lezuhogó tiszta patakban lovát megítván, azt mondta követőinek: „Mily szép víz“, miből azután keletkezett az oda épült falú neve.

A kápolna fölötti Pogányhavas tetőcsúcsára várat helyez a hagyomány oda rejtett kincs után kutatnak a kincskeresők. Azonban a legfigyelmesebb kutatás után sem található ott valamely épületrom, de tisztán látszanak a régi felhagyott szántóföldek mesgyéi, melyek igazolják azon másik hagyományt, hogy Szépvíz eredetileg a hegytetőn feküdt és csak később, békésebb időkben költözött le a völgybe.

Pogányhavasnak elnevezését pedig az egyik hagyomány onnan származtatja, hogy pogány őseink a kereszténység felvételekor üldöztetve, itt áldoztak Hadúrnak, míg másik monda szerint onnan, hogy Szt. László a pogány törököket (valószínűleg kunokat) ott verte szét.

9. BALÁNBÁNYAI VÁRSARKA.

Ha az Oltnak nemcsak kies, hanem valójában nagyszerű völgyén felfelé igyekszünk, nemsokára találkozunk Balánbánya füstölgő kohóival, a vidéket visszhangoztató roppant zajával. Ott vannak a barna olvasztókemencék, óriás fúvóikkal, lassú méltósággal mozgó nagy kerekeikkel, nagy sziklatörő kalapácsaikkal, hol az ember a teremtés műfolyamát utánozza, hol a teremtéskor elrejtett érceket, a sziklába olvasztott kincseket a föld titkos kebléből felkutatja, hol a teremtés napjától megkeményedve álló sziklákat felolvasztja, összemorzsolja, hogy a Teremtő keze által elrejtett érceket kierőszakolva, kiolvasztva hasznosítsa.

A bányát egy közel 1000 lélekből álló bányatelep képezi. Balán nevét a nyugatra fekvő Balánhavastól kapta, melyben az ércerek nagy mértékben fordulnak elő. A balparton roppant mészkö havasok tornyosulnak fel, csaknem függőleges meredeken.

A völgyet jobb oldaláról a Vár-Bükk és Balánhavas határolják, a kettő között jön le a Bánya patak. A Balánhavas oldalában vannak a tátongó bányauregek, a Ferdinánd, Ferenc és János bányák.

A Székelyföldön általában tapasztalható, hogy bárhol is a hegyeknek várhegy, vártető, várdomb és egyéb ily várral párosult elnevezése, mindig váromot feltételez. Ezek szerint Várbükkön is várnak kellett lennie. Hogy e várhoz juthassunk, az Olt völgyét nyugatról határoló Várbükkre kell felmász-nunk, onnan ismét az e hegyen eredő Várbükkpatak völgyébe leereszkednünk. Hol e patak az északról le-

folyó „Lok“ patakkal összefolyik, ott pár száz láb magasságban csillámpala alkotta sziklafok emelkedik. Ezen Vársarkának nevezett hegyfok tetejét koronázta egykoron vár, mely várnak létezéséről még jelenleg is látható romok tanuskodnak.

A Vársarkát a hátrább lévő közheggyel meredek oldalú sziklanyak köti egybe, mely olyan keskeny, hogy azon egy szekér alig férne el. Közepetáján kútszerű bemélyedés és körülötte fal nyomai látszanak. Azt mondják, hogy itt volt a vár tornáca, hihetőbb azonban, hogy ott egy a hegynyakot elzáró, előmű vagy kapubástya állott. E keskeny könnyen védhető hegynyakon belül, a hegy fennsíkja kiszélesül, helyet engedve a tojásdad alakú várnak, mely vékonyabb végével északkeletre, a hegynyak felé volt fordítva; itt kellett a látszólag kapubástya által védett bejáratnak is lenni, miután másutt lehetetlen lett volna. A hegy ormára fektetett falak még most is fél méter magasságban állanak, többi része azonban leomlott, sőt nagyrészt el is porlott. A vár kerülete 300 lépés, hossza 82 lépés, középszélessége 32 lépés. A nyugat oldali fal nem a fennlap oromszélén, hanem a hegy oldalán vonul el, a kút helye az északi csúcsban szintén felismerhető.

Bámulni lehet, hogy ezen távoli zúgban várat ki és hogyan építhetett. Rejtett helyzetéről ítélve, hihetőleg búvóhelye lehetett Csik legvégső faluinak. A hagyomány szerint Tündér Ilona vára volt, miért is az erőd kútjában a rege szerint tömérdek kincs van elrejtve, mely után a bányászok sokat kutattak.

10. BÉKÉNYVÖLGYI HIRIPNÉ VÁRA.

Szent Domonkosnál kedves Oltunktól búcsút véve, térjünk be az északnyugatra hajló Nagy-Szob-patak, onnan a Sárosút patak völgyébe, ahol a szomszédos hegyek sziklái mind hófehér békasóból (mészpáth) állanak. Az út ezen völgyből magas meredek hegyre emelkedik és csakhamar az Olt és Maros vizválasztójára a Gerécesre vagy más néven Moroslankára ér, egy széles hegyhátra, melyet a jobbról feltornyosuló Fekete-Rezt köt egybe, a Gyergyó délnyugati sarkában feltornyosuló Délhegygel. Tetejéről, melyet Marosfőnek neveznek, Gyergyó meglepően szép madártávlati képe tűnik fel. A távoli háttérben a Kelemen havasnak égis magasuló kilenc csúcsa tornyosul fel, versenyezve azon hegységgel, mely a Marosnak első szorosát, az oly sok tekintetben neveztes toplicai szorost szegélyezi.

Ezen elragadóan szép vidéket a természet soknemű kincsével dúsan áldotta meg, legdúsabban azonban életet és tenyészetet fakasztó vízzel. E bértetötől alig 200 lépésnyire fakad fel Erdély folyóinak királynéja, a szőke Maros. Ennek forrása oly kicsiny, hogy alig lehet abban egy poharat megmeríteni, a hegységek erdős szakadékaiból mindenfelől patakcskák törtenek elő, melyek által oly gyors gyarapodást nyer, hogy az innen alig egy órai távolra eső Oltfalunál már tutajokat hordoz zúgó hullámain.

Ott emelkedik fel közvetlen közelünkben a sötét-homlokú Fekete-Rez, melynek északi oldalából buzog fel a Kis-Olt, ott tovább a magas Bükk orma, ahol a Nagy-Olt ered. A Marosfő láncolatával, a Szemete által összefüggő Délhegy ismét össze van kötve a Kü-

küllötömező és Putnatetővel, honnan a két Küküllő szökel fel; szóval e hegységek képezik Erdély azon víztartóját, ahonnan a bérces országrésznek legtekintélyesebb négy folyója ered és táplálkozik.

Gyergyó sajátos nevét igen sokféleképen magyarázzák. Vannak, akik Georgiától, vagyis e tájról jött őseink visszaemlékezésétől származtatják, mások pedig attól, hogy az első odatelepülőket vezető székely őst Györgynek hívták és midőn tanyát és telephelyet kereső népe a Gerecestetőről megpillantá a havasok kebelében rejtőzködő szép völgyet, meglepetve kiáltott fel: György jó! vagy Gyer jó! A Csiki krónika feljegyzései szerint Gyergyó legrégibb neve Hegyalja volt.

Gyergyónak nagy jövővel bíró központi helye Gyergyó-Szentmiklós, mely már a régebbi időkben is Csikszék legtekintélyesebb helye volt. Ezt az 1567-ik évi regestrumból is látjuk, ahol Zent-Myklos 78 kapu van bejegyezve, vagyis annnyival amennyivel az idő szerint Csik egyetlen helysége sem bírt.

Gyergyó-Szentmiklós felső végénél a Békény völgy keskenyedik, illetőleg többfelé ágazik, de azért eredeti keleti irányát megtartja. Északról a Holyvás patak, északkeletről a Vár-patak törtet le szép havasi jellegű völgyéből. Ez utóbbi és a Békény összefolyása között szép idomú sziklahegy emelkedik, melyet Vároldalának neveznek.

A Vároldalának Békény és Várpatakra néző két oldala (déli és északi) csaknem függőleges. Itt a természet erősített és ekként csak keletről és nyugatról, ahonnan a hegytető megközelíthető volt, emelt védműveket az ember alkotó keze. Nyugatról egyes, keletről kettős, — még most is 6 méter széles, 3 méter

mély — sánc metszette át a keskeny hegyhátat. A nyugati sánctól 100, a keleti belső sánctól 60 lépésnyire, egy körídomú, 100 lépés kerülettel bíró felső vár van, mely a kétoldali szárnyerődöknek csaknem a középpontján a középkori váraknál szokásos belső balliumot képezte. Ezen belső körerőd keleti és nyugati részén két hatalmas zömtorony állott, melyek most össze vannak omolva. Csekély ásással, faomladványokra, nagy mennyiségű kőre lehet akadni, mi e zömtoronyok egykori létezését kétségtelenné teszi.

E csekély romok elégségesek arra, hogy e vár egykori létezését biztosan megállapíthassuk. A hagyomány azt mondja, hogy ezen romtöredék valamikor Hiripné vára volt. Ennek a Hiripnének két fia volt, Ábrahám és Domokos, mindkettő vitéz levente, de mindkettő zsarnok, kik e vidéket bevehetetlen sziklavárukból nyomorgatták és főként kedvtelve rabolták el a vidék legszebb leányait. Ez bosszúra hívta fel a sértett szeretőket, miért azok gyakran jelentek meg a vár alatt, elégtételt követelni a lányrablóktól.

Van a Vár-patak és Holyvás patak között egy hegyfok, melyet most is Damokosnak neveznek. Itt vívott az ily merész kihívókkal Damokos, túl a Békényen, ma is Ábrahámnak nevezett helyen, pedig másik testvére vívott. Párbajaikról többnyire győzelmesen tértek vissza babérkoszorúval váró és a győzelmükben a vár tornyából gyönyörködő anyjukhoz.

Végül azonban mégis csak emberükre találtak, mert egy napon két gyászos vitéz hívta viadalra a két leventét, kik legyőzve véreztek el a küzdőtéren. Hiripné kezeiben elfonnyadt a babérkoszorú és fájdalmában nemsokára fiait után halt meg. A nép pedig a bűnfészket lerombolta.

Ez a vároldali romok regéje, ami e várnak régi építését látszik jelölni. A romokat úgylátszik később kijavították, mert a XVII. század végén azt a Both család birtokában látjuk, lakta pedig azon Both királybíró, ki a Rákóczi forradalom alatt Gyergyó hős népét a nemzet ügye mellett vezérelte, kit hősiessége és gyászos vége a gyergyóiak emlékében szent vértanúvá tett.

Míg Rákóczinak Isten és Szabadság szóval jelzett zászlói fennlobogtak, addig Gyergyó természettől védett földjére ellenség nem léphetett. 1707-ben a haza ügyének hanyatlásakor, Akton győzelmesen előnyomuló serege mindent feldúlva, közelgett Csik felől Gyergyónak. Both királybíró harcedzett bátor népét összegyűjtve, a Gerécesre elébe ment és ott Akton seregét visszaverte. Azonban a szentdomonkosiak között akadt két oláh, kik havasi mellékösvényeken bevezették az ellenséget Gyergyóba. A helyükön emberileg megállott gyergyóiakat váratlanul hátulról is megtámadván két tűz közé szorították és szétverték, a nép elmenekült a havasokba. A soha nem hátrált hős vezér, Both, vérző sebeitől lankadtan az ellenség fogságába került s Akton féktelen labancai a védtelen Gyergyónak esve azt úgy feldúlták, hogy nem maradt egy fedél sem, mely alá lovaikat beköthették volna. A győzelemittas vezér pedig feldúlta Both várát és őt magát céltáblának kiállítva, kisfiaival lövöldöztetett rá, míg nemes lelke a nép hite szerint — égbeszállt.

Gyergyó többször játszott hősies szerepet a történelemben és több önfeláldozó hős jellemet tud felmutatni. A vértanu Bothal együtt mutatjuk be a vidék egy másik nagy emberét, Szárhegyi Ambrus Fe-

rencet, ki midőn Bukow 1762 október 24-én a népet fegyver alá akarta felesketni, mint a nép orátora, kilépett és hangosan ellene mondott e jogtipró eljárásnak, amit a nép hangosan helyeselt.

Másnap Bukow magához hívatta előbb édesgette sajátkezüleg töltött borral, azután arannyal kínálta, de ezt Ambrus visszautasítván, Bukow dühbe jött és rárivalt: „Vagy vedd rá a népet, hogy a fegyvert felvegye, vagy meg kell halnod“. Ambrus erre dörgő hangon mondá: „Inkább meghalok, senihogy nemzetem szabadságát eladjam, nem vall igen nagy kárt Gyergyó, ha engem felakasztasz is, de azért a nemzet szent joga el nem fog veszni.“

Már vasba volt verve a bátor férfi, már ki volt adva főbelövésre a parancs, mikor a megmentésére siető nép a börtön ajtainak betörésével kiszabadítá, halálra szánt hőseit. Bukow nyolc aranyat adott a nép megvendéglésére, csak nagy bajjal tudta a papok közbenjárásával lecsendesíttetni, de csak percnnyire, mert midőn tisztjeivel ebédhez ült, a nép megrohanta szállását, kiabálta, hogy „Lőcsig üsd az ilyen adtának“. A rémült Bukow ünnepélyesen kijelenté, hogy a népet nem fogja a fegyver letételre erőszakolni. Csak ezen kijelentés után oszlott szét a kitörés pontján állott nép. De alig távoztak, Ambrus Ferencet újból elfoglák és kegyetlenül összekötözve, a szeredai vár tömlőcébe hurcolták, ahonnan csak a mádéfalvi vész után szabadult ki.

11. LÁZÁR VÁRHEGYSÉG.

Szent Miklóst elhagyva, azonnal feltűnik Szárhegynek távolban lebegő képe, a falu felett emelkedő Szármány, ezen tűndöklően fehérülő márványhegy, mely a Csinód és Gődücz pataktól körülfolyna, hegyfokként szögel ki a térségre. E márvány promontórium déli alján pompálkodik Szárhegy, mely valójában a legszebb, legmeglepőbb képek egyikét tárja fel. Ott van a hegy alján a Lázárok ódon kastélya, szeszélyes bástyaival, fogrovátkás falaival. Ezen büszkén kimagasló kastély már csak azért is érdeklődést ébreszthet bennünk, mert Bethlen Gábor Erdély legnagyobb fejedelme gyermekségében anyjával Lázár Druzsinaival több évig ittartózkodott s e kastélyban nevelkedett.

A Rákóczi forradalom alatt a nemzeti ügység hű gyergyóiakon — mint azt már előző fejezetben is hallottuk — a kegyetlen Akton vérlázító bosszút állt. Miután a Rákóczi mozgalom egyik legtevékenyebb vezetőjét Csik és Gyergyó szervezőjét Lázár Ferencet, aki időközben Moldvában menekült, kézre nem keríthette, annak szárhegyi kastélyán dühöngte ki magát azt feldúlta és felégette.

De e még addig is sok harcvihart átélt kastélyt, mely a moldvaiak és tatárok beütéseinek korában annyiszor nyújtott védelmet a vidék lakóinak, mely nem egy ostrommal dacolt, ez alkalommal sem könnyen és védtelenül került Akton kezére, mert azt előbb ostromolni kellett, mely ostrom folytán a bennlévő védőőrség oly elszántan védte a kastélyt, hogy csak heves csatározás után földalatti aknákkal dönthették le annak falait. E hősie védelemben a véd-

őrség nagy része kb. 150 hős esett el. Akton a bevett várat leromboltatta.

A száműzetésből visszajött Lázár Ferenc a lerombolt kastélyt régi alakjában újból felépítette, de 1748-ban leégett. Özvegye Csik rendeihez folyamodott. Oly nagy volt az egykor Bethlen Gábor által lakott és a vidék népét többször oltalmazott kastély iránti kegyelet, hogy ugyanezen év november 13-án Csik, Gyergyó és Kászon rendei elhatározták, hogy Gyergyó-Szék rójja ki maga között a fedél helyreállításához szükséges anyagok hordását és adjon munkaerőt. Ekkor épült fel újból községély igénybevételel az emlék-szentesített kastély.

Nemcsak az e kastélyhoz kötött emlékek, nemcsak a Bethlen Gábor itt nevelkedése által szentesített hely iránti tisztelet vonja egydül e kastélyhoz figyelmünket, hanem megérdemli az a figyelmesebb megtekintést, úgy is mint építészeti műemlék.

E kastély terjedelmes négyszög épület, melynek belső udvara 100 lépés széles és 120 lépés hosszú. Legérdekesebb és legnagyobb körültekintéssel épült a délre néző homlokzata. Az oldal közepét egy tömör erős falakkal bíró emeletes és a falvonalból kiszökkelő épület foglalja el, mely látszólag a régi kapubástyából alakíttatott át lakássá. Ez alatt van mos is a kastély bejárata, mely az épület alatt végig vonuló fedett folyosóra vezet, hol bizonyosan a régi kastélyoknál szokásos felülről leereszthető rostélykapuzat lehetett, melynek azon védelmi hivatása volt, hogyha az ellenség egészen benyomja is a kaput, ezen felülről rájuk eresztett rostélyajtóval elzárták a betolakodottakat a külsőtől és az ekként beszorultakat leölték. Most e rostélyajtó elünt, de ott van a folyosó oldalán

ezen épületrész régiségét bizonyító felirat, mely 1532-ből származik. E korból csakis ezen épület és legfeljebb az északi oldalfal és annak szögbástyái maradtak meg, a többi része későbbi építkezésnek látszik.

Az említett déli oldalon, a kapus épületből kiindulva felfordított pártázattal ékes fal emelkedik, melynek két sarkán egy-egy négyszögű bástya szögel ki. Úgy a fal, mint e bástyák egy színben festett képekkel, párkányzatokkal és cifrázatokkal voltak díszítve, lőrések és kiszökellő zuzmúvekkal ellátva. De ezen kihívó hadiépítmény úgy látszik csak díszítésül és inkább a régi hagyományos alak fenntartásáért, mint valódi védelmi célokért illesztetett oda, mert ezen oldalfalait és bástyáit már a későbbi időkben építhették. Erre mutatnak csekély vastagságú falai és a régi idomokat ügyetlenül utánozó alakítása. Ezért könnyen feltételezhető, hogy éppen ezen oldalt építette fel a száműzetésből hazatérő Lázár Ferenc, még pedig a régi idomok utánzásával. Ezt erősíti a nyugati bástyán lévő, most elkopott felirat is, hol az 1731-iki évszám és Lázár István neve még kibetűzhető.

A kastély lejtős talajon lévén elhelyezve, északi odala legalább 30 méterrel fekszik a déli oldal színvonalára fölött. Az északkeleti oldalon egy négyszög bástyával záródnak ezen oldalnak régi korban épült falai. Az északnyugati oldalhoz volt támasztva a kastély legdíszesebb lakóépülete, mely most fedél nélkül áll, faragott kőbe foglalt ablakait gula-idomot utánzó tetőzet ékíti, mely idom a XVI. század kezdetére utalja a régészt.

Ezek szerint ez a kastély különböző korszakok műve, mindenik kor épített, toldott-foldott rajta. Ezen ódon épületek, ezen ostromokat kiállott falak,

azok a szeszélyes bástyák toronyszerűleg felnyúló magas kéményeikkel, mennyi emléket védhetnek? Hány viharos század képviselteti itt magát némán is beszélő műalkotásával, hányszor patakzott e most düledező falakon a hősöknek dicső védelemben kiöntött vére! A mult egy zárt könyv, melynek csak egyes sorait tudja kibetűzni az észlelő, a többit csak sejtelve sugalja. Katonának azon néhány szava, hogy „ez erős vár a beütő moldvaiak és tatárok nem egy ostromával dacolt“ a feltevéseknek egy egész sorozatát engedi meg. Aki e romokra ülve visszame reng a multra, képzeletében előteremtheti a Mihály vajda duló csapatját, megsemmisítő harcát a Szármanytetőre gyűlt gyergyói székelyeknek. Képzeletében maga elébe állíthatja Akton dühös ostromát, midőn 150 székely hős a végletekig oltalmazta e falakat és ha győzni nem is, de Zrinyi hősies önfeláldozásával meghalni tudott. Kitekintve a völgyre, felelevenítheti azon másik magasztos harcot, midőn 1658-ban a Gábor Deákól vezetett 250 hős székely 3000 moldvait győzött le, annak felét az ott domborodó Tatárhalom alá temetvén. Minden kő, minden hant régi dicsőség és hősiességről beszél itt és hidegen maradhatna-e a késői ivadék ott, hol a nagy ősök dicső tetteinek emléke él. Békésen tudná e hordani a szolgaság vasjarmát ott, hol elődei szabadok és a szabaságban oly dicsők voltak. Érzéktelen tudna-e lenni e helyen, melyet a nagy Bethlen Gábor léptei szentesítenek?

Midőn már eleget időztünk a Szárhegyen, láttuk annak minden nevezetességét, folytassuk útunkat Ditró felé. Szárhegy és Ditró között egyenlő távolságra a Borszékbe vezető úttól balra pár száz lépés-

nyire domborul a távolból feltűnő 5—6 m. magasságú dombocska, melyet a nép ma is „Tatárhalomnak” nevez, mellyel hallatlan hőstettek emléke van összefonódva. Nem távozhatunk innen anélkül, hogy Gyergyó történetének egyik fénylapját fel ne nyissuk, mert e tér, hol most állunk, Gyergyó Marathonja, hol maroknyi elszánt hős, huszszoros ellenséget vert vissza, hol a honvédelemnek egy magasztos ténye ment végbe, hol a székely hősiesség a legdicsőbb tetekben nyilvánult.

Az 1658 gyászos volt szegény hazánkra; török tatár dúlta annak szép vidékeit, szerencsétlen népét pedig rabszíjra fűzve vonszolta magával. Ezen év augusztusában 3000-nél több moldvai tört be Pintye vezetése alatt Gyergyóba, Topliczát felégetve, augusztus 6-án Ditrót gyújtották fel. De a vész lángok nem rettentették vissza Gyergyó bátor lakóit és bár a fegyverforgatók nagy része távol volt az ország táborában, mégis vagy 250 harcos Gábor Deák, másként Gáborfi vezetése alatt összegyűlt Szárhegyre, hogy útját állja a szülőföldüket dúló csapatnak. Csakhamar összeütközött a két sereg. Székelyeink a megváltó Jézus nevét segélyül híva rohanták meg a nagyszámú ellenséget. Meg is jelent Isten angyala és a hont védő hősöket győzelemre segítette. A moldvaiakból 1750 elesett, a többi elszaladt, 24 zászló mellett nagy martalék lett a győztesek jutalma, kik közül csak 15-en estek el. Az elesett ellenség közül 450-nél többet temettek el a Tatárhalom alá, a többit farkasok és hollók falták fel.

Lehet-e csodálnunk, ha ezen lehetetlen győzelmet, ezen emberi képzeletet felülmúló csodás hősiességet azon kor vallásos fogalmai szerint isteni se-

gélynek, angyalok közbejöttének tulajdonították; valójában voltak is ott angyalok, egy sereg hős székelly amazon, kik a férfiak előtt példaadólag küzdöttek.

Ezek közül kitüntek Apor Andrásné (szárhegyi Lázár Borbála) és Cserey Györgyné (Baróthi Kata), kik ezen templomrablók és országdúlók elébe fegyverrel állottak és azokat visszaverni segítették. Volt egy harmadik, egy ditrói asszony is, ki bár áldott állapotban volt, mégis elment a haza oltalmára és az ellenség közül hetet nyárssal szúrt agyon. A győzelem után pedig vígan hazamenve, gyermeket szült még pedig a néphit szerint hármat. Ezen hős nő nevét elfeledte feljegyezni a történet muzsája, de a hagyomány megvédte emlékét a feledékenységtől, mert a nép jól tudja, hogy azt Puskás Klárának hívták, mert az anyák ma is büszke önérzettel beszélnek el gyermeiknek e hősnő történetét.

A néphagyomány ezen fényes győzelemnek még más részleteit is megőrizte. Legfeltűnőbb főleg itt Csikban az, hogy a néphit nemcsak isteni közbejövételnek, hanem ügyes hadicselnek, furfangosságnak, leleményességnek tudja be ezen győzelmet. Ugyanis az asszonyok előhordták csupraikat (csésze) fazekaikat, a kisebb csuprokat a réten rakák le a fü közé, a fazekakat pedig hosszú sorban egy magaslatra leborítva állították fel. A tatárok ezeket sisakos hősöknek nézvén, megrettenve futamodtak a rétnek, itt lovaik lábai a csuprokba szorulván, felbuktak, halomra estek, a résen álló gyergyóiak pedig ekkor rájuk rontván, lekaszabolták őket.

Hol ennyi nagy haditényt vittek véghez, hol egy

ember 14 ellen vívott és mégis győzött, hol a nők bosszú angyalává változtak át, ott áll az emlékhalom, a nép oly tiszteletében, hogy bár magánosok földjén van, mégsem szántották fel soha.

VII. FEJEZET.

Háromszék

A Székelyföld egyik legérdekesebb részét kétségtelenül Háromszék alkotja. Ha Háromszék természeti szépségében ritkítja párját, ha tájának nagyszerűsége által kiemelkedik, ha a természet áldásos kincseiben bővelkedik, — erkölcsi becsben még inkább túlszárnyalja honunk más vidékét, mert e szék minden időben a hősök hazája volt, mert a mult fényes fegyvertényeire, a nagy ősök dicső harcaira, a közel multban még fényesebb, még dicsőbb tettek következtek. Az utódok nemcsak hűen követték nagy elődeik példáját, hanem néha még felül is multák, annyira, hogy a XIX. század történelmének legfényesebb lapját, Háromszéknek újabbkori eseményei foglalják el. Az 1848/49-iki szabadságharcban Háromszéket illeti meg a hősiességnek legdíszesebb babérkoszorúja. Ezen szék volt az, mely Erdély teljes eleste után egymaga állt szemben a zsarnokság győzelmes seregeivel. Ezen kis területnek maroknyi népe nyílt, semmi természeti védvonalat nem nyújtó vidéken, három hónapig folytatta védelmi harcát a 200.000 oláh és szász nemzetörrel egyesült, országot hódított győzelmében felfuvalkodott osztrák hadsereggel. Szembeszállott fegyver és lőszer nélkül, elfogadta és folytatta

a harcot, nem a győzelem reményével, hanem Zrinyi hősi halálra elszántságával.

A hősiek elhatározás és a pillanat nagysága csodákat művelt. Fegyver, ágyu és lőszer, mint varázs-űtésre állott elő, minden kézben fegyver villogott, mindenki rettenhetetlen hőssé változott át, csapatok alakultak és gyülekeztek a szék minden pontjára oly élő védfalat alkotva, melyet az ellenség minden erőlködése dacára áttörni nem tudott.

A dicsőség fénylő napjának sugarai világítják meg Háromszéket, a szabadság és a polgárosodás e ledönthetetlen sorompóját, a haza biztonságának e megvívhatatlan fellegrárát, a Székelyföld határszélének ezen áttörhetetlen védvonalát, Pannoniának e dicső Lakedeimonját!

Háromszék, Csik és Kászsószék alól a határszél mellett hosszan nyúlik le egészen Erdély délkeleti szögletéig, vagyis a Bodzaszoros által jelölt azon pontig, hol a Kárpátok keleti vonala csaknem egyenes szögletben megtörve, déli irányba kanyarul.

Háromszék nagy része termékeny völgy, melyet a rajta áthaladó folyók idomítottak. Folyórendszere nagyon szerencsés és a talaj termelési viszonyaira nagy befolyással van. Háromszék folyója az Olt ebbe szakad csaknem minden patak, valamint ez futja át csaknem egész hosszában a széket. Az Olt testvér-folyója a Feketeügy, mely tekintélyes volta mellett tisztán székely folyó, mely Székelyföldön eredve, egész pályahosszát székely területen fűtja át, s forrásától torkolatáig mindenütt székely partokat mos.

Háromszék nyílt völgy lévén, a szelek nagyon uralják. Két irányból jövő szél van itt, egyik az óhajtvá félt Nemere, mely az ojtózi szoros felől északkeleti

irányból tör be. A másik szél a „német szél“, mely nyugati irányból jön. Retegett szél ez, mert még a Nemere áldást hoz, addig ez rossz termést és nyomort szokott eredményezni. Különben Háromszék igen kedvező éghajlati viszonyoknak örvend, bár a szőlő itt már nem érik meg, de a gabona minden faja, még a legmelegebb égaljt igénylő kukorica is rendesen megéri és dús termést hoz. Általában Háromszéken az aratás 4 héttel később kezdődött be korábban, mint Csikban, sőt még a tőle délre fekvő Barcaságon is két héttel később aratnak, mint Háromszéken.

Háromszéknek a Barcával összefolyó völgye Erdélynek legtekinélyesebb folyamvölgyét alkotja. Aminő szép és elragadó ez a völgy épp úgy összhangzatosan nagyszerű annak havas kerete is. A völgyet minden oldalról a legszebb idomú havasok veszik körül. Így keleten a határszéli Kárpátoknak láncolata nyúlik el, gyönyörűen csoportosított csúcaival. Ezen havassor Zágonon alól hatalmas nyúlványát ereszt ki Háromszék felé, mely a Bodza vidékének előhegyét alkotja. A Bodza szoros végpontján lévő büszke Királyhegynél a határszéli Kárpátok vonala ugyan megtörik, de azért nagyságban még inkább fejlődik, mert a völgyet délről bezáró havassor a Bucsecs és a Királykőnél a 2500 m. magasságot is megközelíti. Ezen havasoknak északi nyúlványai képezik a Miklósvár székét, vagy inkább az Olt északnak tartó völgyét nyugatoldaltól határoló persányi és magyarosi havasok, melyek a krizbai várhegy és a Bálványos csucsoknál 1500 m. magasságig hatolnak fel.

Háromszéket három oldalon ily nagyszerű havasok veszik körül, de az északi oldalon sem marad e tekintetben hátrányban, mert ott van északkeleti szög-

letében a büszke Nemere az ő vele versenyző Nagy Sándor és Kurucz tető, melyek az 1800 m. magasságot megközelítik.

Ezen havasok között terül el Háromszék gyönyörű völgy területe, melyet termékenységeért a Székelyföld Kánaánjának jogosan nevezhetünk, mivel a számos folyó által öntözött völgy dús talaján terem, régi hazánk legszebb és legjobb tiszta búzája, mely súlyban még a bánátit is felülmúlja.

Ami Háromszék nevét illeti, az onnan eredhetett, hogy eredetileg ezen szék három fiuszékből, Sepsi, Kézdi és Orbai székekből alakult. Ezek egyesülése által keletkezett Háromszék és származott neve is. Ha a néveredet logikáját szorosan akarnók követni, akkor Háromszék helyett ma már Négyszék nevet használnánk, mert a kezdetben szövetkezett három székhez később egy negyedik — Miklósvárszék — is csatlakozott.

Vallására nézve Háromszék lakói nagyrészt protestánsok, — katolikusok csak itt-ott szorványosan tömegben leginkább Kézdiszéknek Csikhez közel eső felső részében vannak, melyet ezért „Szentföldnek“ neveznek. De Szentföld előttünk nemcsak az, hanem szent Háromszéknek minden hantja, mert azt a szabadság védelmében kiöntött vér öntözte és szentesítette mindenhol.

Háromszék címeréül egészen a legutolsó időkig megtartotta a Mátyás kora előtt használt ősi székely címert, ami páncélos kar által tartott szablya, melybe medvefő, szív és korona van tűzve, kétfelől nap és hold.

1. MIKLÓS ÉS TORTOGOVÁR.

Miklós régi helység, mely már 1211-ben a II. András által Barczára telepített német lovagrend adománylevelében, mint határszéli helység „Castrum Sanct Nicolai“ név alatt fordul elő. A Castrum elnevezés itt állott régi várat sejtet. Bombardus szintén itt állott várról tesz említés, azonban a faluban és annak környékén várnyomokat nem találhatunk. A gróf Kálnokyak kastélya újabbkori épület és így feltehetőleg Bombardus a Castrum elnevezés alatt a Miklósvári erődített templomkastélyt, vagy talán a Kálnokyoknak egy régebbi erődített kastélyát érthette.

Van ugyan Miklósvártól északkeletre a Várpatak és Szépviz patak között egy magas önálló, most erdővel borított hegycsúcs, melyet „Tortogó várának“ neveznek, hol a hagyományok szerint vár állott volna, most azonban a várépítésre igen alkalmas hegycsúcsra némi homályos sáncnyomokon kívül semmi rom nem látszik. Az idő vihara, a föld felületének átalakulása sok ősi várunk maradványait eltemette és éppen nem lehetetlen, hogy az András adománylevelében Bombardus által szintén említett, a falu és szék elnevezése által is igazolt „Castrum S.-ti Nicolai“ e hegycsúcsra feküdhetett. Kétségtelen, hogy a löfegyver előtti korban, midőn a váraknál inkább a megközelíthetetlenség volt a főhadászati elv, a várakat magas hegycsúcsokra, bajosan megközelíthető helyekre építették. Ezen elvből kiindulva Szentmiklós várát nem az Olt terén, hanem valamelyik szomszédos hegycsúcsra kell keresnünk. Tortogó váránál pedig alkalmasabb és az akkori hadászati igényeknek inkább megfelelő hegyet a vidéken nem találhatunk.

Maga Miklósvár is a hagyományok szerint ott fenn az erdő alján a „Szék átaljának“ nevezett helyen fekszik, ahol most is nagymennyiségű vastag cseréptöredékeket találhatunk.

2. AJTAI TEMPLOMVÁR.

Miklósvártól félórányira szép tágas völgy nyomul be a „Fekete erdőség“ láncolatai közé. Ezen völgyön törtet le a jobbpartilag Oltba szakadó Ajta partak. E völgy torkolata előtt, de már külön az Olt terén fekszik Nagy-Ajta, beljebb Közép-Ajta és messze fenn a hegyek között Száraz Ajta.

II. András király azon adománylevelében, melyben a német lovagoknak telephelyül kijelölt birtokot körvanalazta, meg van említve, hogy az északi határvonal „Almagei“-től (talán Halmágy) a „Noilgianti-várig“ terjed. 1222-ben pedig midőn „Cruceburg“ (Nyen) is a lovagok által birtokolt területhez csatolattott, az északi határvonal változatlanul fennmarad, csak hogy az első adománylevél Noilgiantja helyett „Castrum Noialt“ tettek, ami mutatja, hogy azon korban a helynevek milyen hamar változtak; mert hogy a kettő azonos, azt elvitatni nem lehet. A szász történeti íróknak nagy része csakis azon alapon, mert Noialt és Noiligant-ból néhány betű Nagy-Ajtában feltalálható, azt határozottan Nagy-Ajtának állítják és azt német telepések által építteti, már csak azért is, mert Nagy-Ajta unitárius templomát erős bástyás várkastély veszi körül, illet pedig vélekedésük szerint csak a szászok építhettek. Már pedig, hogy a székelyek között is régi harcias időkben ily templom kastély akárhány készült, azt feles-

leges bizonyítani. Ha a székely nem fal mellé bújva, hanem nyílt síkon szállt szembe az ellenséggel és miként Spárta rettenhetetlen fiai, testéből emelt bevehetetlen várfalat, azt hiszem, hogy ez csak hősiességre mutatna. Azt pedig, hogy ez a székely nép ugyancsak harcias bátor nép volt, azt a történelem eléggé bizonyítja. A szászok az általuk állítólag bekerített városaikban és büszke templomkastélyaikban gyakran elpusztultak volna, ha a barbárnak és műveletlennek szívesen nevezett székely nép ott nem állott volna hazánk féltett határainál.

Nagy-Ajtát illetőleg mindegy, bármilyen eredetűek is voltak e falunak nagy részt unitárius vallást követő lakói, elég az, hogy azok az utolsó időkig mind egy szálig igen derék székelyek voltak.

Ajta néveredetét nehéz megállapítani. Benkő József azt „Ajtó“-ból származtatja, mert — ugymond — akár a Barcaság, akár Közép-Ajtán át Sepsi-székbe menjen az utas, Ajtán kell átmenni. Ezen leszármaztatás azonban egy kissé erőltetettnek látszik, talán inkább lehetne azt egy Ázsiából őseink által kihozott névhez visszavezetni, vagy ily nevű össel, vagy éppen az ázsiai nagyajtai pusztákkal kapcsolatban hozni, mert az kétségtelen, hogy Székelyföldön Ázsiából hozott sok hely elnevezést találhatunk.

Ajtán az unitáriusok ódon várkastély környezte temploma a falutól délre eső magaslaton igen festőien fekszik. A templom, bár nagy átalakításon ment át, azon mégis felismerhető a késő gót korra (XV. század) felvihető építési ideje. E templomot négyszög idomú erős várkastély övezi, melynek hossza keletről nyugatnak 60 lépés, szélessége 50 lépés. Szögleteiben négy erős négyszögletes bástya szökel ki a várfalak

vonalaiban. Bejárata az északi oldal közepén lévő kapubástya alatt van, melyet egy háromszögbe épített előváros fedezett. A kastélyt kívülről hatalmas földtöltés és mély sánc övezte és így a maga idejében elég tekintélyes erőd lehetett.

3. VADASI VÁRHEGY.

A „Sokpatak-völgye“ tulajdonképpen egy völgytömkeleg, ahol minden irányba elágazó völgyekből egy csomó kis csermely, a Kakas-patak, Ülő-patak, Vár-patak és Pisztrángos-patak törtet le; a két utóbbi között hegycsúcs emelkedik, a „Vadas“ láncolatának legmagasabb orma, melyet „Várhegy“-nek neveznek. Ennek tetején a néprege szerint vár állott, még pedig egy igen hatalmas tündöklő vár. Ezen várban lakott óriások pedig ezüst ekékbe fogott aranszörű ökrökkel szántották a vidéket. Az erdők között még most is látszó barázdák az ő művelésüknek maradmányai. E mellett itt is meg van az óriás leánynak azon regéje, hogy ő a szántó-vető embereket kötényébe szedve felvitte atyja várába, aki inté őt, hogy tegye le őket, mert ezek lesznek a föld urai. A jóslatszerű intés teljesült is, mert az óriások faja az emberek megjelenésével kiveszett. Csak két öreg ivadék élt még a várban, ezek is végóráik közeledtét érezvén, a vár kútjába temették el kivesző fajuk sokrabecsült kincsét, az aranyökröket és az ezüst ekét. E roppant értékű kincs most is ott van. Minden hatodik évben egy mogyorófa bokor tövetől elfordul s felnyílik a vár pincéje, ahol ezüstvályuba folyó aranycesepegés van, melyből meríteni idejárnak az aranyosszékiek és a magyarországiak.

Monda szerint az itt lakó óriás a szemben lévő

„Domosra“ és onnan „Tortogó-várához“ lépett, ami arra enged következtetni, hogy e két vár egymással összeköttetésben állott; különben a várhegyről jól látszik egyfelől a rákosi „Tepej“ másfelől „Tiburc-vára“ a Bodok feletti Kincses és a Tusnádi szoros északi torlatát fedezett csiki vár is, melyekkel összeköttetésben lehetett.

A várnak azonban igen csekély nyomai látszanak s csupán a hegynyak átsáncolása észlelhető. Falnyom sehol sem látszik és még ásatással sem lehet semmi épületnyomot felfedezni. A várhegy délnyugati aljában forrás buzog fel, melyet várkútjának neveznek, itt is rejtett kincset hisz a nép. Közelében vonul el a Farkasvágón át Kőrispatakra vezető erdei út, melyen 3 óra alatt Szent Györgyre lehet menni.

A várhegy környékén mindenütt felhagyott szántóföldek barázdái tűnnek fel, miből arra lehet következtetni, hogy e tájon hajdan valamely — valószínűleg a vár védelme alatt — falu volt.

Vajjon Endre adománylevelében említett „Castrum Noialt“ nem itt állott-e? S kérdés az is, ha a régi korban, midőn a helységeket szem elől elrejteni igyekeztek, Nagy-Ajta nem itt feküdt-e, ezen akkortájt rengeteg erdő által fedezett völgyben.

4. APÁCZAI TORONYERŐD.

Nagy-Ajtával szemben az Olt tulsó partján fekszik Apáca, melynek úgy magyar, mint latin neve arra mutat, hogy itt régen valami apácakolostor volt. Sokan egy ilyen kolostor maradványainak tartják a falu északi végében lévő romokat, pedig a követelt és valójában is létezett kolostor nem itt, hanem a falu

déli végében állott, ahol már alig látszanak nyomai, pedig nem is olyan régen még jelentékeny maradványok voltak, de akkor lerombolták és köveit az építkezéseknél használták fel. Most pedig tekintsük meg azon érdekes toronyerődöt, mely a falu északi végében, attól alig 300 lépésnyire magához vonzólag tűnik fel.

Egy-egy egyenlőtlen oldalakkal bíró ötszögű torony, melynek északkeleti oldala 12 lépés széles, rajta e felirat olvasható: „Soli Deo Laus Et Gloria“. Keleti oldala csak 9 lépés, itt több felirat fordul elő, mint például: „Fide sed cui vide“. — Legfelül 1658. évszám, alatta e felirat van: „Hoc opus fieri fecerut cementarii cigraenses. Jokobus Sombori, Georg Török, Petrus Szabó“. — Délkeleti oldala csak 8 lépés széles és rajta e felirat van: „Tempore Judicis Apa. (Apaciensis) Joanis Gaspar, cives Valentinus Kiis, Georg Csere, Stef. Kiis Pál, Joan László Rec. Tor Sch.: Martinus p: Csern Apafalvi. Gondviselő Szabó Péter, Bíró János“, végül egy fejjel lefelé fordított ember és egy korsó durva fresco festményben. Délnyugati oldala 11 lépés széles, ez csaknem egészen le van omolva. Nyugati oldala 12 lépés széles, itt volt a toronyerőd második emeletébe vezető lépcsőzet, melynek szép darázsköből épült boltíve még fennáll. Feltette az ajtó és bástya egyedüli ablaka.

Fala igen szilárd, alól másfél méter széles, magassága most is négy-öt méter. Azt, hogy a most is meglévő három emelet fölött még egy negyedik is volt, azt kétségbe vonni nem lehet. 1804-ben a brasói tanács Apácán kúriát építtvén, e célra elrendelte a toronyerőd lebontását és anyagának felhasználását. A kiküldött kőművesek már bontani is kezdték az

emléket, de ezen a lakósok megbotránkozván, elkergették a barbár műcsonkítókat, s ennek köszönhetjük, hogy e zömtorony még áll a vidék diszéül és a régmúlt idők emlékéül.

Ugy lászik, hogy e zömtorony középerődje volt egy nagy kiterjedésű erődítménynek, mely három oldalról az Olt által körülkanyarogva, negyedik oldalról egy mély mocsárral körülövezetten igen erős és bajosan megközelíthető védhely volt, ahol harcias időkben, de főként tatárdúlások alkalmával a vidék lakói féltőbb kincseikkel véstől mentesek lehettek, mert a hagyományok szerint az ellenség soha bevenni nem tudta. Még most is mutatják azt a helyet, ahol az erős kapubástya által védett felvonóhíd állott.

Hogy ezen fekvésénél fogva — mivel szigeten feküdt — jelentékeny erődítmény mikor épülhetett, semmi adatunk nincs, mivel a falu levéltára a templommal együtt 1794-ben leégett. A hagyomány azt mondja, hogy ezen erődöt „Fekete-Várnak“ hívták és jóval a falu alapítása után épült. Ezen vár közelében lévő első telepítmény is kezdetben Fekete vár nevet viselte és csak később a vár elpusztulásakor és az apácák idetelepülésekor nyerte Apáca nevét.

Szelid hosszúfalusi lelkész krónikája azt mondja, hogy e vár 1345-től 1351-ig épült, egy ingovány közepén és ezt erősíti a hosszúfalusi egyházközségi jegyzőkönyve is, melyben az áll, hogy Nagy Lajos királyunk az országhatárt védő katonai telepítményekkel látta el Barcát. Déli részében Hétfalu székely határőröket telepít és ilyen határőröket helyezett a nyugati részre is. Krizba felett erős kőszálra várat épít, valamint Apáca mellet is egy ingoványos helyen Apácavárat építi fel.

A leírt toronyerődtől északra egy Remete nevű völgyecske nyomul be a hegyek közé. E völgy toroklatának északi oldalán ismét terjedelmes építkezések alapfalai látszanak. Azt mondják, hogy a szabadságharc idejében e falak több méter magasságban fennállottak, de anyagáért leromboltattak sőt a hagyomány azt is megemlíti, hogy ott erősített kolostor állott, melyben Jeruzsálembe költözött remeték laktak, kik a pogányok ellen harcoltak. Ezen hagyományok olyasvalamit sejtetnek, mintha itt valamegyik szentföldi lovagrendnek lett volna rendháza.

5. BÖLÖNI VÁRKASTÉLY.

Nagy-Ajtától félórányira van Bölön, Miklósvárszéknek utolsó, de legjelentékenyebb faluja. E falu Nagy és Kis-Bölönből alakult sőt a falu mellett lefolyó Kollár-patak mellet feküdt a IV. Béla adománylevelében is határszéli helységként említett Kirtz nevű falú is növelte, mert tatárok által feldulatván, lakói Bölönben települtek. Hogy a Nagy és Kis-Bölön elnevezés még a XVII. század végével is tartotta magát, kitetszik Háromszék azon lustrájából, mely 1680-ban április 30-án tartatott Nagy-Bölönben. Az unitárius és református templomok a falu északkeleti végében egy magaslaton igen festőien fekszenek. Főként az unitárius templom igen szép gótstílusú régi épület, mely 1720-ban leégve, egészen átalakíttatott, annyira, hogy építési idejét bajosan lehetne meghatározni. Szentélyének keskeny csúcsíves ablakai a XV. század jellegét viselik.

E templomot terjedelmes és igen erős várkastély övezi, melynek fala 5—6 méter magasak és szöglet-

bástyái még most is elég épek. A falakon kétsoros lőrések és ezeken felül kiszökkelő és csúcsos zuzmúvek vannak. A fal tetőpárkányán fogrovátkás záródás között szarvszerű ékítmények fordulnak elő. E falakon több elkopott felirat van, többek között „Anno Dni 1017“, azonban a zérus hihetőleg hatos volt és felső farka lekopott.

Ezen ódon falak, melyek a vidéknek oly regényes festői ékeiként, már távolból magukhoz ragadják a tekintetet, nem egyszer nyújtottak a mult idők harcaiban menhelyet a lakosoknak és azok nem egyszer védték azt hősiesen a tatárok ellen. A Báthori Gábor alatt folyt polgárháború alatt is szerepelni látjuk, mert Weiss Mihály brassói királybíró Bölönkastélyának ostromáról tért vissza, midőn Földvárnál 1612 október 16-án seregét és életét veszti. Ebből azt kell következtetnünk, hogy Bölön várkastélya dacolt Weiss ostromával, mert ha azt bevette volna, az ő haditényeit kiemelő egykorú szász történészek bizonynyal felemlítették volna.

Ez a templom kastély indokul szolgált Philippi Ackner és más szász írónak arra, hogy hogy Bölönt Götzenburg nevű német telepnek tartsák, mely csak később székelyesedett el. Azonban ezen pusztá feltevésen kívül semmi adat sem hozható fel. Bölön névvel legelőbb 1332-ben találkozunk, mely évben György a Belen-i pap két régi banálist fizet a pápai dézsmába.

Bölön Izabella királynőtől kiváló szabadalmakat és vásárjogot nyert és a lakosok ezen adomány évfordulóját még most is megünneplik. Az 1567-ik regestrumban Beoleon néven 130 kapuval van bejegyezve, tehát ezen időben a Székelyföld egyik legte-

kintélyesebb helysége. Nagyobb, a csak 125 kaput számláló Marosvásárhelynél és a csak 60 kaput számláló Kézdivásárhelynél, sőt még 1600-ban is Bölön a Rikán belüli rész legjelentékenyebb, legnagyobb helysége, nagyobb és tekintélyesebb Sepsi Szentgyörgynél.

A Bölöni erdőkön túl két órai távolságra a falutól a Kollát patak és a Hajdinárom árka összetalálkozásánál egy hegyfokot „várhegynek“ neveznek, ott azonban ma már a várnak semmi nyoma sem látszik. A távoli rejtett hely, menhely lehetett régi, villongó időkben és onnan eredhet a várhegy neve.

6. CSOKÁS VÁRROM.

Erősd község előtt negyedórányi távolságra egy önálló, elől az Olt, hátul a Várpatak mély medre által körülölelt Csokás nevű hegycsúcs van, melyre a hagyomány várat helyez. Ennek azonban jelenleg alig látszanak nyomai. A hegynek keletre lejtősülő körülbelül 400 lépés területű fennsíkjá szántóföld lévén, egészen át van alakulva. Csakis e fennsík szabályszerű idoma, a nyugati ormon elvonuló félkör alakú gátony és sánc, valamint hegynyak átmetszése mutatja, hogy itt emberkéz idomított. Mondják, hogy a mult században még magas kőfal állott, de annak szép lapos köveit elhordták s az erőrdi templomkerítésbe építették. Szántás közben még ma is sok vastag cserépdarabot fordít fel az eke. Mindezeket összevéve azt kell hinnünk, hogy ezen természetileg is erős fekvésű ponton — honnan az egész Barca betekintheő — lehetett valamely ősvár, vagy erődített kolostor, talán éppen az melyről Pázmán említést

tett. Ezen hely közelében „Togyis“ nevű helyen is sok urnadarabot és tegezvasat találtak.

Erősd különben igénytelen kis falucska, mely semmi érdekeset felmutatni nem tud. Innen közelíthető meg „Vezer“, mely délkeleti előfokát képezi azon széles hegyláncolatnak, mely a Mitácsból lenyúlva, Miklósvárszék és Sepsiszék között lenyomul és az Olttól körülvéve, a Barcaság északi hegysorát alkotja.

E magas hegycsúcsot közvetlenül körül folyja az Olt, mely itt eddigi déli irányát megváltoztatva, nyugatra tér. Oldalában csodás alakú mészkősziklák, mint kővémeredt óriások tornyosodnak fel. A „Vezer“ név Hunyad megyében, különösen Baróthon régi vár-helyet feltételez, azonban dacára a figyelmes kutató-soknak más eredményt nem tudnak felmutatni, mint a Vezertetőn lévő látszólagos emberkéz által emelt kerek kúpalakú dombot, melybe sok gödör mélyül. Ily kerek dombok az északra nyúló hegyek más magasabb csúcsain, mint az Esztenabérc, Strázsatető és Barnabástető is vannak, valószínűleg azok római vigiliák, vagy pogány sírok lehettek. Mindezek mellett, hogy itt valamikor erősítési munkálatok is voltak, mutatja az, hogy mikor a Vezertetőt felszántották, sok sarkantyút, lándzsavasat, téglát és cserepet találtak. Ezen hely alkalmas is volt arra, hogy oda valami örörőd épüljön, mert innen feltűnik egész Háromszék a Nemerecsúcsig és a Barcaság egészen Szunyogszegig.

7. ILYEFALVI VÁRKASTÉLY.

Az Olt völgyébe, a Brassóba vezető országút mellett fekszik Ilyefalva, melynek nevével legelőször 1332-ben találkozunk. Címere gömb által koronázot díszgúla, mely előtt galambbal tetőzött két pálca van keresztbe téve. A jobboldali mezőben fa és 5 golyó, balról repülő galamb és 4 golyó. Pecsétje körirata ez: „Sigillum Appidi S. Ilyefalva,“

Ilyefalvának két temploma van. Egyik a katolikusoké, melyet 1701-ben a Kolonics által kiküldött Moyzes paulinus szerzetes épített Bialis Ferenc pártfogása alatt. Az egyház a paulinus szerzet birtokában maradt 1786-ig, akkor e szerzet eltöröltével a világi papokra szállt.

A másik templom a reformátusoké, mely a falu feletti dombmagaslaton fekszik és fehérre meszelt várkastélyával messze ellátszik Sepsiszéken és a Barcaságon. Ezen templom jóval a reformáció előtt 1443 körül épült szent Ilyes tiszteletére. Ugyanezen időből származó nagy kiterjedéssel bíró várkastélya még a történelemben is szerepel. Láta a szomorú polgárháború vérengző harcait, láta a vad pogánynak dúló csatáit és hősöknek a hon védelmében kiontott vére szentesíti azt.

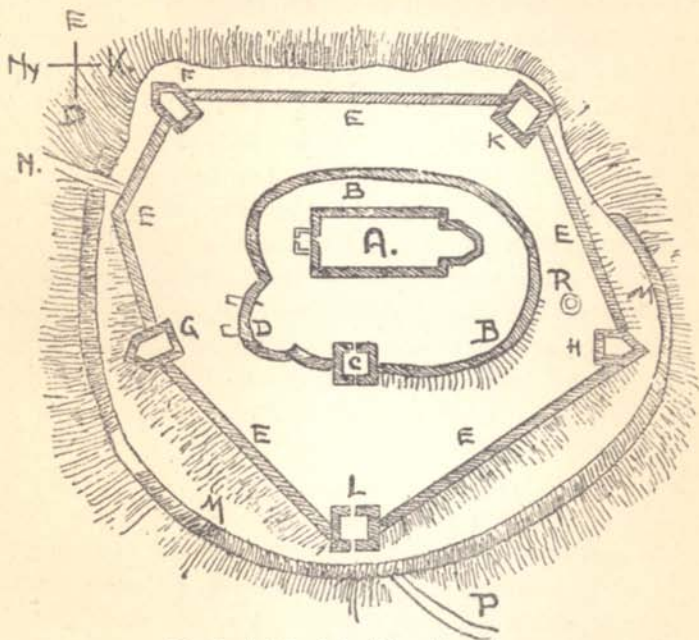
Ezen igénytelen kastély, mely semmi építészeti beccsel nem bír, mely alatt figyelmetlenül vonul el az utas, mult események emléke által van szentesítve. Tárjuk fel ezért a történetnek multat visszatükröző lapjait és nézzük át futólag az ezen erődhöz kötött események folyamatát.

A 17. század elején, midőn Báthori Gábor könyelműsege, uralkodói tapíntatlansága és méltatlan-

sága — főként az erdélyi szászok ellen — ezeket fegyverragadásra bírta 1612-ben a Szilasi és Béli által vezetett székelyek a fejedelem pártján voltak. A brassóiak mellett — kiknek addig ritkán tapasztalt harcias szellemét Weisz királybírájok felébresztette — Géczi András és több elkedvetlenített és zsoldba fogadott magyar állott és miként elkeseredett polgárháborúban mindég történni szokott egyik párt a másiknak birtokát feldúlani igyekezett. 1612 augusztus 11-én Géczi a város zsoldjában lévő 150 rác lovas-sal és 100 oláh bérenccel beütött a Székelyföldre, Ilyefalván és a szomszédos falvakban roppantul garázdálkován, nagyszámú juhot és marhát hajtva maga előtt, visszaindultak Prázsmárra, ahol győzelmi ünnepet ültek egészen másnap reggelig. Ezalatt azonban a javaitól kifosztott népség fegyvert ragadva, éjjel elállta a Brassóba vezető utat és a prédával menőket megtámadva, vagy elfogták, vagy levágták, vagy az erdőbe szétüzték, csak néhányan tértek vissza Brassóba, hogy a rosszul sikerült kalandozásról hírt vigyenek.

Az ekként vallott kudarcot megbosszulandó Géczi önkéntesekkel és városi polgárokkal szept. 12-én éjjel újból betört a Székelyföldre. A székelyek védelemre készültek eleinte rösen harcoltak, de végre is futásra kényszerítette, vezéreik Zilosius (Szilasi) és Béldi az üldözők elől az ilyefalvi várkastélyba menekültek. Már ostromra készültek, midőn Géczi meghatva a bennszorultak szomorú állapota által, a katonáinak zúgolódása dacára, felhagyott annak ostromlásával és az ejtett prédával visszatért Brassóba. Október 16-án pedig Weisz Uzon kastélyát elfoglalván, az ilyefalvi várat önmegadásra bírta.

Ennél sokkal gyászosabb sors érte ezen kastélyt 1658-ban, midőn a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratáért feldühödött török berontott hazánkba és kegyetlen feldulással bosszulta meg nagyravágyó fejedelmének könnyelműségét. Egy egykorú siralmas krónika melyet Kemény József „Uj Magyar Múzeum“

17. Ilyefalvi várkastély alaprajza.

1854. év. II. kötetének lapjain közölt, élénk és meghatározó színekkel festi Ilyefalvának ez alkalommal történt veszedelmét. A vidék lakói Ilyefalva két várába vonulva öt napig hősieesen védték magukat a pogányok ellen. Ezek látva, hogy az elszánt küzdőkkel nem boldogulhatnak, hitszegő cselhez folyamodtak és békét

ajánlva, alkudozás színe alatt a várhoz közeledtek, hogy azt készületlenül megrohanják. A meglepetetteknek kétségbeesett hős küzdelme nem menthette meg a jobb sorsra méltókat a veszedelmüktől.

Kemény József krónikájában említett várak közül az egyik minden esetre a templomkastély, mely úgy építészeti, mint történeti szempontból érdekes épület lévén, ismertetése nem lesz fölösleges.

Ilyefalva északnyugati végén egy önálló, a Felszezi pataktól körülfolyt és a völgy fölé vagy 70 m-re emelkedő kerek domb tetejét koronázza e kastély. Közepén fekszik az ujannan épült templom „A”, melyet egy 200 lépés területű fül alakú vár „B” környez. Ezen ölnyi széles falakkal bíró belső várnak úgy látszik csak egyetlen négyszög bástyája „C” volt a déli oldalon. Ezen kapubástyán át volt annak idején a bejárat is, erre épült később a templom tornya.

A belső várat környező külső vár (E) szabálytalan domborodással birt (D), mely hatalmas támoszlopai dacára kezd omladozni.

A belső várat környező külső vár (E) szabálytalan hatszög, sarkaikon bástyákkal megerősíve, melyek közül három, (F, G. és H) ötszögű, kettő pedig (K és L) négyszögű. A legmagasabb a déli homlokzat emletes bástyája (I), hol a felvonó híddal ellátott kapu állott és ahol a kapuőrök szobái voltak. E külső várat mély széles sánc (M) övezte körül. Nyugati szögletéből indult ki a vár földalatti titkos alagútja (N) melynek külső kijárata a szemben lévő dombon most is látszik. Ehhez hasonló alagút (P) pedig a déli oldalon jött ki, melynek boltívezete a szabadságharc idejében még meg volt. E várfalak és bástyák most is elég épen állanak fenn, csak a keleti szögletben

lévő (H) bástya külső falai omladoztak le. Ezen keleti bástya közelében, benn a várban van egy faragott kővel kirakott igen bővízű és mély kút (R).

A kastélyt környező széles, mély sáncot, mely az északi oldalon — hol a hegy meredeken hanyatlik — pátriának nevezik. Talán régi célzás arra, hogy voltak idők, midőn a haza csak az ilyen védsáncokon belül létezett. A toronyból gyönyörű kilátás nyílik a bűbajos Háromszékre és a Barcaságra.

Ismerjük már Ilyefalva ezen fellelegvárát, de még ezenkívül kellett valahol Ilyefalván egy másik várnak is lenni, mert Fuchs egy vár (arx) és egy erősségről (castrum) tesz említést és a krónikában is két várról beszél az író. A második erődnél azonban, dacára a leggondosabb kutatásoknak, még csak nyomai sem találhatók és így valószínű, hogy a kérdéses Arx és castrum is bennfoglaltatott a leírt kettős várkastélyban. A castrum alatt a belső, az Arx alatt a nagyobbik külső kastélyt értették.

Van ugyan az Ilyepatak mellett fenn az erdők alján a Sármány táján egy Forrósdomb nevű hely, hol az eke régi falromokat, téglákat és cserépdarabokat forgat fel. Van is némi homályos hagyomány, hogy ott régi vár állott, sőt az Ilyefalvi Judith című régi regényben szerepel is, de a hely fekvése nem olyan, hogy ott vár lehetett volna.

8. ALDOBOLYI BÁS-VÁR.

Ilyefalvától negyedórányira fekszik Aldoboly, ezen oldalról Háromszéknek végfaluja. E falutól nem messze egyesül az Olt a Feketeüggel és azután nyugatra kanyarodva alkotja a Székelyföld ragyogó határ-

vonalát. Az Olton átvezető híd igen jelentékeny pont volt Háromszék önvédelmi harcaiban. A szabadságharc ideje alatt, sokszor kísérelte meg az ellenség ott a betörést, de Gábor Áron rögtönzött ágyúi és a székely hősök mindig visszaverték őket.

Aldoboly nevét a hagyomány onnan származtatja, hogy régen, ha ellenség közeledett Háromszékre, mikor az alólról jött, akkor az aldobalyiak, mikor pedig felülről, a feldobalyiak verték meg a lármadobot és befűtva a környéket, a népnek fegyverragadásra hirt adtak.

A dobolyi határon, fenn az erdőszélen egy magaslatot Bás-nak neveznek. Hagyomány szerint ott végvár állott, melyet Bás nevű gazdag úr épített. Kőkös határán is van Bástelek nevű praedium és rét, van Bás nevű erdő is; mind ezek a hatalmas várur birtokai voltak. Rejtett kincset hisz a nép az állítólagos vár helyén és ott ásogatva sok lándzsát, buzogányt és csákányt találtak, de várromnak semmi nyoma sem látszik. Aldoboly alatt az Olt partján „Büszke“ nevű helyen sok régi sírt mosott ki a folyó árja. E sírok ke-
rek üst alakúak és különböző nagyságúak. Ezen ki tudja hány ezred év óta rejtett sírokból, már sok érdekes régiség került elő.

9. SZOTYORI-VÁR.

Ilyefalvával szemben fekszik Szotyor község, mely az 1567-ik regestrumban Zotyor, az 1635-iki lus-trában pedig Szatior néven van bejegyezve.

Hogy Szotyorban hajdan vár vagy őrtorony állott, bizonyítja Hunyadi Jánosnak egy donációja, melyben Lapicida Konrádnak a tövisi és szatyori

várak építéséért a hermányi 6 kövü malom hatodrészt adományozta. Ezen adományt 1462-ben Mátyás király is megerősíti. Ezen két okmányból kétségtelen az, hogy Szotyorban régen vár volt, de azért nem következik az, mit Teutsch J. állít, hogy Szotyor, Barátos és más háromszéki faluk régen a Barcasághoz tartoztak, mert várat nemcsak a szász, hanem a székely is szokott volt építeni, a német elem pedig a Feketeügyön innen soha egy talpalatnyi földet nem bírt.

Már most az a kérdés, hogy Szotyorban hol volt az a kérdéses vár, mert most annak semmi látható nyomára nem lehet akadni. Vannak ugyan a falu alatt egy „Malomkert“ nevű helyen némi jelentéktelen falnyomok, de itt, mint a helynév is mutatja és miként a hagyományok is igazolják, malom állott akkor, midőn a medrét gyakran változtató Olt Szotyor alatt folyt el. Más romok Szotyorban sehol sem találhatók, különben a hely fekvése sem olyan, hogy ott valamely jelentékenyebb vár állhatott volna és így a szotyori kérdéses vár nem lehetett más, mint azon régi templomkastély, mely a mostani templomtól kissé északra feküdt és melynek lebontott falaiból a mostani templom épült.

A falu déli szögletén, Köveskert nevű helyen „Őri-
áskőnek“ nevezett sziklacsúcs van, mely mint cukor-
süveg furta ki magát a földből. E szikla földtanilag
azért nevezetes, mert az a trachyt képződéshez tar-
tozik és mivel úgy a bodoki hegysor, mint az Olt tulsó
partján lévő hegyek határozottan a homokkő közet-
hez tartoznak, alig értelmezhető, hogy a trachyt szikla
hogyan fúrta ide magát. A szikla tetőlapján egy kö-
zel másfél méter átmérőjű embersarok alakú bemé-

lyedés van. A rege azt mondja, hogy ez egy óriás sarkának helye, aki inen egy lépéssel a Brassó feletti Cenkre lépett át, honnan a szikla nevét is származtatják.

10. SEPSISZENTGYÖRGYI VÁRKASTÉLY.

Sepsi-Szent-György Háromszék székvárosa, mely nevét temploma védszenjéről nyerhette. Az 1848—49-iki szabadságharc alatt a harc színhelye volt, de egyzersmind Szentgyörgy ezen időszak legdicsőbb és legmagasztosabb jelenetének színhelye, mert itt tartották 1848 nov. 12-én azon székgyűlést, melyben Háromszék kimondotta az önvédelem határozatát. Itt volt azon a világtörténelemben páratlanul álló jelenet, midőn ezen kis terület maroknyi népsége a szabadság szelemétől lelkesülten egy birodalom győztes hadseregének dobta oda a keztyűt. Itt gyűlt egybe 13 nappal később azon kis csapata a hősöknek, mely ezen határozatot érvényre emelé és harangjaiból öntött ágyúival, saját gyármányú fegyverzettel és löporral síkra szállt és rendezett hadserggel szemben győzelmesen oltalmazta meg e szék területét minden elenséges inváziótól.

De lássuk azt is, mit Szent-György régészeti tekintetben a multból feltud mutatni. Ez mindössze a reformátusok ódon templomában összpontosul, mely a város északi végénél, egy az ilyefalvi templomdombhoz hasonló magaslaton fekszik és régi várfalaival festői képet nyújt.

Ezt a templomot 1547-ben Daczó Pál építette, de 1658-ban a Bodzán betört tatárság, az ilyefalvi várkastély ostroma után az szentgyörgyit is bevette és

feldúlta. Három évvel később pedig a kegyetlen Ali-pasa veszi be.

Ott van most az ódon templom és kastély omladozó falaival e gyászos napok emlékeként, ott van a templom, hol imában keresett vigaszt a nép, ott a várfalak, melyeket hőiesen védett a hősök fegyvere. Elhullottak ők, a vad ellenség csapásai alatt, az egykor

18. Sepsiszentgyörgyi várkastély.

erős falak nem tudták megvédeni sem Isten szent hajlékát, sem az ott menhelyet kereső népet.

Ezen templom sokszoros és főként az 1802-iki földrengéskor csaknem teljes átalakításon ment át, keveset tartott meg régi alakjából.

A templomot köridomú erős várkastély övezi, mely kettős magas falával a maga idejében jelentős erőd volt. A belső fal 226 lépés kerületű, épőbb helyein

még most is 6—8 öl magas, lőrések és kiszökelő zuz-
üregekkel van ellátva és felül fogrovátkásan tetőzve.
Ezen belső védő falak vonalán két bástya volt, a déli
oldalon lévő kapubástya, melyre a torony épült és az
északi oldalon állott 6 emeletes donjon, mely köríves
friesével a román korra utalt, ez azonban már a 60-as
évek táján beomlott.

Az ezen belső kastélyt övező csekélyebb magas-
ságú külső fal 370 lépés területű, mely a belső falak-
kal párhuzamosan futva szintén körídomú volt, csak-
is a déli oldalán, hol a kaput fedező külső védművek
voltak, szökelte ki szögletesen. Ezt kívülről mély, széles
sánc övezte. Mindkét fal folyosókkal volt ellátva, az
ezeket tartott gerendák végei még most is ott vannak
a falban. A külső fal keleti részét leszedték, helyére és
anyagával épült II. József alatt azon emeletes épület,
mely német elemi iskolának volt szánva. A germani-
záló rendszer azonban elbukott és mielőtt a magyar
szellemet és műveltséget megölni szándékolt iskola el-
készülhetett volna. Ott állt befejezetlenül egy egész
századon át és csak 1860 tájékán fejezték be azért,
hogy eredeti létcéljával ellenkezőleg magyar iskola és
mint ilyen, a magyar szellem terjesztője legyen.

A Debren patak jobb oldalán az „Örkő“ nevezetű
magas sziklacsúcs emelkedik ki, mely úgy néz ki, mint
egy emberi kezek által emelt óriási gúla. Ezen csalé-
kony alakját közelről is megtartja azáltal, miszerint
közete oly szabályszerű rétegekbe rakódott le, mintha
azt a kőfaragó vésője idomította volna. Ezen szikla-
hegy egykor ör- és védhelye volt e vidék lakóinak,
ahová a hagyomány egykoron büszkén dacolt várat
helyez. Ma azonban várnak semmi maradványa sem
látszik. Különben a minden irányban függélyes olda-

lakkal lehanyatló hegy már magában is oly erős, és könnyen oltalmazható védhely volt, hogy az embernek nem sok erősíteni valót hagyott fenn. Ezért igen valószínű, hogy vészes időkben ezen megmászhatatlan sziklacsúcsra vonultak a lakosok, sőt még az sem lehetetlen, hogy az Örkő tető ormán oly őrtorony is állhatott, melyből a bármely oldalról közelgő ellenséget kémlelték és jelezték, mit annyival inkább tehetek, mert innen madártávlatban egész Sepsziszék betekinthető. Az Örkő alján egy helyet Gémvárnak neveznek, de az elnevezésre hivatkozó hagyomány által követelt várból semmi nyom sem maradt fenn az ekeforgatott talajon.

Az egyik történetíró az Örkőt is szerepelteti a törökök elleni harcokban, sőt innen hurcoltatja el Ali pasa, ostromával sokáig dacolt 900 szentgyörgyi lakost. Amint már előbb is említettük, ezen állításban helytévesztésnek kell lennie, amennyiben Ali Pasa a Szentgyörgy templomkastélyt ostromolta és onnan hurcolta rabságba a védőket. Azonban nem lehetetlen az sem, hogy ugyanakkor, midőn Szentgyörgy szorongatott népének egyik része templomkastélyába vonulva védte magát, akkor másik oda be nem férő része az örkői védhelyet vehette igénybe és így könnyen megeshetett, hogy Örkőnek szintén jutott szerep azon végzetes korszakban, midőn Szentgyörgynek csaknem egész lakossága sanyarú török fogságba esett.

Mielőtt elhagynánk Sepsiszentgyörgyöt, áldozzunk néhány sort a város közelében vívott régi csaták emlékének.

1848—49-ben az Erdélyt győzelmesen visszahódító Bem tábornok Háromszékben oly vidéket talált, melyet az ellenség léptei nem érintettek. Csakhamar meg-

érkezett azonban az északi orosz tömeg. Eljöttek e vad csoportok, hogy kivágják a szabadság viruló fáját, hogy sötét tömegükkel homályba borítsák a szabadság fénylő napját, mely éltető sugaraival felolvasztani kezdé a zsarnokság jégtorlaszeit.

Lüders 1849 július 2-án tört be Háromszék határára, előcsapatai már a Kökösi hídnál mutatkoznak, ahol a székelyek hős keblei alkottak védfalat, és ahol Gál Sándor csapatai nagy veszteséget okozva, nyomták vissza a támadókat.

Lüders látván, hogy itt csak nagy erőfeszítéssel boldogul, a már Szeben felé indított csapatait is visszarendelvé július 5-én egész hadtestével három oldalról indult Háromszék ellen. Gál Sándor a kökösi hídnál lévő könnyen bekeríthető hadállását felhagyva, Szentgyörgyhöz húzódott vissza és ott az Olt balparti magaslatán állította fel kicsiny seregét. Jött a muszkalovasság fellegnyi sokasága, ezred ezredet követett és mit Gál Sándor ezek elébe állíthatott, csak egy század Vilmos huszár volt. Ezek a hősiességben mesés nagyságig emelkedett dicső lovagok felfogni nem tudván a roppant lovasság rohamát, közükbe fúródtak az ezredek zömét keresztül-kasul járták, áttörték, de mindössen 60-an 6000 ellen is győztesen tértek meg, a magyar sereg már visszavonulásban volt.

Ott domborul a Szentgyörgytől Gidófalvára vezető út mellett egy zöld gyepvel bevont nagy sírhalom, ott vannak eltemetve e csata véres áldozatai, ott nyugszik a többek közt Gyertyánffy Ferenc honvédszázados egész századával, ott porladnak azok, akik helyükről elmozdulni nem akarván, utolsóig elvéreztek.

Zrinyi hős szelleme élt a harcosok mindenikében és bizonynal csekély szám melletti nagyságukban ural-

ták ők az egész muszka tábort s bár elhullottak egytől-egyig, de azért a győzők mégis ők voltak, a legyőzöttek pedig azon gyávák, kik 30.000-en harcoltak néhány száz ellen, és küzdöttek sikertelenül mindaddig, míg ágyugolyóiknak egész halmazával el nem zúzták a hősöknek megközelíteni nem mert és nem is tudott védővonalát.

11. ÁRKOSI TEMPLOM-VÁRKASTÉLY.

Az Olt völgyének közepén felvonuló országút mellett, közvetlenül egy falu sincsen egészen a másfél órányira fekvő Oltszemig. Innen kezdve az Olt mindkét partjának regényes völgyét sűrűn egymást követő, festőileg fekvő helyiségek szegélyezik. A jobboldali falvak vagy az erdők aljáig felnyúló fennlapály magaslatain vagy az abba bemélyülő patakok völgyeiben fekszenek. Ezek között első Árkos, mely a Geje és Árkos patakának egybefolyásánál keletkezett ily völgyteknőbe húzódott.

Árkos nevét Kállay régi avar sáncoktól származtatja. Valószínűbb azonban azon feltevés, miszerint azon Árkos nevű székely ősnek örzi emlékét, kit ott találunk az Upor által Szent István királyhoz küldött férfiak között. Árkos alapulását a hagyomány akként mondja, hogy azt tatárok által feldúlt két faluból, az Olton túl fekvő Bedőházából és a mostani Árkoson alul feküdt Pinczehely nevezetű helyiségekből alakult, melyeknek elmenekült lakói a vész elvonultával ezen könnyebben védhető vögyteknőbe építettek új tanyát maguknak.

Mivel azonban Árkos nevével már az 1332. évben találkozunk, azt kell következtetnünk, hogy Árkos már

korábban is meg volt és a nevezett két falu beolvadása által csak gyarapodást nyert. Ez az átcsatolás régen történhetett, mert az 1567. regestrumban egyedül csak Árkost találjuk 30 kapuval, a többiekéről semmi említés nem történik, már pedig azok, ha azon korban léteztek volna, be lennének jegyezve. Régi korban húzódtak tehát egy helyre, a három falu lakói és együtt alapították Árkost, a szépen fekvő tekintélyes községet, melynek három faluból származó lakossága három hitfelekezet között oszlik meg. Legnépesebb az unitáriusok egyházközsége és a legérdekesebb ezen felekezet ódon kastély által környezett temploma. Maga a templom újra épült ugyan, de erős várkastélya régi idők emlékét védi. Régebbi, mint a falain található 1639. év mutat.

E várkastély még ma is ép állapotban van, 700 lépés területű, 6 öl magas falai ötszögben idomulnak, mindegyik szöglethez kiszögelő erős bástya van támasztva. Ez egyikére, a régi kapubástyára épült a torony. Igen valószínű, hogy ezen várkastély is szerepelt akkor, mikor a törökök Ilyefalva és Szentgyörgy kastélyait ostromolták, bár hagyományon kívül erre vonatkozó más adat nem áll rendelkezésre.

Különben Arkos igen festői képet mutat, gyönyörű magaslaton fekvő ódon templomkastélyán kívül emeli a község szépségét báró Szentkereszti Zsigmond kastélya is, mely a falu előterében egy gyönyörű műkert közepén áll.

12. ÁRKOSI VÁRHEGY.

Ha Árkosnak a hasonló nevű patak által átfolyt fővölgyén felmegyünk, csakhamar szép völgybe érünk, mely messze felhatol a Sepsi és Miklósvárszéket elválasztó hegységek közé. Itt egymást érik az egyszerű, de mégis célszerűen szerkesztett lisztőrlő malmok, melyeknek örleménye háromszéki „munt-liszt“ néven az egész országban ismeretes volt. Ahol e malmok megszűnnek, másfél órányira Árkostól, a völgy is összezsűkül, illetőleg az Árnyék, Égevesze és Sugó-patak völgyeire oszlik. E két utóbbi között magas meredek hegyfok emelkedik, melyet „Várhegynek“ neveznek. Az elnevezés itt sem csal, mert a közel 130 méterre magasuló hegy tetőormán ugyancsak feltalálhatjuk az állítólagos vár nyomait, egy 3 méter magas, alapjánál 5 méter széles gátonyban, mely 280 lépés területű félkörben futja körül a hegy fennsíkját. A körszelet egyenes oldala délnek, vagyis azon gyengébb oldalnak van fordítva, hol a várhegy a hátrább fekvő Bonyha nevű bérccel hegynyak által fűződik össze. Ezen legkönnyebben megközelíthető helyen, a gátonyon kívül elvonult sáncnak még most is látszik beteknősödése. A védtöltés nem tisztán földből, hanem szikladarabok felhalmozásával készült és így a vár alkalmi védhelye lehetett az árkosiaknak, mely gyakran nyújthatott bajosan felfedezhető és könnyen védhető menhelyet a zaklatott lakósoknak.

13. KÁLNOKI VÁRAK.

Az Árkostól negyedórányira a Farkasvágóról le-rohanó Nagypatak völgymélyedésében fekszik Körispatak falu, mely már a XIV. század első felében előfordult.

Itt van egy szép park százados fáitól árnyalt gróf Kálnoky kastély, mely öles vastag falaival azon kor emlékét varázsolja vissza, midőn az emberek lakóhelyeiket akként építették, hogy hadviselés idején várak védhelyül is szolgáljon. A modernizált kastély nagy lovagtermében érdekes arcképcsarnoka van a Kálnoky ősöknek, kiknek nevei történelmünkben gyakran fordulnak elő.

A falu között lefolyó Nagypatak völgyében a messze felnyúló faltól alig 1000 lépésnyire egy „Nagykert“ vagy „Kőházkertnek“ nevezett helyen romok vannak, melyet a nép „Várnak“ nevez. Figyelmesebb megtekintés után azok egy erődített kastély maradványainak mutatkoznak, melynek falait a szabadságharcot követő időkben lebontották, alapfalai azonban még most is meg vannak, amiből kivehetjük, hogy a vár „L“ alakú épület volt, negyven lépés hosszú szárral. Az egészet köralakban széles mély sánc övezte, melyben a patak vize még most is látszó árkon bevezethető lévén, eléggé erős védhellyé vált. Ezen a Kálnokyak által birt kastélytól vagy kétszáz lépésnyire az egész völgyet egy hatalmas töltés fogja át, melynek végei még a hegyoldalra is felkapnak. Ez külső, vagy alsó védvonalát alkotja az erődített kastélynak s arra is szolgált, hogy a patak felduzzasztható legyen, miáltal az ellenség közeledése esetén a környéket vízzel elöntetni lehetett. — A hagyomány azt mondja, hogy

midőn ellenség közeledett, nemcsak az urak, és a falu lakói, hanem még a vidék népe is ide menekült, mint az ellenség támadásai ellen biztosított védhelyre. A törökök és tatárok nem egyszer voltak kénytelenek innen kudarcra jutni. A népmonda e védtöltésnek még azt a szerepet is tulajdonítja, hogy a Kálnokyak közt volt egy hatalmaskodó főúr, aki ha a falusiakra megharagudott, e gáttal felfogta a patak vizét és ezt a falutól ekként elfogván, a falu lakóinak messze az Oltra kellett vízért menni.

A Kőház-kerttől északra a Nagy és Csüdör patakoktól körülfolyt hegyfok emelkedik: a függőleges oldalú Nyírtető. Ennek terjedelmes, most erdő nőtte tetjét egykor vár koronázta.

A fensík nyugatra néző meredek oldalán régi várainknál szokásos takarékosági elv szerint nem volt semmi erősítvény, mert azt a hegy meredeksége feleslegessé tette, de északkeleti részén, hol bár bajosan, de mégis megközelíthető volt, mély sánccal övezett gátony ölelte körül a hegy ormát. Az ekként bekerített beltere a várnak ovális idomú volt, 72 méter hosszal és 54 méter szélességgel. Egy üreget a vár kútjának tartanak és a népmonda szerint ott roppant kincsel régi nagy harang van eltemetve, melyet a tatárjárás alkalmával rejtettek oda. A tatárok a vár bevételekor leölték a népet, de a kincs és a harangról tudomásuk nem lévén, azt nem találhatták meg.

E vár valószínűleg a Kálnoky ősök legelső tanyája volt, hová a régi harcias időkben mint erős sásfészekbe vonultak vissza. Békésebb idők következtével elhagyták a bajosan megmászható hegy erődöt és lejjebb jöttek a hegy aljába, de még itt is harc esetén vízzel körülvehető kastélyban laktak. Végre innen is leköl-

töztek a faluba és ott építettek csinos, kényelmes kastélyt, melynek még mindig védfalai voltak, mely még mindig tudott dacolni az esetleges kisebb támadásokkal. Békés korunk eltüntette a nehézkes védműveket. A régi lovagkastély ma békés nyílt lakká változott át és csak szokatlan vastag falai mutatják, hogy azok építője az önvédelemre számítva emelte azokat.

Kőrispatakon túl egy másik völgytekőbe van beágyazva „Kálnok“, a Kálnoky család ősfészke, kikkel együtt e falu már 1225-ben említve van. A pápai dézsmák regestrumában 1332, 1334 és 1335-ik évekről „Kálnuk“ néven van bejegyezve. Az 1567-iki regestruban Kálnok 11 kapuval szerepel.

14. BODOKI KINCÁS VÁRA.

Bodok a gróf Mikó udvar szép jegenyesoraitól árnyalt falucska. A faluban magában csekély figyelemre méltót találunk, legfeljebb megemlíthető a templom falába berakott azon kő, melyre három farkasfőt mutató címer van vésve, 1686 évszámmal, és az, hogy Bodok már 1332-ben Buduk néven előfordult.

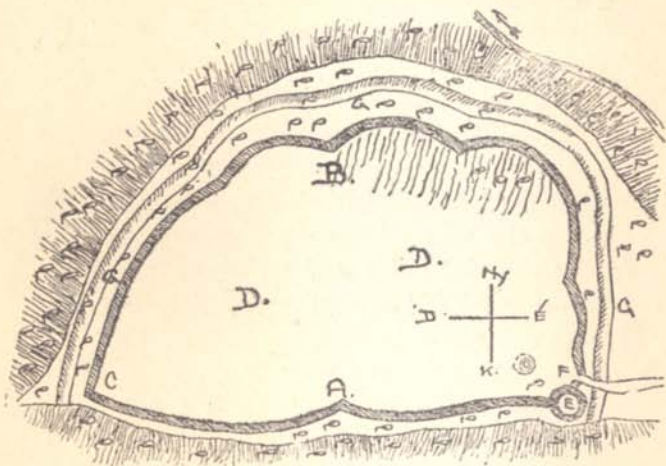
A hagyomány a bodoki havastetőre óriások által lakott várat helyez, azonban a legfigyelmesebb vizsgálódás dacára épület nyomot felfedezni nem lehet. Vár itt nem létezett, legfeljebb az alább feküdt Kincás várának lehetett itt egy őrtornya, ahonnan a kovásznai, borosnyói, szenléleki, rákostepeji, és más határvárakhoz jeleztek.

A bodoki havasból egy délnyugatra hajló kifutvány nyúlt le az Olt völgye felé. Ennek legmagasabb és a bodoki havastetőkön alig pár ezer lépésnyire lévő csúcsát egy nagy kiterjedésű régi vár koronázta, me-

Iyet ma Kincsás várának neveznek és melynek még most is oly jelentékeny maradványai vannak.

A várnak az elgondolható legsajátságosabb alakja van és azt egy körvágatos félgallérhoz hasonlíthatjuk.

Ilyen alakot annak részint építészeti szeszély, részint a hegy fensíkjának ily alakja adhatott. Északra néző sarkától kiinduló oldalai nem egyenlő hajlásúak, mert a keleti oldal (A) egy bahajlással csaknem

19. Bodoki Kincsás vár alaprajza.

egyenes vonalban halad, míg ellenben a nyugati oldal (B) három behajlítással negyedovális alakban kanyarodik, a másik oldalfalhoz, míg érintkezési pontjuknál (C) hegyes csúcsban egyesülnek. Az ezen kacs-karingós falak által bekeretezett belső tér (D) északról délre lejtősödik. Gátonyának kidomborodása mindenütt tisztán látszik, sőt néhol még a fal elvitázhatatlan nyomai is mutatkoznak. Északkeleti sarka kere-

ken záródik, mivel pedig itt fal által szegélyezett üregre találunk, azt kell következtetnünk, hogy ezen sarokban egy hatalmas körbástya (E) állott, mely a látszólag itt volt bejáratot (F) fedezte. Hogy a vár tekintélyes és nagyterjedelmű erőd volt, azt mértékarányaiból is megítélhetjük, mert falkerülete 900 lépés, hossza 300 lépés, legnagyobb szélessége pedig 170 lépés. Keleti oldalán a hegy sziklaoldala függélyes lévén, sáncrezés szükség és hely nem volt, többi oldalait azonban a várgátonnyal párhuzamosan futó széles mély sánc (G) övezte.

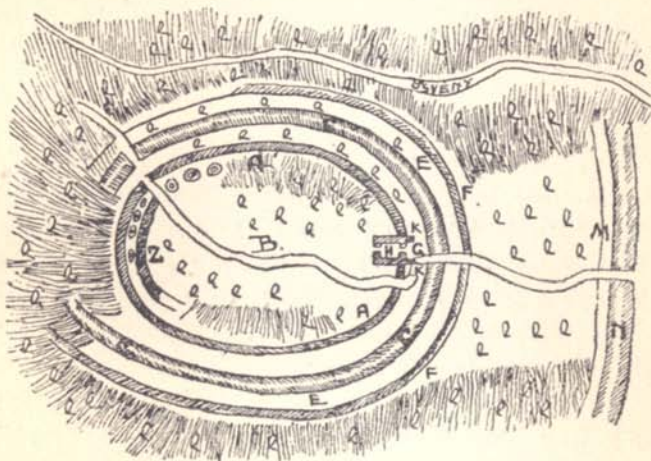
Ezen a rákosi Tepej Tiburcz várával, valamint a bodoki havason állott őrtorony által a Bálványossal és a határszéli várláncolattal összeköttetésben állott tekintélyes erődöt északnyugati oldalán a mély Kincsás árka választja el a Herecstől, melynek Oltra rúgó előfokán feküdt, — mint alább látni fogjuk — Mikó vára. Ezen árokban a néphit szerint arany csepegés van, mely gyertya alakban jegesedik ki.

A várhegy alá boltíves alagút vezet, mely e várnak titkos földalatti kijárata volt. Hogy e vár mikor épült és mi volt a neve, arról még a hagyomány is hallgat. Kincsás neve újabb keletű lehet, amennyiben az itteni kincskutatásokról eredhetett.

15. OLTSZEMI HERECZ VAGY MIKÓVÁR.

Az Olt jobb partján Bodokon felül fekszik Oltszem, mely nevét onnan nyerte, hogy az ezen felül szűk Olt völgye itt kezd kinyílni és azért Oltszem, mintegy tágabb láthatárra nyíló szeme az Olt völgyének. A falu az Olt balparti magaslatán igen festőien fekszik.

Az 1567. évi regestrumban „Oltzem“ néven 9 kápuval van bejegyezve. Az 1827-ben épült Mikókastély a falu északi végében egy szabályszerű magaslaton fekszik. Két előudvarát roppant várszerű magas falak környezik. Ezen előudvarok mögött az Olt part magaslatán fekszik a renaissance-stílusban épült szép kastély.

20. Herecz vagy Mikóvár alaprajza.

Oltszemen felül, Málnás és Oltszemtől egyenlő távolságra, az Olt balpartján egy bokrok által benőtt kiszökellő előhegy magasul fel, melyet „Vártetőnek“ hívnak.

E büszke hegyormot, ősváraink egyik legjelentékenyebbike koronázta, melyet a nép „Hereczvárának“ és „Mikóvárának“ is nevez. A vártetőn sűrűn benőtt fák árnyékában még most is jelentékeny maradványai rejtőznek ezen mesés várnak, melyről e vidék szülöttjei

is oly kevés tudomással bírnak. A kirándulók nem tudva semmit annak létéről, könnyen haladnak tovább rejtett romok mellett, melyekről az erdő pásztorai csudás, félelmes regéket beszélnek.

A vártetőt nyugatról az Olt kanyarogja körül, északról a Herecz-patak, délről a Széktorka-patak folyják körül. E három oldalról a vártető csaknem megmászhatatlan meredek, csak keleti oldalán van a hátrább lévő Hereczcel összefüggésben, ahonnan könnyebben lehet megközelíteni. Így módon a természeti-
leg is erős fekvésű hegycsúcs igen alkalmas volt arra, hogy vártalapatul szolgáljon.

Herecz vára tojásdad alakú volt, melynek alakját a vártetőnek ily idoma határozta meg. A vár domboz belterét körülfutó várfal (A) kerülete 740 lépés. Ezen falak által körülkerített belső tér (B) legnagyobb hossza keletről nyugatra 200 lépés, legnagyobb szélessége északról délre 120 lépés. A falaktól 20 lépésnyire egy még most is 12 lépés széles és három méter mély sánc (C) vonul el egészen a vár nyugati oldaláig, ahol a hegy falmeredeken hanyatlik le és itt mint felesleges megszűnik. Ezen magas sáncon kívül egy magas széles gátony, (E) talán egy külső védfal alapja van és azon kívül egy másik kisebb sánc (F) vonala látszik.

A vár nyugati oldalánál a várfalak kettősek, a két fal közötti 17 lépés széles téren több mély gödör (Z) van, ami arra enged következtetni, hogy a kettős fal között egy hosszú sor épület, valószínűleg a várőrség laktanyája volt elhelyezve.

A körvonalazott várfalak alapja még most is mindenütt meg van.

Herecz várának látszólag két bejárata volt. A főbejárat (G) a keleti oldal középpontján volt egy ha-

talmas kapubástya alatt, melyről valószínűleg felvonó-híd járt le a vársáncra. Ezen kapubástya (H) négy-szögidomú volt, a várfal vonalával összeeső rövidebb oldala 17 lépés, benyúló hosszabb oldala 22 lépésre terjedt. Falai még most is három méter magasságban állanak és a körülötte lévő nagy romhalom annak több emeletre osztott nagy magasságára enged következtetni. Délkeleti, valamint északkeleti szögletéből két keskenyebb fal (K) vonul végig a sánc felé, ami mutatja, hogy az egy a várfala és a sánc közé helyezett elő-védmű által befoglalt előudvara volt. Másik kisebb bejárata az északnyugati szögleten volt.

A keleti oldal volt az egyedüli, hol e várat megközelíteni lehetett. A leírt hatalmas kapubástyán kívül, — mely minden bemenetelt lehetetlenné vagy nagyon nehézé tett, — még más elővédművek is voltak. 100 lépésre a vársánctól másik hatalmas földtöltés (M) és 7 lépés széles sánc (N) szeli át a hegyneknek egész szélességét és csak ott szűnik meg, ahol a hegyoldal meredekké lesz.

Az eddigi leírásból megítélhető, hogy e várnak még most is jelentékeny maradványai vannak és csak egy évszázada, hogy e várrom még majdnem egész épségben fennállott. A falak több méter magasságban, az említett kapubástya egész felső boltozatáig értek, azonban 1827-ben, midőn gróf Mikó Miklós oltszemi kastélyát építette, lebontotta ezen emlékszentelt és mult idők nagyságáról regélő romokat. Az egész Mikó kastély roppant kökerítéseivel és terjedelmes gazdasági épületeivel mind innen e rombolásból emelkedett fel. A kíméletlen kezeiktől megindított dúlást mások is folytatták, mert Oltszem és Málnás kőházai, mind ezen lerombolt vár anyagából épültek.

Megismerve e várromok mostani állapotát, amit az idő és az emberek kíméletlensége meghagyott, lássuk az e várhoz kötött történelmi emlékeket is.

Fájdalom, itt is ki kell előre mondanunk, hogy miként ily régi emlékeink nagyrésznél, úgy itt is a mult titkait felderítő történelmi adatokkal nem rendelkezünk, és ekként e rom is a hagyományok és mondák kódébe van burkolva, hol a kutató iránytalanul tévedez.

A monda szerint e várat szerezsen óriások építették és lakták, kik a fennebb fekvő és ugyanezen hegyláncolat főcsúcsán feküdt Kincsás-varából léptek fel néhány lépéssel.

Ezen rege mutatja, hogy Herecz és Kincsás-vára összeköttetésben álló két testvérvár volt. A szász írók erre is ráfogták, hogy a fekete óriások keresztes német lovagok voltak, miként a Feketeügy nevéből is azt hozták ki, hogy azon folyó a német lovagokról nyerte nevét és azok birtokainak képezte határát.

A rege folytatólag azt is mondja, hogy a szerezsen óriások roppant kincsei itt Herecz várának földalatti pincéiben vannak nagyszámú fekete törpék őrizete alatt elrejtve. Egykor egy pásztorgyerek beesett e pincékbe, ahol egy nagy csapat fekete törpe evett-ivott, táncolt és őt is megkínálták egy fekete kancsóból. Fekete hordókban pedig roppant kincs volt felhalmozva, és a meglepett fiú felsóhajtott: „Én jó Istenem, hová jutottam“. Az Isten nevének említésére az addig barátságos indulatú törpék megragadták a pásztorfiút és kidobták. Mivel ő ijedtében folyton Isten nevét emlegette, úgy röpitették a bokrok felett, hogy az erdő szélén félholtan rogyott össze. Ezen egykori pásztorfiúból meglett öreg ember, mennyre,

földre esküdött, hogy ez a történet, mit képzelete teremtet, szóról-szóra igaz volt.

Egy másik hagyomány szerint, Herecz várát egy hatalmas hős lakta, kinek hatósága alá a következő 9 falu tartozott: Oltszem, Bodok, Zoltán, Ethfalva, Martonos, Fotos, Gidófalva, Angyalos és Besenyő. A hagyománynak némi alapjára mutatna az, hogy a vártető egész 1863-ig a nevezett kilenc falu közös birtoka volt és csakis a nevezett évben osztották fel egymás között. A kilenc falut kormányzó és e várat építő hős vagy nagy úr pedig nem lehetett más, mint valamelyik Mikó ős, mely család már a XIV. században bírta Oltszemet és a szomszéd falukat. E feltvést igazolná a „Mikóvár“ elnevezés is, mert igen hihető, hogy régi harcias időkben, midőn csak várakban volt biztos maradás, midőn minden jelentékenyebb családnak és minden vidéknek volt ily harcias időkben menhelyet és védelmetnyújtó erőssége. A tekintélyes Mikó család szintén bírt egy ilyen várral, hol a gyakran dúló ellenséggel dacolt és honnét alattvalóit, jobbágyait, hűbéreseit kormányozta és féken tartotta. Békésebb idők bekövetkeztével, azonban e család is elhagyta e bajosan megközelíthető kényelmetlen lovagvárat, Bodokra és Oltszemre költözött le, a vár pedig elhagyatva küzdött az enyészettel, dacolt az idő hatalmával, mígnem egy utód kíméletlen keze lerombolta.

Alább, Oltszemmel éppen szemben egy kopár előhegyet „leánykavárnak“ neveznek. A minden oldalról mély árok, sötét szakadékok által körülölelt és semmi más hegygel összefüggésben nem lévő domb, várnak igen alkalmas hely lehetett. Szabályszerű, négyszögidomú és elég terjedelmes fensikján egy vár

meg is fért volna és a hagyomány helyez is oda várat, sőt kincskeresők rejtett kincsekért turkáltak itt is a földet. A legfigyelmesebb kutatás dacára azonban várnak vagy valamely régi építkezésnek nyomaira sem bukkantak; ha volt ott valami erőd, az már nyomtalanul eltűnt.

Már most, hát hol voltak a Sceleint szász író által emlegetett és Oltszem mellé két felől helyezett római várak?

Herecz-vára semmi esetre sem lehetett római maradvány, a fekvés és a vár alakja határozottan az ellen bizonyít. Leányka váránál semmi maradvány; hanem ha már kell ide római emléket helyezniünk, akkor az a mostani Mikó-kastély helyén keresendő, mert a fekvés az Oltpart magaslatán, a talajnak szabályszerű négyszög alakja ugyancsak arra mutat, hogy itt feküldhetett egy római vár. Római nyomokra mutatna az itt talált Vespasianus és Antonius Pius érem is. Hanem ezen két érem, mely könnyen ide is vetődhetett, még nem bizonyít semmit. A Sceleint által említett római faragású és feliratos köveknek a Mikó udvarban most semmi nyoma.

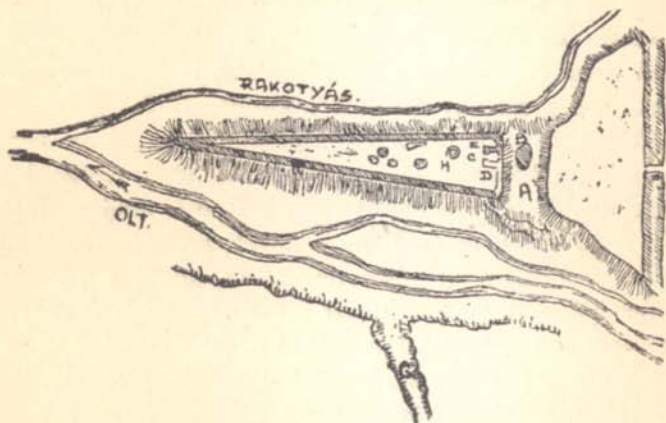
Oltszemen túl, éppen a vártető aljában az út az Oltnak eddig követett jobb partjáról a másik partra tér át és nemsokára „Málnást“ érinti, mely falu ezen oldalról Háromszék utolsó helyisége.

16. BÜKSZÁDI VÁPA-VÁRA.

Bükszád egy vadregényes hegykebelben fekszik a tusnádi szoros alsó torkolatában, gyönyörű, lombdús hegyektől körülkerített fensíkon, melynek nyugati oldalán mélyen ágyazta be magát az Olt.

Bükszád alatt félórányira, az Olt jobb partján, csaknem szemben a Zsombor-patak völgyének torolatával egy, az Olt és a beszakadó Rakottyás patak közé ékelődő hegyfok van, meredek oldalakkal bíró sziklagerinc, ennek tetőlapját koronázzák „Vápa-várának“ még most is igen jelentékeny romjai.

Ezen várra vonatkozólag semmi történeti adattal nem rendelkezünk; nem tudhatjuk, hogy az mikor épült, azt sem, hogy mikor lett titokszerű romha-

21. Bükszádi Vápa vár alaprajza.

lommá. Csupán falai és alakja mutatja, hogy az egy erőteljes a történeti tudaton jóval túleső korszak műve. Egyetlen adat lenne, mit Sचेint mond, hogy a Bükszád mellett lévő Vápavár hatósága alá következő faluk tartoztak: Almás, Zsombor, Pohán, Gerebicz és Pakottyás. Ha tehát Sचेint-nak a hagyományok által igazolt állítását elfogadjuk, akkor hinnünk kell, hogy ezen ötfalú vár igen jelentékeny erőde volt székelő őseinknek.

A várfalak igen régi kor jellegét viselik és bár kövei nincsenek faragva, de mégis lapos felületűek s oly jól összeillesztették, mintha egymáshoz lennének faragva. A várfalak minden oldalról megközelíthetetlen meredek sziklafalak ormaira vannak fektetve. A várat építők a gyengébb oldalt is óriási munkával csaknem megközelíthetlenné tették. A hegynyakat két helyen átmetszették és ott a vártól 80 lépésnyire egy 220 lépés hosszú, 14 méter széles és még most is 5 méter mélységű sánc szeli át (A) Ezen átmetszés fenekén 35 lépés széles és függőleges meredek belső (vár felőli) oldala legalább is 14 méter magas, úgy hogy egy fenekéből kinőtt több százados bükkfának csak felső ágai látszanak ki. Ezen ropant sánc közepén egy alapjánál 18 lépés széles kis szikladomb (B) hagyatott meg, melynek tetején, mint azt a körülötte heverő nagy kövek mutatják, valami épület, valószínűleg védtorony állott, ahová a vár kapubástyájának felvonóhidját eresztették le és e védtoronyból egy második felvonóhid nyúlhatott át a hegynyaknak e két átmetszés közötti részén lévő elővédművéhez. Ebből látszik, hogy e várba bejutni nem volt könnyű dolog. Ma, midőn a képzeletünkben oda-teremtett felvonóhidak eltűntek, a meredek oldalú átmetszésen csak nagy bajjal, lehet feljutni, mégis, a vár egyedüli bejáratának itt ezen oldalon kellett lennie, mert az másutt lehetetlen volt.

Ezen átmetszés belső ormozatán fekszenek a várfalak, s az említett donbocskával szemben egy négyszögídomú négy öl oldalhosszal bíró, izmos kapubástya (C) van, melynek $1\frac{1}{2}$ méter széles fala még most is 2.5 méter magasságban fennáll, körülötte nagy romhalmaz, ami ezen bástya eredeti nagy ma-

gasságára enged következtetni. Ezen bástya külső falával egy színvonalban vannak az azzal szervileg összeépült várfalak, melyek egyenetlen hosszúságúak, mert a keletnek menő (D) 21 lépés, míg a nyugatnak tartó (E) csak 12 lépés hosszú és így a kapubástya az északi oldalfalnak nem a közepén áll. Ezen északi fal két szögletén negyedkör hajlással megtöretve és azután folyton keskenyülve ékszerűen folyik egybe, s ekként e várnak hosszúkás szív alakja van, melynek hossza 200 lépés és legnagyobb szélessége a kapubástyánál 38 lépés.

A várfalak legépebbek az északi oldalon, ahol a 2 méter széles bonthatatlan szilárd várfalak még 3 méter magasságban állanak. A másik két oldalon a fal csak itt-ott közelíti meg az 1 méter magasságot, legtöbb helyen csak alapja látszik. A keleti fal alá egy helyen sziklába vésett kütszerű üreg mélyül be, mely lehetne kincskeresők műve is, de lehet a vár titkos kijáratának most összeomladozott alagúttorkolata is.

Sánc e várfalakat csak az említett északi oldalon övezi, a másik két oldalán sem hely, sem szükség nem volt ily sáncokra, mert hátul (nyugati oldalán) a Rakotyás pataknak függőleges sziklapartja, elől (keleti oldal) pedig az Oltnak megmászhatatlan meredek völgye köríti. Ezen az Olt és a beleszakadó patak között ékszerűen előszökellő hegyen fekszik a hegy fensíkjának alakját követő szívformájú vár.

Lenn a szédítő mélységben az Olt zúgva törtet. Azonban e zúgás nem folytonos, hanem szakadozott, panaszos felsóhajtás, mintha a titokteljes vár alját mosó folyó szomorkodnék és sóhajtoznék ezen egykor partjait ékesítő vár rombadülte felett! Mintha panasz-

hangokat hallatna a régi dicsőség, e nemes emlékének lassú megsemmisülésén, a kérlelhetetlen idő viharos rombolásával folytatott küzdelmén.

A várnak félelmes sziklahalomra fektetett végcsúcsától szép kiátás nyílik az alant szédítő mélységben, rohanva törtető Olt völgyére, melyet a szilaj folyam ezredévek türelmével vésett be. Magas partoldalán túl a bükszádi szép fensík terül el, egészen a Szent Anna tavát körülölelő Csomádig és a tordai Búdost fedő hegyes csúcsú Babekáig, és ott nyúlik el a hosszúkás alakú Bükszád füstölgő sötét gyarával. Ott látszik a tusnádi szoros torkolatánál egy büszke sziklaszál a Sólyomkő, melynek tetejét várromok koronázzák. Ott van fennebb a szoros felső torkolatánál egy másik magas csúcs, hol a csiki Bálványos vár nagyszerű maradványai rejtőznek és lenn látszik a várromokat hordó Herecz és Kinczás tető. Az innen körütekintő kiránduló meggyőződhetik, hogy ezen ősvárak egymással mind látható összeköttetésben voltak és együtt, az erődítményeknek egy hosszú láncolatát alkották. Hány csata, hány hőstett emléke van ezen romokkal összekötve, melyről mi sajnos tudomással nem bírunk, melyet csak sejtet velünk a mult időkre visszakalandozó képzeletünk. A Vápa-várával szemben az Olt balparti magaslatában egy száraz vízmeder vagy szakadék (G) mélyül be, melyet „Hanczi-gödrének“ neveznek. Az emellett lévő térségen ütközetnek kellett lenni, mert midőn azt a mult században először felszántották, nyíllakat, nyíltáskát, horgas kardvasakat, handzsár szerű késeket, hegyes tarajú sarkantyúkat és egyéb hadiszerszámokat nagy mennyiségben találtak ott. Fájdalom, a földművesek, akik e műkincseket találták, értéküket nem ismervén,

patkónak dolgozták fel, úgy, hogy egyet sem sikerült az utókor részére megőrizni. A leírások után azok török, vagy tatár fegyverek lehettek, miről következtetve könnyen feltehető, hogy e vidéket is meglátogatták a tatárok dúló csordái, kikkel e téren ütköztek meg Vápa-vár őrei.

A vár belső terén most semminemű épületrom nem látszik, az egész azonban mély gödrökkel van tele, melyek itt állott épületek alakjaira mutatnak. Egy a többinél nagyobb és mélyebb üreget (H) a vár kútjának tart a nép, mely a monda szerint az Olt Színvonaláig hatolt le. A nép a vár alatt földalatti pincét hisz, ahol szellemek őrizete alatt álló roppant kincs van eltemetve.

Ez minden, ami a várról ismeretes. Ez nem sok ugyan, és a vár multjára mi fényt sem derít, de Orbán Balázs legalább a multnak ezen eddig senki által nem ismertetett tisztos emlékét menté meg a feledékenységtől, felhívván arra, a régészet barátainak figyelmét.

17. SÓLYOMKŐ VÁRA.

Szép havasi tájakban gazdag régi hazánknak egyik legszebb pontjához jutottunk, mely bizonynyal mindenkit első látásra elragadtat. Ez pedig a Bükszádnál kezdődő tusnádi szoros azon csudás szakadéka, mely a havasoktól övezetten lezárt Csíkot Háromszékkal összeköti.

Bükszádon felül negyedóránnyira kezdődik a szoros, hol az eddig tágas völgy annyira elszorul, hogy a tombolva rohanó folyóra alig marad hely. Ekként egy szoros áll elő, melyet mindkét oldalról meredeken

emelkedve 1500 méternél magasabbra feltornyosodó fenyvesektől benőtt trachyt bércek határolnak.

A szoros tulajdonképpen kezdeténél szeszélyes alakú sziklaszál — mint büszke gúla — emelkedik ki a völgyből, ezen messze ellátzó és a tusnádi szorosnak díszes előékítményeül szolgáló fantasztikus sziklatömeg az úgynevezett Alsó-Sólyomkő.

Aki ezen cukorsüveg alakú önállóan fellövelő sziklatömböt megpillantja, azt fogja kétségtelenül hinni, hogy a fennrepkedő sólymoknak magasra törő keselyűknek megközelíthetetlen tanyája. Az ember ott mégis védművet épített magának, mert amint a pásztorok mondják, annak tetőcsúcsán hajdan vár büszkélkedett, melyet a tündérkirály számára óriások építettek.

A Sólyomkő déli orma csaknem hegyesen tornyosul fel, melynek alig 30 négyzetméter terjedésű tetőlapján kőfalporladék látszik, mutatva, hogy itt hajdan toronyerőd állott.

E sziklaélről a letekintés szédelgő és visszadöb-bentő, de a kilátás fölséges. Végig lehet innen látni a gyönyörű havasok közé bemetszett szorost, valamint az ezüstszalagként átfutó Oltot el lehet követni egész Mikó-Ujfalváig. Szébb és elragadóbb képet ennél alig lehet elképzelni. Hisz e tájcsoporthoz minden a maga helyén van, minden nagyszerű műízléssel van összeillesztve. Ott van fenn a fenyvesek sötétjébe rejtett tusnádi fürdő, magas, égis meredő havasok aljában és ott vele szemben a Felső-Sólyomkő, mely szeszélyes lovagvár romjait utánzó sziklahalmazával meglepően szép ellenpárját alkotja a lábaink alatt lévő Alsó-Sólyomkőnek, melyet az Olt hullámai szí-

getként ölelnek körül s mely már a kilátásért is megérdemli, hogy minden erre járó kiránduló felkeresse.

Ezen szép kilátás azonban ne feledtesse velünk Sólyomkő várának romjait. A mult e titkos műemléktöredékeiről először Orbán Balázs írt. Az idő annyi létezőt semmisített már meg, nagy multunk emlékei egymás után omladoznak és nyomtalanul tűnnek el a föld színéről, azért mi kevés még fenn maradt, meg kellene menteni a teljes megsemmisüléstől.

A Sólyomkő tetőcsúcsán egy északkeletre lejtősülő fensík van. Ezen volt elhelyezve Sólyomkő vára. A fensík nyugati élén egy a mélység felé kihajló sziklagerinc vonul végig a tetőcsúchoz. E gerincre volt elhelyezve a tetőn fekvő toronyerőddel látszólagos összefüggésben álló várfal nyugati odala, melynek alsó része még most is 2 méter körüli magasságban áll fenn. A válogatott lapos kövekből forró mésszel épült fal több mint 1 méter széles és ma is szilárd. Ezt azonban csak alsó részeiről mondhatjuk, mert felsőbb része már összeomolva lezuhant a mélységbe és csak a sziklával összenőttnek tetsző alakja van meg az említett sziklagerincen. Ez mutatja annak irányát és megengedi méretni ezen oldal eredeti hosszúságát, ami 125 lépés. Az ezzel egyenes szögbe összeütköző északi várfal 38 lépés hosszú és a fensík meredek oldalán leereszkedve ismét egyenes szögbe ütközik össze a szintén meredek hegygerincre fektetett keletoldali fallal, mely párhuzamosan fut a jóval fennebb lévő nyugatoldali fallal és egészen a tetőcsúcs falmeredek oldaláig nyúlik, mely a déli oldalfalat teljesen feleslegessé tette. E fal most annyira elporladt, hogy csak itt-ott látszik még alakja.

Eszerint a vár alakja hosszúkás négyszög volt,

125 méter hosszal, 38 lépés szélességgel, miből kitűnik, hogy ez tekintélyes nagyságú és fekvésénél fogva csaknem megközelíthetetlen véderő volt. Büszke sasfészek, hová még a jóbarát is csak bajjal tudta magát felküzdeni, az ellenségnek pedig oda behatolni teljes lehetetlenség volt.

Hogy e vár óriási erőfeszítést feltételező építése mikor s melyik nép által történt, arra semmi adatunk nincsen. Csak bámulhatjuk azon merész eszmét, mely egy ily megközelíthetetlen sziklacsúcsra védművet helyezett, csak csodálhatjuk az embererőt túlszárnyaló hatalmat, mely ezen eszmét megvalósította. Azért csuda-e, ha a nép egy ily merész megfoghatatlan művet emberfeletti lények, óriások által építteti, mesés várául a bűbajos tündérek királyának. Hisz az emberi tudat úgy sem tudja fellebbenteni az azt fedő titok leplét, mert a történelem műzsája némán zárt könyvvel ül ezen elhagyatott és feledett romok omladványain.

18. CSIKI BÁLVÁNYOS VÁR.

A tusnádi fürdő egyik legérdekesebb kiránduló helyéül kínálkozik a közelében lévő Csiki Bálványos vár.

A fürdőtől Csik felé menve az országút az „Örgöglik“ teteje és „Szöktető kút“ teteje nevű sziklaszállakkal ékescsúcsok alatt vezet azután az „Alvégszurdokát“ megkerülve egy magaslatra emelkedik, melyet „Alvégszurdoka-Tepej“-nek hívnak. E sziklafok annyira előszökel az Olt völgyébe, hogy az összeszorított folyónak alig marad meder.

E magaslaton foglalt helyet 1849 július 5-én Gál Sándor hős székelyeivel, itt e hegyfokon helyezé el megmaradt három ágyúját, az előnyomulni törekvő oroszokat és az utánuk kullogó osztrák hadsereget megállította, feltartóztatta, sőt többször vissza is verte, mindaddig győzelmesen tartván e hadállást, míg a nyergesi szorost szintén hősiesen védő Tuzsont az oroszok megkerülve, Csikbe be nem törtek. Mikor már minden veszve és Gál hadállása hátulról is fenyegetve volt, még egyszer megszalasztja az ellenséget, azután pedig a Mitácson át járatlan havasi utakon elvonult Erdővidékre.

Ez volt utolsó csatája a székelynek, utójátéka a szabadság vészteljes küzdelmeinek, egy kétségbeesett végső küzdelem, mely már nem menthető meg a haza ügyét, legfeljebb a küzdelem nélküli önmehtagadás vádja ellen fedezé az addig mindig győzött háromszéki székely hadsereget.

A hegytetőről továbbhaladva csakhamar feltűnik egy vereses sziklaszálakkal díszes hegycsúcs, mely a szorosnak végső maga hegybástyáját képezi, s melyet az Alvég-Szurdoktól „Várvápája“ nevű keskeny völgy különít el. Ez a Vártelej, melynek fellegek közé felnyúló ormán vannak az úgynevezett „Csiki Bálványos vár“ csodás romjai. Azonban ezen oldalról a hegy anynyira meredek, hogy megmászása képtelenség, és csak északi oldalát megkerülve juthatunk annak tetejére.

Ez a vár úgy fekvésénél, mint kiterjedésénél fogva legjelentékenyebb ősváraink közé tartozik. A várfal a hegy egész fensíkját köralakban körülöleli, s nagy trachyt darabokból 2.5 méter szélességben forró mésszel oly szilárdan volt alkotva, hogy ezredév rombolásával is dacolva épőbb helyein még most is néhol

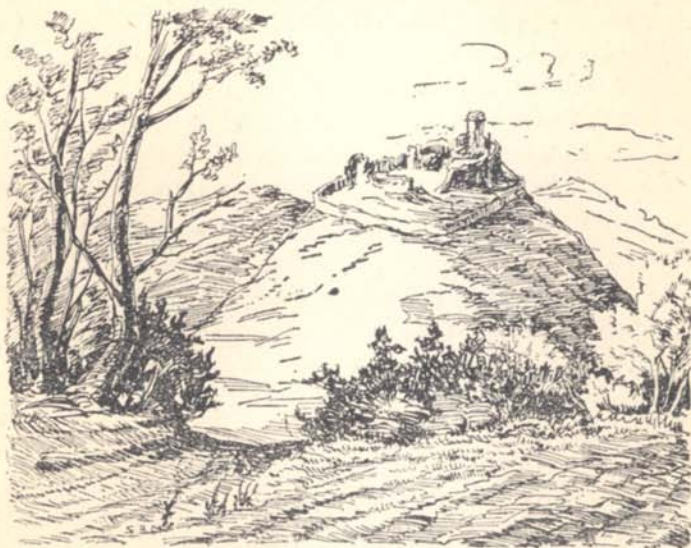
2 méter magasságban fennáll, ahol elgyepesedett vonalán százados fenyőfák nőttek fel.

Ezen várat „Bálványhegyi várnak“ is nevezik, mivel a hagyomány szerint ott bálványoknak áldoztak. Nem is lehetetlen, hogy ez összefüggésben volt az ősök vallásához oly szilárdan ragaszkodó Aporoknak a torjai határon lévő Bálványos várával és hogy az szintén az ősi szittya vallásnak volt egyik utolsó menhelye, hogy a mindinkább térfoglaló keresztény hit ellen védték magukat. Mindenesetre bármelyik nép építette is, az e vonalon lévő sor-erődöt, az hatalmas és hadászatiilag kifejlett nép volt, mely a tusnádi hegyszorosnak jelentőségét felfogni és méltányolni tudta. Ezért látjuk Bodoknál, sőt Szent-Györgynél is az Őrkőtől kezdve egy hosszú sorát a váraknak, (bodoki Kincsás, oltszemi Mikóvár, Vápa vára, Sólyomkő vára), melyek összeköttetésben voltak egymással és a Bálványos vár által összeköttetésben álltak Csikszék azon várláncolatával, mely a Hargita alján egész Szent Domonkosig sorakozott.

Ezen fővár sorozatnak még más mellékágazatai is voltak, mint a Bálványos, Tarja vára, Perkő, Csomortány és Almás vára, lejjebb Kovászna, Szacsva, Kis-Borosnyó, Lisznyó és Bikkfalva határában található várak, melyek az egész Székelyföldet behálózták. E várhálózat középpontját a csiki vár képezte, mint legmagasabban fekvő, legjelentékenyebb, legmeszebb látszó fővár. A sólyomkői és Vápa vára ennek csak előerődeit képezte.

Bálványos vára egy hozzávetőleg 1200 méter magas cukorsüveg alakú sziklaszálnak csaknem csúcsosan végződő tetejét kornázza. Felhőkkel szomszédos sasfészek, melyet nem földet turkáló emberek, hanem

légürt hasító keselyük laknak most, pedig azt hajdan emberek építették, de olyan emberek, kik emberi erővel óriási dolgokat létesítettek, oly emberek, kik itt a sziklavárba elszigetelten egy országosan száműzött vallásnak emelték fel tiltott oltárait és évtizedeken át nyújtottak a most időbarnított falak menhelyet az ősök megtagadott hitének.

22. Csiki Bálványos vár.

Szent hely tehát ez a vár, szent tűzhely, hol őseink hitének a kereszténység napja által elhomályosított vezércsillaga lenyugodott, azon vezércsillag, mely Ázsiából ide vezérlé, mely a honfoglalás és alapítás nagy munkájára az erkölcsi világosság fényözönét árasztá.

Itt áldoztak utóljára Hadúrnak, ki hont szerezni és azt megtartani segíté párducos őseinket. Itt szóltak utóljára a táltosok és zengtek háladalt azon nemzeti Istennek, ki bizalmat és kitartást adott a honszerzőknek Európát megrendítő, újra alakító s e hon birtoklását biztosító küzdelmeikben, Hadúrnak, kinek neve és védpajzsa alatt hőssé lett a magyarnak minden fia.

A Bálványos várhegyen feltornyosodó sziklaszál, melyet nyugatról a várpatak, keletről a Suvás-patak, délről az ezeket felfogó Bálványos patak folyja körül, minden oldalról csaknem függélyes meredeken emelkedik fel, kivéve északi oldalát, ahol egy hegynyak köti össze a hátrább lévő Törösfejével. Ezen hegynyakon kanyargólag emelkedik fel egy elég kényelmes út, — a vár régi útja, — a sziklahegy tetejére.

A könnyebb tájékozódás végett előbb e vármoknak topográfiájával fogunk megismerkedni és ezek után fogjuk lehető rövidséggel az e várhoz kötött regék és történelmi hagyományok által annak múltját megvilágítani.

Az említett hegynyakról, függőleges szirtfal a hegynek félelmetes sziklacsúcsa emelkedik fel 20—25 méter magasságra. Ennek csaknem hegyben végződő tetején egy roppant toronyerőd sötét faltömege emelkedik a többi falak fölé, uralva e vármot és az egész vidéket. (Lásd. 23. ábra „A“.)

Ez a bajosan megközelíthető torony volt valószínűleg a vár legrégibb része, mely a vár teljes elestével is végvisszavonulási ponttul szolgált; mint ilyennek építészete is sokkal erőteljesebb a többi falakénál. E zömtorony — mint egyáltalában a vár — nem fara-

gott, hanem válogatott laposkövekből épült, oly szilárd habarccsal, hogy az ezredév esőjétől áztatott falak még most is bonthatatlan szilárdan állanak. Zömtoronyuk alapfala sziklavésetbe van illesztve, az alján kifelé hajlik, úgy, hogy minden oldalról legalább 1.5 méterrel szélesebb a felső rész oldalfalánál. Ezen alsó kiszökellő rész párkányán nyugszik a négyszögű zömtorony, melynek minden oldalhossza 8 méter. Ez a torony szabályszerű négyszög alappal bír és olyan hatalmas, hogy épebb részének magassága még most is megüti a 20 métert. Ilyen magasságban azonban csak az északi oldalfal van meg, másik három oldala már leomlott és csak alja áll még fenn kb. 2.5 méter magasságban. A falaknak vastagsága 2.5 méter, minek következtében a bástya belvilága csekély alig 4 négyszögöl. A falakra felmászva, megcsodálhatjuk e zömtorony sajátos építészetét, a most részben leomlott boltozatának roppant tömörségét. Ezen torony némi kis lőrészerű lyukakon kívül semmi más ajtó vagy ablaka nem volt, sőt még most is egészen ép alsó részében semminémű kapu vagy bejárat felfedezhető nem lévén, arra kell következtetnünk, hogy az oly toronyerőd volt, melybe a bejutni akarók a torony felső részéből leeresztett kötélhágcsón vagy létrán másztak fel. Belül most romokkal van tele, de a falak alkatából lehet látni, hogy az erőd négyemeletes volt. A három alsó emelet — amint látszik — csak fapadozatal volt elkülönítve, erre engednek következtetni a falban most is látszó gerenda-üregek, a negyedik emelet azonban boltozva volt. Roppant tömör, apró kövekből rakott vastag boltívéből még egy darabka a fennálló északi oldalfalhoz tapadottan meg van; üregeiben most solymok raktak fészket, melyek

az ember közeledtére sivítózva repkedik körül féltett kicsinyeiket.

Ezen boltozaton felül elhelyezett negyedik emelet fala — ellentétben az építészet eddig alkalmazott elveivel, — befelé nyúló vagy $1\frac{1}{2}$ méterrel vastagabb az alsó falaknál. Északkeleti szögletében a fal vastagságában ürt képező kerek fülke van, melynek alja szép faragott kőből készült gyámkövön nyugszik. Ezen fülkébe a boltíven áthajlott kürtöszerű keskeny üreg vezet, mely a felső emelet belső lépcsője lehetett. Fülkénk pedig őrállomása lehetett ezen elzárt toronynak, vagy lehetett parancsnoki páholy is, honnan a védőrséget harc idején vezényelték.

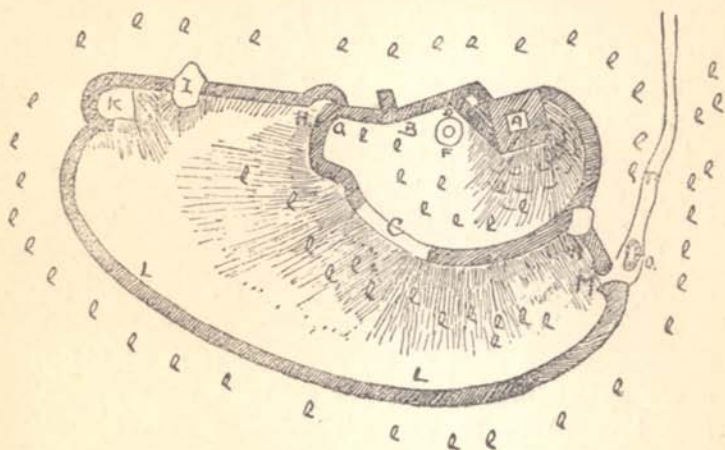
Hogy ezen felső emeletet kívül zúzműves erkély környezte, mutatják a fal külszínén egyenes vonalban lévő azon lyukacskák, melyek egyikéből még most is cserfagerenda vége áll ki.

Ez volna a zömtorony, melynek csodás nagyszerűsége, valamint építészeti sajátága méltán bámulatra ragadja a szemlélőt. De minden építészeti nagyszerűsége mellett sem szabad a természet üde szépségeiről megfeledkeznünk, hogy ne bámuljuk azon elragadó kilátást, mely a bástyafalakról feltárul elötünk.

A várhegy körül szép alakzatú és azzal egy magasságban versenyző hegycsúcsok emelkednek. Nyugatra a félelmetes zord tekintetű „Büdös“, szemben a sugár „Piritó köve“ és a testes „Bara mezeje“. Balról a hullámzatos „Gorgány“ és „Törösfő“ láncolata. Ezek aljában pedig a Bálványos patak (mely alább Torja nevet kap), szép virágos völgye és a völgy torolatánál, az egészen odáig leágazó erdőségek szélén látható „Torja“ ez az öt faluból összepített és két törvényhatósághoz tartozó hosszú, nagy falu, dombon

ülő mogorva templommal. Túl rajta Kézdi-Vásárhely egyik sarka, a Feketeügy szép völgyével. E völgyet szegélyező határszéli Kárpátok alján pedig hosszú láncolata az egymást követő falvaknak, mint megannyi őrállomása régi hazánk határszélének.

A természet üde, szép látványától megválva, folytassuk az emberi mű nagyszerű bámulatát, szálljunk

23. Csiki Bálványos vár alaprajza.

le a zömtoronyból, hogy a vár többi részét is megvizsgálhassuk.

Bálványos vára két részből áll: alsó és felső várból. A felső vár, vagy felső Ballium (B) 12 méterrel alább a sziklahegynek délnyugatra hajló fensíkját öleli körül. Ennek alakját bajosan lehetne meghatározni, mivel az a sziklaalakulás szeszélyes hajlatait követi. A falak még most is elég épek, több mint egy

méter szélesek és vagy négy méter magasságban állanak, kivéve a déli oldal egy részét (C), hol 20 lépésnyi hosszúságban leomlottak. A vívófolyosóval környezett és fogrovátkásan végződő fal felső rész keskenyebb és hogy az alsó része csak később épült az is mutatja, miszerint gondosan ki van vakolva, ami sem a zömtoronynál sem a többi falaknál nem fordul elő.

Az északi várfal közvetlen a szikla ormára van fektetve, de mivel a szikla egy helyen merész szökelessé száll alább, a fal is követi. A fal vonalába eső sziklák mindenütt be vannak a falba építve, azzal elválaszthatatlanul egybe forrva és éppen ez adhatott e falaknak oly megdönthetetlen szilárdságot, hogy ezred éven át dacolva az idő vasfoga és az elemek romboló hatalmával megdönthetetlenül fennállanak még ma is.

A várfalaktól körülövezett belső tér 180 lépés körületű. Ezen belső tér, a zömtorony sziklatalapjának kivételével elég síma és lapályos, miért is itt kellett a vár épületeinek állania, bár azoknak most nyomai nem látszanak. Itt van a zömtorony északnyugati sarka alatt egy félkör alakú bemélyedés (D), melyet kívül a várfal, belül egy azzal szögletben összeütköző másik fal zárt el. Ezen feltétlen körülépített hely rejtett kincstár lehetett. Mellette van a szép lapos kövekkel kirakott kút (F), mely színén fallal van körülépítve, s mely be lévén telve most alig 2.5 méter mély, pedig a hagyomány szerint 360 méter mély volt. A monda szerint ide, ezen kútba rejtette el az utolsó óriás király a 300 méter hosszú arany láncot, mely felett éber kutya őrökdi. Ha a kútban ásnak, a kutya ugat és a lánc tovasiklik. Csak ha a kutya elszunnyadna, lehetne ezen országot érő láncot kivenni.

A leírt felső vár északnyugati sarka (G) függőleges sziklára van építve. Ennek aljából kis kerekdedséget (H) alkotva, indul ki az alsó várfal, mely azután egyenes vonalban futva vagy 34 lépésnyire ropant sziklahalmazhoz (I) ér. Ezen sziklacsúcs a falak tetővonalán felül emelkedve, feleslegessé tette a falat. A szikla másik felétől azonban újra folytatódik a fal, mely 20 lépésnyire újból óriási szikladarabot (K) ölel körül. Ennek tetejéről az idők folyamán százados bükkök nőttek ki, aljánál pedig szédítő meredeken hanyatlík le a hegy. E szikla képezi a nyugati fokot; az ennek aljából kiinduló várfal (L) félkör alakban futja körül a hegy délre hajló meredeken lehanyatló oldalát. Ezen külső vár vagy alsó Ballium kerülete összesen 300 lépés. Falai, bár úgy látszik később épültek, elég tömörek, két méter körüli magasak és azok közé is be vannak építve a vonalába esett sziklák. E falak a felső vár színvonalán legalább 40 méterrel alább fekszenek és ekként az általuk körülkerített belső tér oly meredek, hogy ott épület meg nem állhatott, félelmetes szikladarabok, mint megkövesedett óriások meredeznek, melyek fölött a felső vár alapsziklái tornyosodnak fel, oly magasra, hogy szédítő tetejükre ha feltekint az alant álló, azok a sötét sziklákra fektetett zord falak és a fellegekig felnyúló tetőző zömtorony mozogni látszik.

Ezen alsó vár délkeleti kanyarulatánál, ott hol a külső várfalak a belső várhoz hajlanak, van e vár egyetlen kapuja (M). E kapunál a fal meg van kívülről kerekítve és befelé tömörítve. A belső várfaltól egy másik meredek sziklaoldalon lefutó, 25 lépés hosszú szárnyfal (N) rúg ki, mely a kapu mellett szintén befelé vastagodík. A kapun kívül, ahol a szik-

lába vésett út (P) felvezet, egy mély üreg látszik, mely valószínűleg valamely súlyosztó helye lehetett. (O.)

Benkő történetíró állítása szerint nem is olyan régen a várpalota kapuja felett egy felírás volt, olvasható: „Ladislaus Apor Vajvoda Transilvaniae“. Ha ez a felirat csakugyan létezett, akkor azt kell következtetnünk, hogy e külső várat azon Apor építette, ki a Róbert Károly trónralépését megelőző zavaros időkben Erdély ura volt, ki Fogaras várát építette és ki a trónkövetelő bajor Ottót letartóztatva, sokak véleménye szerint éppen Bálványos várában tartotta fogva.

Al-Torján a kath. egyházközség birtokában egy régi kulcs van, melyet már évszázadok óta szent ereklyeként őriznek, mert az róla a hagyomány, hogy Bálványos várának lenne a kulcsa. Ha ez a feltevés helyes, úgy az csakis a várkapu kulcsa lehetett.

A vár mindkét udvarában, sőt magukon a falakon is százados cser- és mogyorófák, vad tulipánok és jácintok tenyésznek. A falakat, a romtöredékeket, a zord sziklákat zöld repkény, szederinda és folyondár sokféle neme fonja be.

Most pedig térjünk át a vár történetére. Bálványosról szóló első adatainkat mondákban és legendákban találjuk.

A monda szerint Bálványos várát egy óriás tündérkirály építette, és pedig lány kőből, mely csak azután keményedett meg. Vára elkészültével onnan a Büdös telejéig érő aranyhidat csinált, hogy szép leányának, a napként tündöklő tündérkirálynőnek, legyen megfelelő sétahelye. De a leány tündér létére is kíváncsi volt és egy szép tavaszi reggelen megszökött, hogy az alanti világban széttekintsen. Mikor leért Póka halmára (Kézdi-Vásárhely közelében), ott a de-

rüs nap által kicsalt emberek szorgalmasan szántottak-vetettek. Csodálkozva nézte a tündérkirályné az eddig még nem látott ezen fürge kis lényeket és midőn végre kibámulta magát, néhányat közülük ekéstől, ökröstől kötényébe szedve, visszament atyja várába, hol bemutató a talált szép kis lényeket. Apja azonban feddő hangon intve mondá neki: „Tedd le leányom és bocsásd szabadon azokat a bogarakat, mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná, kíméld őket leányom, mert ők lesznek a mi utódaink.“.

Ha e mondat elemezni akarjuk, kitűnik, hogy e várat valami hatalmas lovag építette. Kitétszik továbbá az, hogy annak családja a Büdöshöz járt fürödni és mulatozni, hogy a Büdös-tetőn egy őrállomása volt, honnan féktelen csapatai lerobogtak a térségre, hol a békés földművelőket sanyargatva, azok barmait elhajtották. Mily szép és erkölcsi fontosságú a következtetés, melyben az emberi szellem felsőbbségének és feltörő szabadságérzetének meg van adva az illő hódolat az által, hogy a hatalmas harcfi és zsarnok bevallja, miszerint a békés földművelő polgarosodása előbb-utóbb kiirthatja a nyers erőre támaszkodó zsarnokságot.

Legtöbb régi várainknál meg kell elégednünk a monda útján nyert homályos sejtelmekkel. A Bálványosnál azonban e tekintetben is szerencsésebbek vagyunk, amennyiben itt már a történelem mûzsája is kitűzi szövétnekét, hogy a mult kétes homályát eloszlassa.

Bálványos várának építése történelmileg is igen messze, mintegy a tizedik század kezdetéig vihető vissza. Vannak ugyan többen, akik azt állítják, hogy Bálványos vára kezdetben egy dák vagy gót erőd volt

és a székek már mint meglévőt foglalták el és újtották meg. Ezzel szemben azonban bebizonyítható, hogy Bálványos várát a székek, még pedig a hatalmas Apor (Opuor) család építette fundamentumától tetejéig és hogy e vár már Szent István korában nemcsak állott, hanem hatalmas erőd is volt, hol az őseink vallásához rendületlenül ragaszkodó Apor Sándor, királlyal és országgal dacolva, oltalmazta az ő hitet. Kiviláglik ez úgy a csiki székek krónikából, mint Zsigmond királynak 1402-ben kiadott azon adományleveléből, mely által az Apor családot Bálványos vára és tartozandóságainak birtokában megerősíti, mely vár, mont oklevelében mondja „Arx Idolatriaie“-nek azért neveztetett, mert azt az Aporok még akkor építették, mikor Szent István az ő pogány vallást védő Gyulát legyőzván, a véle szövetséges Opour ezen megmászhatatlan sziklára épített várat, hogy ott zavartalanul áldozhasson báványainak.

Szent István az Aporral szövetkezett ő hitvédőket egy véres harc után legyőzván, a székeket a keresztény vallás elfogadására kényszeríté. De Péter, Aba és András királyok trón feletti viszálykodásai alatt az őshithez ragaszkodók újból felemelvén fejüket, Bálványosban újból füstölgött Hadúr tiltott oltára, mígnem I. Béla azt fegyveres erővel véglegesen le nem rombolá.

Az ő valláshoz annyi szívóssággal ragaszkodó Aporok kereszténnyé tételét regényes színben adják elő. Ugyanis a Bálványos várában lakó Apor István, Sándor fia beleszeretett a hatalmas Mikének egyetlen bájos és dúsgazdag leányába. A leány is osztá szerelmét, de a szülők a szerelmesek egyesülését ellenezték, éppen azért, mert István pogány volt. István keblében

a hit, a lelki meggyőződésnek a szerelemmel való küzdelme a legiszonyúbb harcot vívta, kétségbeesetten tépelődött sötét fájdalmában. Már is elindult a Bűdös barlangnak halálos üregébe, hogy véget vessen gyászos életének, midőn Hadúr papja a nagy tiszteletben álló jós, azt a tanácsot adta neki, hogy rabolja el a leányt.

István követte a szíve szerinti tanácsot, két fiútestvére és néhány hű fegyveresével, elment a torjai vásárra, hol midőn Mike bájos leánya, anyja és több leánytársával a templomból kijöttek, elragadta és gyors paripára emelve, kedves terhével sebesen robogott erős vára felé. Azonban a leányvesztett anyának jajveszékelésére a vásáros nép fegyvert ragadva rohant a merész nőrabló után, de ott állott Istvánnak legifjabb testvére feltartóztatni a bosszús népet. Elszánt harc fejlődött ki, melyben a győztes nép, a fiatal Apor elejtése után folytatta fivére üldözését. Már-már nyomában voltak a kettős terhével lassabban haladó ménnek, midőn az erdő végső kanyarulatánál a középső testvér tartja fel őket a vár csatlósaival. Az elszánt védelmezőket itt is legyőzte a nép, a második testvér is elbukott, de ezalatt István a várba ért.

Nyugton azonban itt sem lehetett, mert a leányátvesztett anyától és a papoktól feltüzelt nép ostrom alá vette a várat, de nem volt, aki az védje, mer István testvérei és harcosai elhullottak, a várban maradt öregek sokáig ellenállni nem tudtak. Már a kaput is betörték, a nép az udvaron van, midőn István a vár zőmtornyába vonulva, egymaga akarta azt megvédeni.

A nő, kinek keblében a gyermeki érzés és a szerelem harca dúlt, esdve kérte, hogy legyen keresztény-nyé, akkor aztán anyja átok helyett áldást ad fri-

gyükre és mindketten megmenekülhetnek. De István őseinek hitét elhagyni nem volt hajlandó. Végre is alkudozásokba bocsátkoztak és a leány szívhezható kérelmének azon eredménye lett, hogy István beleegyezését adta arra, miszerint születendő gyermekei megkereszteltessenek. Az anya, a papok és a nép is megnyugodtak, az ostromló nép násznéppé változva fényes menyegzőt tartott.

Nemcsak az ősvallás, hanem a haza védelmében is szerepelt, még pedig dicsőségesen Bálványos vára, mert midőn IV. Béla alatt a mongol csordák dúlták hazánkat, a székelyek Bálványos várába húzódva azt megnagyítva és új védfalakkal ellátva, hősiiesen ellentálltak a mongolok ostromának, családjaikat és vagyonukat megoltalmazván. Tehát a hazánkat árként elborított mongol járatkor felmutatható két győzelmet a székely fegyverek vívták ki, egyiket az aranyos-széki toroczkói várnál, a másikat itt, Bálványosnál. Nem voltak ezek olyan fényes győzelmek, melyek a hazát megvédték volna, hanem azért mégis volt annyi jó hatásuk, hogy sok szegény foglyot megszabadítottak és minden esetre fényes bizonyítéka a székelyek hősiességének, kik még akkor is, midőn a haza védősereg nélkül volt, midőn a király elmenekült és midőn senki ellentállásra még gondolni sem mert, fel merték emelni fejeiket, büszkén csillogtatván győzelmes fegyvereiket.

Bálványos vára egy másik alkalommal is dicsőségesen szerepelt a történelemben. A tatárok Béla unokája, László alatt újból rácsapván hazánkra, a székelyek ismét Bálványos várába vonultak és annak falait kiújítván azt nemcsak hasonló szerencsével és

hősiességgel védték, hanem a tatárokat egészen a Fekete-tengerig űzve, Athlen nevű vezérüket is elfogták.

Bálványos várában székelt Apor László, Erdélynek azon hatalmas vajdája, ki az Árpád-házból való királyok kihaltával bekövetkezett magyar trón feletti viszályokban oly nagy és döntő szerepet játszott. Azon Apor László, ki mint erdélyi vajda, székelyek és szászok ispánja, oly nagy hatalommal bírt, hogy a magyar koronát bitorló bajor Ottót, ki szövetségét és mint hiszik, leánya kezét is jött kérni, elég merész volt letartóztatni és mindaddig — közhit szerint Bálványos várában — fogva tartani, míg meg nem esküdött, hogy a magyar trónról lemond és soha Magyarországra vissza nem tér. Az ekként visszaszerzett koronát a hatalmas vajda mindaddig kezei közt tartá és minden fenyegetődzéssel és még a kimondott egyházi átokkal is dacolva, mindaddig ki nem adta, míg Róbert Károly vetélytársait le nem verte. Ekkor, de ekkor is csak egyezkedés és biztosítékok mellett helyezte Róbert Károly fejére a koronát.

Ha elfogadjuk azon elméletet, hogy Apor László bajor Ottót Bálványos várában tartotta fogságban, akkor nem tagadhatjuk meg Bálványos várától azon dicsőséget sem, hogy az a sok trónkövetelő által veszélyeztetett magyar koronának két évig őrhelye volt. Mert, hogy a korona ennyi ideig Apor kezei között volt, arra elvitázhatatlan adataink vannak, hogy pedig ő a nemzeti szent ereklje biztosítására, — melyért egyházi átokkal, pápa és király haragjával dacolt, mily nagy súlyt helyezett, azt az események logikája mutatja. Már pedig a féltett nemzeti kincs sehol biztosabb helyen nem lehetett, mint a fekvésileg erős és bevehetetlen Bálványos várában, melyet a vajdához

hű székelyek hős fegyvere legbiztosabban védett és oltalmazott.

Bálványos épen fennálló és az Aporok által lakott vár volt egész a XVII. század kezdetéig. 1603-ban Apor Miklós lakta, ki Brassónál Székely Mózzal hőseiessen dacolva életét vesztette.

Ezen vértanúhalált halt Apor Miklós özvegye, született Lázár Borbála elhagyva a bajosan megközelíthető Bálványos várát, Torján kényelmes házat építtetett és oda költözött.

Azóta az elhagyatott és annyi emlék által szentesített vár rombadőlt, századok óta folytatván túságát az enyészet pusztító szellemével. Jelenleg csak sólymok és keselyűk tanyáznak a hősök elhagyott védművei között, csak néha-néha vetődik oda egy-egy mult dicsőségének emlékeit kutató vándor, mikor felelevenedik a mult és az emlékezetnek ködfátyolképein lefestődnek az ott élt, az ott szerepelt hősök óriási alakja.

19. TORJA VÁRA.

A Bálványoson kívül, még egy másik, azzal egykorú és sorsában osztozott várat találunk, ez a teljesen ismeretlen „Torja vára“.

Torja patak ismeretlen vadon völgyében, a Putna tövétől néhány ezer lépésnyire, a völgy ismét kétfelé ágazik, közbül magas kerekded domb emelkedik fel, melyet észak-nyugatról a Bakszilos-patak, délkeletről Torja-várpatak vesz körül. Ezen kúpidomú hegy tetejét koronázta Torja vára.

Torja várának multjáról mitsem tudunk, fennmaradt maradványai is jelentéktelenek, bár maga a

vár, — jelenlegi nyomaiból ítélve — terjedelmes és már fekvésénél fogva is nagyon erős lehetett. E vár köralakú volt. A belső terét körülölelő gátöny 360 lépés területű és falak csalhatatlan nyomait tünteti fel. E gátöny a hegy meredeken lehanyatló ormára lévén fektetve, külső sáncokra sem hely, nem maradt, sem arra szükség nem volt.

E tekintetben azonban kivételt képez az északi oldal, vagyis azon része a hegynek, hol a várhegy a Csiklonnyal, keskeny hegynyak által függ össze. Ez volt azon odal, hol a várhoz lehetett közelíteni. Itt a hegynyakot egész szélességben, egy még most is 6—8 m. széles átmetszés szeli át. Sűrű erdő lepi el a vár belterét, ezen erdő látszólag romok halmazában gyökerezett meg. A vár déli csúcsán túl, a hegy végcsúcsáig terjedő vagy 160 lépés hosszú, 50—60 lépés szélességű oly térség van, melyen régi építkezések homályos nyomai látszanak, s melyek arra engednek következtetni, hogy itt egy a külső vár által fedezett oly belső ballium volt, mely zömtornyával végvisszavonulási erődöt alkotott.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Torja vára hatalmas vár lehetett, keletkezése egykorú lehetett Bálványos várával, mellyel a rege is egybecsatolja, amennyiben azt mondja, hogy Torja vára oly hatalmas óriásnak szolgált lakásul, aki innen egy lépéssel a Bara mezejére lépett. Ez a Bara mezeje pedig nem más, mint a két testvér vár között felmagasuló és mindkettőnek fekhelyénél magasabb sziklacsúcs, melyen a két vár között összeköttetést eszközölő őrtorony állott, ahonnan a hagyomány szerint tüzes zászlóval jelezték az ellenség mozdulatait.

Valamint keletkezése, úgy ezen vár elpusztulá-

sára vonatkozó semminemű adat nincs birtokunkban. Igen valószínű azonban, hogy ezt is a Bálványossal egyidőben az ős valláshoz ragaszkodó és azt fegyverrel is oltalmazó székelyek emelték és hogy azt vagy Szent-Istvánnak, a kereszténységet felvenni parancsoló hadserege, vagy a mongolok dúló csordái rombolták le.

Torja vár vidéke egyike a legelragadóbb havas tájaknak, mely szépsége mellett vízbőrsége által előidézett dús tenyészetet is mutat fel. A várhegyet körül folyó és már fennebb említett Bakszilos és Torja várpatak mellett még ott találjuk az Oltág, Halaság és Begyenkörét patakjait, melyek dús legelőket nyújtó kies völgyekből törtetnek le. E vidék háttérében a Főrishágónak és Torjahágónak nevezett havasok emelekednek, délre pedig Almásmezeje, vagyis azon erdőségekkel körülkeretelt terjedelmes havasi kaszáló terület, melyet Bethlen Gábor adományozott a torjai bányászoknak.

20. IKA VÁRA.

Ikafalva egyike Háromszék legrégibb, valószínűleg még a letelepedési korban alakult falvainak. Papok hegye háttamögötti rejtett helyzete mutatja, hogy e falu akkor épülhetett, midőn az emberek a házikat még elrejtteni voltak kénytelenek. A falu nyugati felső végénél gazdag forrás fakad fel, melynek a falu derekát átszelő lefolyását Furus pataknak hívják. A forráshoz monda fűződik. A honfoglalás és letelepedés korszakában e falu népének őseit egy Furuzsina istennő nevében harcolt bátor bajnok vezérelte, véres csatát küzdött a helyen, hol most a falu fekszik és

meg is öletett, de kiontott véréből fakadt fel a forrás, mely mellé népe letelepült. Ezért Ikafalva lakói még most is nagy jelentőséget tulajdonítanak a forrásnak, annak vizét kutakba felfogják és azt isszák, mert az — mint mondják — vérvíz, mely erőt ad, hogy pedig az ikafalviak erős bátor emberek, azt ezen forrás vizének tulajdonítják a vidékiek.

24. Ika várának zömtornya.

Azt, hogy Ikafalva építésénél önvédelmi célok döntöttek, mutatják azon mély utak, melyek határát főként a völgy felől átszelik, s melyek némelyike oly mély, hogy lóháton is észrevétlenül el lehet öblében menni. Ha ezen utakat figyelemmel megvizsgáljuk, egyszersmind azt is felismerhetjük, hogy azok irányát nem a rövidség, hanem hadászati és önvédelmi szempontok határozták meg. Hogy az avar ősök erődtípményeinél ilyen mélyutak nagy szerepet játszottak,

tak, azt tudjuk. Nem lehetetlen ebből kifolyólag, hogy Ikafalvát avar telepesek építették és a mesés Furuzsina valamely avar istenség lehetett. A falu különben is rejtett és erősített fekvéssel bír. Három domb, a nyugatra fekvő Csordagyűjtő, a délre lenyúló Domóhegy és a falu előtti Papok hegye annyira elfedik, hogy az országútról, csak az utóbbira helyezett temploma látszik.

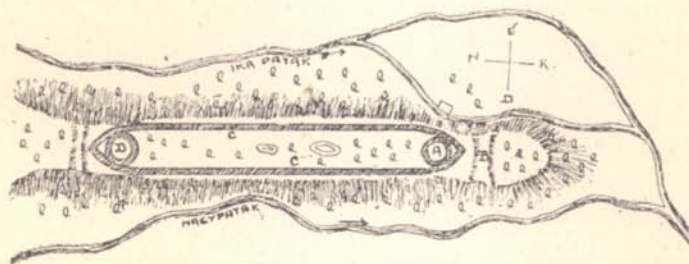
Ikafalva felett levő Csordagyűjtő nevű bércezen átmenve, szép erdős völgybe érünk, melyen az északnyugatról délnek tartó Ika-patak törtet át. E völgyön lefelé tartva, csakhamar felötlik egy magaslaton fekvő Ikavárának büszke magas zömtornya.

Az Ikapatakának Csernáton-patakkal való egybeszakadásánál a két patak között 25—30 m. magas Várbércz éle nevű hegyfok áll. Ennek keskeny tetőlapján van Ika vára, vagy más néven a Csernáti csonka torony.

E várról sincs semmi történelmi adatunk. A csiki krónika homályos adataiból legfeljebb annyit tudunk, hogy Ika az Upolet neméből származó Dombon fia, a kisebb rabonbánok egyike volt és hogy Upolet (Apold) rabonbánnal harcban élt. A hagyomány azt mondja, hogy Ika, Póka király vezére volt, ki a Bálványos várából elüzetvén ide vonult és itt épített magának várat, de egy véres csatában a mostani Ikafalva helyén megölték. E szerint az Ikafalvát alapító hős, kinek véréből Furu forrása fakadt fel, Ika lehetett. Utána a várba óriás költözött, egy szárnyas ember, ki egyszer haragjában a vár sziklájára ütött s öklének benyomott helyét még most is mutatják. Ezen óriás gyakran lerepült a csernátoni tempom tornyára, az embereket rémítgetni.

Egy másik monda szerint egy óriáskígyó lakott e várban, mely oly nagy volt, hogy farkával körülölelvén a tornyot, fejével lenyúlt a patakba inni, máskor meg azért hajlott le, hogy az arra járókat felkapja várába. E kígyót hosszú tusa után ölték meg.

Vajjon ezen utolsó regében nem a kereszténységnek az ősi hit feletti győzelme van-e allegórikusan előadva? A Csernátoni toronyra lecsapódó óriás nem a kereszténység ellen harcra kelt valamelyik székely hőst jelképezte-e és az idegen vitéz által megölt kígyó nem függ-e össze Szent Györgynek a sárkánnyal való viaskodása regéjével?

25. Ika várának alaprajza.

Ika várából most csak egy zömtorony áll még fenn, de ennek sajátos és minden eddig ismert építészeti stílustól eltérő modora megérdemli az alapos figyelmet.

E torony (A) (25. ábra) kerek, aljától kifelé hasasodó, közepetáján összébb húzódik, míg felső része újból csészeszerű kidomborodással bír. Alsó kerülete 12 méter, magassága 8—9 méter, de eredetileg ennél jóval magasabb volt, mert felső része 1802-ben egy földingás alkalmával leomlott, azelőtt körülbelül 12

méter magas lehetett. Belvilágának átmérője 1.5 méter, falvastagsága 1 méter.

Északi oldalán 2.5 méter magasságra a földtől köríves ajtónyílás van; ez volt a toronyerőd egyedüli bajárata, ahová csak felvonható hágcsón lehetett felhatolni. Ezek szerint ez csak zömtorony lehetett a második emeleten lévő bejárattal, ahová csak elmozdítható létrán lehetett feljútni és melynek elzárt alsó részében a foglyokat tartották.

Belterülete emeletekre volt felosztva. A padózatot tartó gerendák üregei a falban, úgyszintén a lépcsőzet helye is látszik. A harmadik emelet boltozva van, a nehéz apró kövekből készült boltívezet még most is épen van, csak középen van üreg, ahol a felsőrésszel közlekedtek. A boltíven felül most csak egy emelet van, de valószínűleg ott két emelet volt és így e toronyerőd négy emeletes lehetett. Ablaka sehol sem volt, csak kis apró és szabálytalanul elhelyezett nyílőrések.

Falai kizárólag kőből épültek, forrón öntött mésszel és ezért bonthatatlan szilárdak. Külső felületére válogatott kövek vannak illetszve és ezek oly szépek, hogy még nagyobb távolságból is faragott kövekből épültnek hiszi e tornyot a szemlélő. A legrégibb középkori váraknál a négyszögű zömtornyok divatosak, körídomú zömtornyok csak később, a XIII. században kezdenek épülni. Ezen szabály azonban nálunk alig alkalmazható, mert midőn a négyszögű zömtornyot sok helyen (Bálványos, Vápa, Budvár, Rabsonné vára, Herecz váránál, stb.) feltaláljuk, a körídomú zömtornyot egyedül csak Ikavára képviseli, míg negyedkör alakú zömtornyot csak a kézdi-almási várnál találunk.

Ika várának körídomú tornya is oly sajátosságos, hasasodással bír, melyet nemcsak a külföldi várromoknál, de még székelyföldi ősváraknál sem sikerült feltalálni. Ez az ős székely várépítészet kezdetleges, még Ázsiából kihozott idomának tartható. Hogy azt más helyen megismételve nem láttuk, annak okát abban kell keresnünk, hogy ily ősváraink nagyrésze annyira elromladozott, hogy fennálló zömtoronyot nagyon keveset találunk. Azt, hogy a körídom kedvenc alak volt régi várainknál, futólagos megfigyelés után is el kell ismernünk, mert alig van várromunk, mely a kör, félkör, vagy ovál alaktól eltérne.

Ika váráról egy néphit maradt fenn, mely szerint annak egy követ is elmozdítani bűnhődés nélkül nem lehet. E hitet igazoló több történet forog a nép száján, pl.: egyszer a malomban, mely közvetlenül a torony aljában örölget, lakott egy jámbor életű molnár, kinek gonosz természetű, örökké veszekedő felesége volt. Ez annyira elkeserítette a jámbor, ártatlan molnár életét, hogy elhatározta, malmát feleségével együtt eltemeti. Felment tehát a várba és a zömtoronynak a malomra néző oldalát bontani kezdte, hogy az aljában megingó toronyerőd a malomra düljön. Alig kezdte el a munkát, karja elszáradt, a patak pedig hirtelen kerekedett záportól megáradván, a malmot molnárnéstól együtt elsodorta.

Egy másik elbeszélés szerint egyszer egy legény felmászott a zömtoronyra és fogadásból annak tetjét kezdte bontani, de csakhamar villám sujtott le, s ő szörnyethalt.

Az eddig ismertetett zömtorony azonban Ikavárának csak keleti végbástyája volt s mint ilyen, csak kis részét alkotta azon hatalmas erődnek, mely a Vár-

bércélének egész fennsíkját falai közé ölelte. E vár hosszúkás, ovális alakú volt (25. ábra) keleti foka éppen a leírt toronyerődhöz esett, hol a hegyes szögletben záródó falakon kívül a hegy élet széles mély sánc (B) metszi át.

Az innen nyugatra húzódó várfalak (C) több mint egy méter szélesek és többhelyen még most is 1.5 méter magasságban fennállnak. E falak mindkét oldalról a hegy oromszélére vannak fektetve és vagy 180 méternyi távolságra párhuzamosan futnak egymástól 10 méter távolságban, majd újból egymáshoz hajlanak a várnak csúcsban végződő nyugati fokát alkotva. A várfalak ezen záródásánál egy az előbbihez alakra és terjedelemre tökéletesen hasonló másik körbástya (D) állott, mely ugyan eltűnt, de egykori létezését bizonyító alapfalai még most is megvannak.

Mint az előbbi keleti, úgy ezen zömtorony a vár nyugati végesúcsán állott, mert az egészen összehúzóuló hegynyak itt is, miként a túlsó várfoknál széles mély sánccal van átszelve. Itt kellett lenni a várkapunak is, melyhez valószínűleg a védsáncra eresztett felvonóhidon lehetett jutni s melyet a közeli zömtorony, valamint a várfok sáncövezete erős falai is eléggé fedeztek s biztosítottak.

A vár ily sajátos alakját a hegyfok alakulása határozta meg, s bár az hosszúkás, keskeny voltánál fogva csekély terjedelme mellett nagy harcvonalat tárt fel, mégis fekvésénél fogva a löfegyver előtti korban tekintélyes erőd lehetett, mely hatalmas zömtoronyaiban a vár elesése esetén is hatalmas végvisszavonulási helyet biztosított.

A vár nyugati fokától 50 lépésnyire egy üreget

Várkútnak, a hegyalján egy szép forrást Váracsor-gónak neveznek. Ennek közelében rézkovand is mutatkozik, melyben igen szép jegecsek fordulnak elő. Nemcsak természeti nevezetességekkel, hanem még más őskori emlékekkel is találkozunk e vár környékén. Így az Ika patak mellett egy ovális domb emelkedik, melyet Kardoshegynek a hagyományok szerint azért neveznek, mivel ott az Ikavárában lakó levették harci játékokat tartottak. E domb keleti oldalából Hágókútja nevű forrás bugyog fel, melyről azt tartják, hogy a viadorok véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, annak mint vérvíznek erősítő hatalmat tulajdonítván. Az Ikafava feletti Csordagyűjtőnek egy területét „Fénykőnek“ (fenőkő) neveznek, mert a Kardoshegyre menő más vidéki viadorok ott szokták volt kardjaikat megfenni. Ezek pedig mint hős, vagy úgynevezett pogánykori emlékek, homályos visszaemlékezései azon hőskornak, midőn harc és erre előkészítő harcjátékok voltak a férfiaknak csaknem kizárólagos foglalkozásai, midőn a vár és táborhelyek voltak az emberek kedvenc tanyái.

21. KÉZDI-SZENTLÉLEKI VÁRAK.

A Kászon vize völgytorkolatának baloldalán egy a síkságra előszökölő meredek sziklahegy magasul fel, ez a Perkő, aljában Kézdi-Szentlélek, Háromszék végfaluja fekszik.

Szentlélek 1332-ben már önálló egyházközség. Az 1567. évi regestrumban Zenthlélek néven 54 kapuval van bejegyezve. Régészeti tekintetben is igen érdekes temploma, a falu északkeleti végében, egy

magaslaton fekszik. E templomot nyolcszögű várkastély képezi, mely szögletein lévő négy körídomú bástyával és egy kapuvéddel van ellátva. E kastélynál azon sajátságos alakítás észlelhető, hogy déli és északi oldala hegyes szög alatt befelé van fordítva, mi a védhetőséget fokozta. Ezen falak és bástyák régen nagyon magasak voltak, ma letörpítve szépen fehérre meszelve a háttérül szolgáló Perkő sötét sziklalapján messze látszanak. A falu északnyugati végénél szintén magaslaton áll Tarnóczi vagy Mikes kastély időbarátította romja.

E kastélyt nem kell összetévesztetni a már Szent István korában is állott Szentlélek várral, mert az miként később látni fogjuk, fenn a Perkő tetején feküdt. E kastély legelőbb a XV. században, 1465-ben fordul elő, mikor Mátyás király a kastélyt és falut Desői Bályogi Lőrincnek adományozza.

Az idők folyamán annyi kézen átment és annyi viszontagságot átélt kastély még a múlt század elején is ép volt. A kastély alakja szabálytalan négyszög, de mivel északi és déli oldala polygon záródású, azért az inkább nyolcszögűnek mondható. Oldalai 50—60 lépés hosszúságúak és falai 8 m. magasak. A kastély két része különböző kor jellegét viseli. Északi része sokkal régibb, itt magasan fekvő, kis lőrésszerű ablakok vannak. Az északi oldalfal közepén sokszögű záródással bíró falbástya szökel ki, igen szép rámászatú köríves ablakokkal. Mondják, hogy ez a kastély kápolnája volt. E bástya külső falán dombormű kőtáblán két lovas harcos és most olvashatatlan felirat nyomai látszanak. Ezen északi rész falai igen sűrűn vannak diszítve; berakott téglapárkányok és fűrészfog-ékítmények futják végig a lőréses falakat, melye-

ken golyólukak és a kiállott ostromok nyomai látszanak.

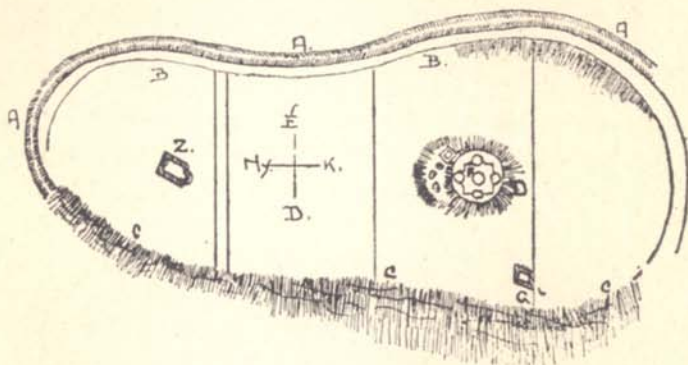
A déli rész újabb kor műve. Itt már nagy, széles ablakok vannak, középen kiszökellő négyszögbástyája, szép kilátást nyújtó nyílt pavillon és ekként e kastély építészetében a harci óvatosságot a béke bizalmával látjuk párosítva, bár a déli rész nyugati falán lévő ezen felirat: „Renov. Anno Dni 1627.“ mutatja, hogy a kastély ezen része is elég régi. A kastély belső része össze van omolva, s így belső beosztásairól mit sem tudhatunk, bár azt tisztán láthatni, hogy az egész tömör épület volt, és közepén vagy éppen semmi, vagy igen kis udvar lehetett.

A sziklalapokra fektetett kastélyt sánc nem fűtötte körül, de külső védőfala mégis volt, melynek tömör maradványai a délnyugati szögletnél most is láthatók.

A kastély fölött kereszttel jelölt ölnyi magas sziklaszál van, melyet dinnye alakjáról Dinnekőnek nevez a nép. Fennebb a Perkő délnyugati oldalában sajátságos sziklacsoport vonja magára a figyelmet. Középen egy asztal alakú lapos szírt, négy oldalán négy kőszék, ezt Berecz asztalának hívja a nép és azt mondja, hogy Tarnóczi Sára ott szokta estebédjét elfogyasztani, ami tekintve az innen feltáruló szép kilátást, jóízlésre mutat. Ezen irányban alább kissé a hegynek, szabályszerű kiszökélés van, melyet „Siethvárának“ neveznek, sőt a hagyomány régi várat is helyez oda, alatta pedig kincsekkel telt pincét keres a kincsvágy. Fálnak most semmi nyoma nem látható és tekintve a hely kicsiny voltát, itt legfeljebb valami őrtorony állhatott.

Perkő, melyen Szentlélek vára fekszik, egy

megfordított „L” alakú hegy, melynek északról délre irányuló hosszabb szára Kászon völgye mellett nyúlik fel, nyugatra hajló rövidebb szára Peselnek felé rúg ki. Ennek végfokán van a Mikes Antal által véd-szentje tiszteletére épített kápona romja (Z). Itt a hegyélt átszelő s a hegy ormát félovál kanyarulattal körülfutó régi sánc (A) azon belül pedig a föld szá-bályszerű kettős ormozata (B) látszik, ami mutatja, hogy ott sáncövezte kettős fal vonul el, mely 430 lé-

26. Szentlélek várának alaprajza.

pés hosszúságban öleli körül az északi, keleti és nyugati oldalt. A déli oldalon, (C) hol a Perkő meredeken hanyatlik le, megszűnik. Régi várainknál mindenütt észlelhető azon takarékosági elv, hogy felesleges falat a természettől erősített helyekre nem vesztegettek. Közepén egy 80 lépés területű emelvény (D) van, melynek szélein falak maradványai látszanak. Ez a középkori váraknál szokásos dombozat volt, melyen a vár zömtornya feküldhetett. Ezt nyugatról félkör idomú Ballium előzte meg, melynek elpor-

lott alapfalai most is kivehetők. A hajdan büszke zömtorony helyére és valószínűleg annak anyagából egy román modort utánzó 5 toronyka által tetőzött 5 kúpú kápolna épült, mely a négyszögidomhoz ragasztott négy félkörből alakult és mely alapszerkezetében a regensburgi XII. század közepén épült Baptisariumhoz nagyon hasonlít, bár alig feltehető, hogy kápolnánk ily régi lenne, éppen ezért csak későbbi utánzatnak lehet tartani, amit nyugatra néző faragott kökapuja és annak felirata is mutat.

Kővári történetíró állítása szerint Szentlélek vára nem a Perkön, hanem hátrább a Várpatak fejénél feküdt.

Szentlélektől 3 órányira a csiki országút által átszelt Kászon völgyében a Kézdi-Vásárhely birtokában lévő Ramocsa alján egy kommandóház (volt háttörőrezred katonai postaállomása) romjai látszanak. Ezzel szemben szakad balpartilag a Kászon vizébe egy kis csermely, melyet Várpataknak neveznek. E csermely messze felnyúló völgyének jobb oldalán egy erdő nőtte sziklacsúcs emelkedik, melyet Várélinek neveznek. Ennek tetőcsúcsán feküdt a kérdéses vár, egy körded, alig 70 lépés hosszú váracska, melynek falai 1.5 m. magasságban még most is fennállanak. A vár északi oldalánál ahol a Várélit a hátrább lévő és jóval magasabb Czecezével hegynyak köti egybe, a fal háromszoros volt. Mindegyik falon kívül sánc futott el, ezek közül a legkülső egy roppant munkát feltételező álmetszése a hegynyaknak, ami a várhoz való közeledést nagyon bajossá tette. A vár belterének közepén nagy üreg van, melyet a vár beomlott kútjának tartanak. A vár alatt pincét hisz a nép, ahol réz agár által őrzött roppant kincs van elrejtve. A

rege szerint óriások építették és lakták e várat, most is vannak ott óriások, csak hogy óriási hangyák kis szénaboglya nagyságú bolyokban. Hogy a várkoronázta hegy aljában valamely helység volt, mutatják az ott szétszórt hüvelykvastagságú cserépdarabok.

A Várélin felül lévő Katrosa patak mellett egy helyet Vadaskertnek neveznek. A hagyomány szerint a vár asszonya Darnóczi Sárának volt ott vadaskertje, ami nem lehetetlen azért sem, mert e kis sasfészek is a Tarnócz család birtokában lévő menhely volt.

E várról említés van téve, azon bizottság jelentésében, mely Báthori István által 1581-ben kiküldetett, hogy Károlyi Istvánt a szentléleki jószágba bejuttassa, ahol következő mondatik: „Egyik hegyen odafent (Kászon völgyében) egy fényes vár is volt, kinek a köviben fennáll még most is; onnan egy patak jön ki és esik a Kászon vizibe, Várpatakának hívják“. Ezen hű körülírás kétségtelenné teszi, hogy ezt és nem más várat értették, valamint azt is, hogy ez akkor tekintélyesbb maradványokat mutatott, melyről fényes várnak nevezhették azt. Ez az egyedüli történeti adat, melyet a várról tudunk.

Ezek az adatok még inkább megerősítik azt a tényt, hogy Szentlélek vára mégis csak a Perkő tetőjén feküdt. Most lássuk a vár történetét.

E hadászati lag jelentékeny ponton mely az Ojtozi szorost és a Csikbe vezető Kászon völgyét fedezi, honnan Háromszék területén végig lehet tekinteni, már a X. században volt egy királyi, tehát tekintélyes vár, melyet IV. Béla alatt a mongolok feldúltak. De Béla visszatérével 1251-ben elrendelte Lőrincz erdélyi vajdának és Walkó grófjának, hogy a székely

határszálen lévő Szentlélek várát melyet a tatárok fel-
dúltak, késedelem nélkül felépíttesse és abba várna-
gyot helyezzen. És hogy Béla király ezen rendeletet
végrehajtotta, kitetszik V. Istvánnak 1271-ben kelt
rendeletéből, melyben a Szentléleki királyi vár pa-
rancsnokához írt, melyben a nevezett vár újbóli ki-
igazításáról rendelkezik. Ebben az is fel van említve,
hogy ezen hatalmas határszéli erőd a XI. vagy a XII.
században épült.

A XV. században e vár már rom, melynek lakói
a mostani Szentlélekre költöztek le, ami kitetszik Má-
tyás királynak fentemlített adományleveléből.

Hogy a várat milyen ellenség dúlta fel, nem
lehet tudni, csak sejthető, hogy Murány, (Amurát)
szultánnak e század folyamán honunkban romboló csor-
dái pusztították el. Most a hajdan büszke várnak még
helyét is alig tudjuk meghatározni, annyira eltűnt a
föld színéről.

Perkő hadászatilag is nevezetes pont volt, amit
nemcsak őseink vettek észre, midőn a határszél biz-
tonsága felett örködő várat építették, hanem a ké-
sőbbi időben a vár eltűnte után is szerepel az a haza
elnyomatására célzó hadműveleteknél. Így 1708-ban
a Rákóczihoz és a szabadsághoz hű háromszékiek fé-
kezésére a németek erős sáncokkal védett táborhelyet
csináltak Szentléleken, ahonnan ki-kicsapva a falva-
kat felégették s igyekeztek terrorizálva fékezni a hó-
dolni nem akaró népet. 1849-ben a szabadságérzet el-
tiprására és a zsarnokság megalapítására bejött oro-
szoknak szintén voltak Perkőn erősített táborhelyük.

22. LEMHÉNYI VÁRAK.

(Álmos, Csomortányi és Hajduk vára.)

Lemhény hosszasan, keskenyen közel egy mér-föld hosszúságban nyúlik el a közötte letörtető Velence pataka mellett. Alsó része a falunak még kint van a Feketeügy szép völgyében, míg Velence nevet viselő felső része messze felnyúlik a havasok közé, a magát beágyazott patak szűk völgyében. Velence régen külön falu volt, sőt még az 1567-ik regestrumban is önálló helységként van bejegyezve, Venece néven 17 kapuval, valamint külön rovat alján találjuk „Lemhent“ is, 51 kapuval; ma azonban már teljesen összeépültek.

A falutól egy órányira, Horváthnak nevezett helyen, a völgy kétfelé ágazik. Északnyugat irányból a Kis-Lemhény patak, észak irányból a Nagy-Lemhény patak törtet le; egyesülésük után nyeri a Velence vize nevet. Nagy-Lemhény patak völgyében a két patak összefolyásától háromnegyed órai távolságra a völgy jobb oldalán sziklaszálakkal ékes hegy magasul fel, melyet „Várerősségnek“ neveznek. A hozzávetőleg 500 m. magas büszke hegyormot egykor hatalmas vár koronázta, melynek még most is jelentékeny maradványai vannak, úgy hogy a székelyföldi régi várak között a Bálványos után közvetlenül ez következik, mint legépebben fentmaradt és legtekintélyesebb várrom. Annyival inkább kell tehát azon csodálkoznunk, hogy az a kutatók figyelmét teljesen kikerülte, annyira, hogy még csak meg se említették. A várról legelőször Orbán Balázs közölt leírást.

A Várerőssét keletről a Nagy-Lemhény patak, délről és nyugatról a Várpatak nevű kis csermely

veszi körül. Ez utóbbi medrében roppant fáradságos mászással lehet csak felkerülni a Várerősse hátuljára, hol egy Vármező nevet viselő teres hegynyak által függ össze a hátrább fekvő és nála jóval magasabb Bene Péterné mezeje nevű hegygel.

A Várerőssének minden oldala falmeredéken hanyatlik le, csakis ezen hegynyakon át közelíthető az meg, miért is ezen oldal megerősítésére volt a főfigyelem fordítva. Egy mély, széles sánc metszetté át a 82 lépés széles hegynyakot. E külső védsánc-tól 15 lépésnyire pedig másik még szélesebb sánc futja félkör idomban körül a vár északi és nyugati oldalát, mely a keleti és déli oldalon, — hol a hegy függőleges, — megszűnik. E belső sánc-tól 20 lépésre, de annál jóval magasabban fekszenek a hegycsúcs oromszélére fektetett várfalak. Legépebbek az ölszéles válogatott, lapos kövekből épült falak, éppen ezen északi oldalon, ahol azok 5 méter magasságban fennállanak. Általában e várfalak mindenütt, még ahol a legporlattabbak is, 1—3 m. magasságban dacolnak az idő vasfogával.

E vár két részből állott: a felső vár csekély terjedelemmel bírt és félkör idomú erőd volt, melynek félkör kerülete 60 lépés, legszélesebb átmetszete 36 lépés. Itt a felső vár északi oldalán volt — a vár területének csaknem felét elfoglalt s a külső körfalakhoz támasztott zömtorony, melynek falai 5 méter magasságban ma is állanak. Ezen felső vár keleti oldalához hol természetes sziklalépcsőzettel száll alább a hegy, volt csatolva a hegy lankás oldalára fektetett nagyobb terjedelmű külső, vagy jobban mondva alsó vár, melynek külső fala, nem számítva a felső várral összeeső részét 206 lépés kerülettel bír és

így az összefüggő két vár falainak kerülete összesen 266 lépés, ami annak tekintélyes terjedelméről ad fogalmat. A külső vár alakja nagyon szeszélyes, azt a hegy fennsíkjainak alakja határozta meg, s talán legtalálóbban egy emberfőhöz hasonlíthatnók.

A főbejárat a várba a déli oldalon volt, azon zugban, hol az alsó vár falai a felső vár falaival egy meredek sziklaoldalon kiemelkedő fallal összefüggtek, a bemenetelt látszólag egy hatalmas, most összeomladozott négyszög kapubástya fedezte. Az út oda a Vármezőről a hegy oldalán sziklába vésve vonult el s mivel egész hosszában a felette emelkedő várfalak uralták, azért ellenségnek ez uton a vár kapujához jutni csaknem lehetlen volt.

Még egy másik mellékbejáratnak is látszik a nyoma a felső vár északkeleti szögletében, de ehhez, mint fenn fekvő és bajosan megközelíthetőhöz csak elmozdítható létrán, vagy hágcsón lehetett feljutni. Ez az út szűk folyosóba nyílt, honnan a zömtoronyba ismét csak elmozdítható lépcsőzeten lehetett feljutni, mert a most még fennálló falakon semmi ajtóhely nem lévén látható, a bejáratnak, mint az a zömtoronynál szokásos volt, bizonyosan az első emeleten kellett lenni.

Miután a vár leírását megismertük, hiába igyekszünk e vár multjára bármi kis világosságot is deríteni, sajnos annak még csak nyomára sem jutunk. Ha multja létezett is, ma már nyomtalanul eltűnt, sőt még a hagyomány sem beszél e várról s még csak neve sem maradt fenn az utókor számára. A néprege óriások által épített e várat és roppant kincset hisz ott elrejtve. Egész társulatok alakultak, melyek éveken át ásták a hegyet, anélkül, hogy a vélt kincset feltalálniok sike-

rült volna, csakis azt eredményezve, hogy ezen kutatások aknáí néhol a fal vonala alá is behatolva, azoknak leomlását és megsemmisülését siettetni fogják. Az egyik kincskutató állítása szerint ásás közben egy sziklaüregben nagymennyiségű emberi hullára akadt. Egy homályos hagyomány azt mondja, hogy ez Vencturné vára volna és ekként a Bereczk melletti ily nevű várral lenne kapcsolatban. A legérdekesebb hagyomány pedig azt állítja, hogy „Almás“ illetőleg „Álmos“ vára volt ez, így neveztetvén az e várat építő Álmos fejedelemről, s Almás község, — melynek most is határán fekszik — lakói e várból települtek le a mostani faluba, melynek eredeti neve nem Almás, hanem Álmos volt és csak később neveztetett Álmássá. Ezen utóbi hagyomány tekinthető legvalószínűbbnek, éppen ezért Orbán Balázs ezen várat Álmos várának keresztelte. A vár mögött egy szép sziklaszálat Sólyomkőnek neveznek, azt mondják, hogy ott régen sólymokat tenyésztettek a várúr számára.

A Kis-Lemhény patak völgyében, a két testvér-folyó összefolyásától nem messzire, a völgy jobb oldalán hegy emelkedik, melyet a természet is vár építésére alkotott. Várhegy is a neve és volt is tetőlapján egy tekintélyes vár, melynek most is észlelhető maradványai vannak. A várfalak alapja és a falaknak halomra omlott köveiből keletkezett gátöny, az erdő sűrűje között mindenütt követhető. Ezek szerint ez egy szabályszerű köralakú vár volt s 417 lépés kerülettel bírt, tehát Álmos váránál jóval nagyobb terjedelmű volt. Északi oldalán — hol a hátrább fekvő „Szénégető“ nevű hegygel lapályos hegynyak által függ össze, hármas sánccal volt erősítve.

A hegytető egy tisztásáról elbájoló kilátás nyílik; a hegy nyugati aljában fekszik Csomortány és Almás,

közelebb Esztelnek, Bélafalva, Polyán, távolabb a Perkő alján Szent-Lélek, Kézdi-Vásárhely, azon túl pedig az egész Kézdi- és Orbai szék. A háttérben Bodza és Barczát övező roppant havasok keretében a távol ködbe burkolt Barcza. Azt mondják, hogy tiszta időben Brassó fellegvára is tisztán kivehető és így e vár egy nyílt, dacoló, az ellenséget bátran kihívó erőd volt, mely nem rejtőzött el tusát kerülve a hegyek közé, hanem büszke önérzettel nézett le a völgyre, átpillantva a szomszéd Bálványosra, Szent-Lélekre, kovásznai, szacsvai, borosnyói várakra, szóval Háromszék minden ősvárára, melyekkel közvetlen összefüggésben és látható összeköttetésben állott.

E várról is fájdalmasan kell bevallanunk, hogy semi adatunk nincsen s még a hagyomány is hallgat róla. Azt mondják, hogy Csomortány község e várórság katonáiból alakult és így hihető, hogy azt „Csomortány várának“ nevezték, sőt még az sem lehetetlen, hogy az egykor hatalmas Csomortányi család ősi fészke volt. Ezen az alapon keresztelte el e várat Orbán Balázs „Csomortány várának“.

A Feketeügy felső völgyében, a baloldalán elnyúló Hosszúhavas egyik tágas csúcsán is van egy várrom, melyet a „Hajduk várának“ neveznek.

Ennek már van neve, de maga a rom jelentéktelen és valószínűleg a fejedelmi korban a Bereczken állomásozott határőröknek vagy hajduknak lehetett ott valamelyik jelentéktelen határszéli erődje, vagy erődített tanyája.

23. BERECKZI VENETURNÉ VÁRA.

Bereczk Háromszék területének éppen a szélén fekszik, túl rajta az Oltozra vezető út Bereczk patak-
nak keletirányú szűk völgyébe tér le. E patak jobb
partján a város északi végétől alig ezer lépésnyire egy
római vár, messziről felötlő maradványai látszanak.

Ezen erőd mintegy nyolc méternyire kiemelkedő
magaslaton fekszik. Alakja szabálytalan négyszög, ke-
leti és nyugati oldalhossza 240 lépés, északi és déli
oldala 185 lépés. Ezen méretarányokban a vártért 6
méter széles és 5 méter magas gátony vagy ormosodás
övezi, mely bárhol is felásva, falmaradványokat és
nagy mennyiségű tégladarabokat tár fel. Bejárata lát-
szólag a déli oldalon volt, ahol a töltés 8—9 méter ma-
gas. Szögbástyái nem voltak, legalább azoknak semmi
nyoma nem látszik. Beltere hullámos és mivel jelen-
leg, fel van szántva egészen átalakult. Középpontján,
egy mélyedés van, melyet a vár kútjának tartanak.

A vártól északnyugatra más épületnyomok lát-
szanak, melyeket a vár pincéinek mond a nép. Nin-
csen kizárva, hogy ott a vár védistenének volt a
temploma, vagy ami még hihetőbb, a római váraknál
elmaradhatatlan meleg fürdő. Hogy ez római vár volt,
mely Kézdi-Vásárhelytől az Ojtozon kivezető hadiutat
fedezte, az kétségtelen, ezt bizonyítja fekvése, alakja,
de az innen kikerült téglák is, melyek a bereczki ta-
nácsháznál a mult században még megvoltak, de már
eltűntek. Orbán Balázs állítása szerint, — aki ezen
téglákat látta, — azok egyikén ilyen bélyeg volt:
CO HIS (Cohors Hispanicus). A másikon pedig: CO
HIBRAC (Cohors I Bracarangusteorum).

E várra vonatkozó, annak multjára világot derítő
adatunk nincs. A római kor utáni történetét illetőleg

csak a hagyomány homályos adataival kell beérnünk. Ezek szerint e várat egy hatalmas székely ős építette, (valószínűleg a római vár romjaiból) kit Benet úrnak hívtak és ebből elferdítve le Veneturne vára, mely név alatt ma is szerepel. Benet úr várát a mongolok dúlták fel, valószínűleg IV. Béla alatt. Azt, hogy a radnai német gróf Aristaldus által vezetett Kadánnak dúló csordái Háromszéket is elpusztították és ott Szent-Lélek várát lerombolva az Ojtozon vonultak ki, az Rogger atya leírásából és a szent-léleki vár történetéből tudjuk. Csak ennyi, mit e vár multjáról számunkra a hagyomány megőrzött, azonban van e várromokhoz fűződő két gyönyörű legenda, melyekről meg kell emlékeznünk.

Egyik az a hitrege, mely szerint régi daliás időben itt a határszél közelében élt egy nagyon gazdag asszony, kit Veneturnénak hívtak. Volt ennek egy hős fia, ki a királyi táborban harcolt távol a hazától. A gazdag, de fősvény nő kincseit féltve elhatározta, hogy egy bevehetetlen erős várat épít magának. Hozzá is kezdett és a vár, melynek messze vidéken nem volt párja, elkészült.

Midőn a fia távoli hadakozásokból megtért, a büszke anya a visszatérő elébe lovagolt és a viszontlátás örömei után elmondá, hogy milyen erős és nagyszerű várat épített.

„Miért bántád jó anyám őseinknek tisztelt régi várát, vajjon amit helyére emeltél, lesz-e olyan szilárd és erős, mint az volt?”

Az önérzetében megsértett anya haragra lobbanva felkiáltott: „Fiam! épített váram olyan erős, hogy azt az Isten sem tudná bevenni”.

A fiú ezen Istent káromló szavakon megbotránkozván, megfordítá lovát és mondá: „Anyám, bár sze-

retlek, de váradba nem követhetlek, mert Isten haragját magad és várad ellen felhívád“ s azzal elvágtatott. A büszke nő alig tért vissza várába, iszonyú villámcsapás és dörgés között vára összeomlott. Az istentelen nő pedig mások iszonyú példájára kőbékává változott, s most is ott van a földszínéről eltűnt vár közepén.

A másik legenda pedig ekként hangzik: E vidéken élt egy derék székely vitéz, kit Benet úrnak hívtak, szegény, de igen becsületes ember, kinek vendégszerető háza az utasok előtt mindig nyitva állott. A deáknak öltözött Mátyás király egyszer arra jártában befordult Benet úrhoz, ki székely szívességgel fogadta az ismeretlen vendéget. Vacsorára lencsét szolgáltatván fel az asztalra, az enyelegni szerető háziúr így szólt vendégéhez: „A Székelyföldön uram, a föld sovány, úgy terem az, csak ha jól trágyázzák, ekként a lenese tetejét is, hogy jó legyen, nálunk jól megszokták zsírozni és tormával behinteni“. Azután is igen sokat tréfálódzott a jókedvű deákkal. Mátyásnak megtetszett az őszinte, nemesszívű székely és reggel távoztával egy gyűrűt adott neki, mondván, hogyha Budára megy, e gyűrűvel, keresse ott fel Mátyás deákokat.

Meg is ígérte Benet úr, s mivel a székely adott szavát be is szokta váltani, egy év múlva — úgy is régi kívánsága lévén az akkor világhírű magyar főváros meglátogatása — felment Budára, hol a gyűrűvel Mátyás deák után tudakozódván, egyenest a királyhoz vezették. Nagy volt álmélkodása és ijedtsége, midőn vendégében a királyra ismert és engedelemért esedezett, hogy nem ismervén, illő tiszteességgel nem fogadhatta. De a bölcs és igazságos Mátyás, ki az em-

berekben az őszinteséget és nem a képmutatást becsülte, megveregette Benet úr vállát: „derék ember kend, engem ismeretlenül is megemberelt házánál, tormás lencsáját most visszaadom“, mondá a nagy király és hozott egy nagy tál aranyat s azt megtrágyázta ezüsttel és egy tál ezüstöt megtrágyázott arannyal és azt odaadá Benet úrnak, ki megköszönvén, azt mondá: „Uram király, e kincset én országod és hazám javára fogom fordítani“.

A jelenlevő főurak pedig látván, hogy a mi emberünk erőteljes, nagy termetű és vaskos nyakú székel, tréfálni kezdtek vele s akarván látni, hogy hány mentét bírna el, akasztani kezdték nyakába a sok aranyos, bogláros díszmentét, s mikor már vagy 20 darab a nyakán volt, kérdi a király: „Bírja-e Benet úr?“ — „Akár hazáig Felséges uram! huncut, aki visszaveszi“ — mondá a székel.

A király nagyot nevetett és ügyes feleletéért megveregetvén vállát, mondá: „De már akinek annyi sok szép mentéje van, illő, hogy ahhoz való szép kardja is legyen.“ Erre leoldván saját gyémántos kardját, önkézüleg kötö fel Benet uram derekára.

„Ezzel hazámért harcolok, a kincsel, mit adál uram király, annak használok“ — mondá ő búcsúzva. Hazaérkezvén a nyert kincsből várat építet a határszélre, hogy a hazát ellenség ellen fedezze, oltalmazza. Benet úr ekként épült fényes, erős várának maradványai, a hagyomány szerint, a most „Veneturné vára“ név alatt ismeretes fennebb leírt várrom.

Veneturné várán felül, vagy 2000 lépésnyire kezdődik a Magyaros, Erdély és Románia vízválasztó hegyláncolata, melyen túl a hazánkból kifolyó Ojtoz patak által átfolyt Ojtoz-szoros kezdődik.

E magas hegy innenső, vagy nyugati aljában négy patak szakad egybe, az északi irányból jövő Igaz-Bereczk, a délkeleti irányból lejövő Daragi patak és a déli irányból lejövő Tekeres és Leányvár patak. E két utolsó összefolyása között, körülbelül 100 méter magas félgömb idomú hegy van. Ezt hívják „Leányvárnak“, melyet hagyomány szerint szintén vár koronázott, ezen állítólagos várból alig maradt meg valami: egy a hegy nyakát átszelő, csekély mélységű sánc legfeljebb az, mi a vár maradványaként ma is látható.

Itt valószínűleg az alább fekvő, Veneturné várának volt egy őrtornya, mely az Ojtozba vezető utat szemmel tartotta és azért a rege is kapcsolatba hozza amazzal, mert eszerint Veneturné várában lakott az utolsó óriás, kinek tündér leánya egy pásztorruhába öltözött és a vár körül elbájolóan furulyázó hősbe volt szerelmes. Az embereket lenéző mogorva büszke óriás, e tiltott viszonyt felfedezvén, egy szikladarabbal, mely most is ott hever a patakmederben, agyonütötte a szerelmes pásztort. Vigasztalhatatlan leánya pedig megszökött tündéreivel atyja várából és itt e hegytetőn épített várat magának, hol kedvese után epedve, nemsokára bánatában meghalt. Vele kiveszett az óriások faja is, az embereknek engedvén át a tért és uralmat.

24. OJTOZI RÁKÓCZI VÁR.

Az Ojtoz patak által átfolyt szűk, kanyargó völgyet, magas, meredek hegyek határolják. E völgy második kanyarulatánál még összébb szorul. Északról a magas meredek Máglyakő, jobbról a Kakottyás szép, erdőborította bércei tornyosulnak fel. Ezen utóbbiból egy 40—50 méter magas sziklanyak szökel elő a völgybe, azt annyira eltorlaszolván, hogy a zajongva törtető pataknak alig marad egy szűk mederhely. E sziklagerincen van a Rákóczi vár igen festői maradványa.

Ezen várat a hagyomány szerint, II. Rákóczi György építette és az fekvésénél fogva igen erős várerőd lehetett. Az egyenlőtlen lejtős sziklatalajon fekvő vár szabálytalan négyszög alakú épület, 100 lépés hosszúságban és 50 lépés szélességben, szögletein kiszökellő négyszög bástyákkal. Csak az északi és keleti oldal falai és bástyái állanak még, ezek is nagyon töredezett, rongált állapotban. Az újabbkori erődítményi munkálatok, néhány kis őstornya, a völgyet elzáró pallisade, néhány fedett kazamata és fenn a hegygerincen ágyut befogadó földsánc, melyek nagyrésze 1849-ben honvéd kezek által készült, a régi vár töredékeire vannak fektetve.

Az Ojtoz patak balpartján, a Rákóczi várral átellenben, egy a hegy meredek oldalára felfutó erős fal volt, melynek most csak egy méternél szélesebb alapzata látszik. A vár és a védfal a szorost tökéletesen elzárta és abban a korban igen bajosan tudhatta azt az ellenség átlörni.

Ami a vár romjaiból megmaradt, csekély, mert felhasználták az említett későbbi erődítményekhez,

melyek az újabb korban kifejlett hadászati igényeknek nem felelnek többé meg és semmi hadászati fontossággal nem bírnak.

Az út a sziklameredeken erődített és felvonóhíddal elátott őrtanyák udvarán vezet át. E vár alatt bizonyosan többször vívtak harcot és e sziklákat gyakran áztathatta a hon határának védelmében kiontott vér. A történelem azonban elfedte az ezen romokhoz kötött eseményeknek, csatáknak emlékét. Ami kevés emlék fennmaradt, azt is Apor Péter hű feljegyzéseinek köszönhetjük, ki azt mondja, hogy 1717-ben a tatárok Ojtoz vára alá nyomultak, de az örök visszanyomták. Ugyenezen év augusztusában, midőn a török had Belgrádot ostromolta, a tatárok Moldva felől fenyegették Erdélyt és hogy nem az Ojtoznál, hanem Besztercénél törtek be, az a háromszékiek éber figyelmének és ügyes felkészültségének köszönhető. Apor Péter részletezi e védrendszer mozzanatait. A várban 300 jól felfegyverzett vitéz volt elhelyezve, a hegyeken ágyúk és dobosok, 700 harcos készültségben, hogy a tatárok közeledtével csatlakozzék, 1000 német gyalogos, mint tartalék a szoros közelében volt elhelyezve. A tatárok értesülve ezen készülődésről, nem merték a támadást megkísérelni és így Besztercze felé vonultak, ahol betörték s Erdély északi részét feldúlták.

Negyedórányira tovább egy másik sziklahát torlaszolja el az Ojtoz völgyét; e sziklafokot Gyilkosnak hívják. Ezen elnevezés gyászos történeti alappal bír. Az utolsó török háború alkalmával (1787—88) a székelység Horváth ezredes vezénylete alatt feljött ide őrségre. Midőn a Gyilkoson előrsön álló legénység napiparancs következtében fegyvereit szétszedve azo-

kat tisztította, egyszerre váratlanul, készületlenül, az álutakon hátuk mögé vezetett törökök megrohanták és iszonyú gyilkolást vittek végbe, az elárult és lefegyverzett székelyek között. Innen eredne e hely „Gyilkos” elnevezése.

Az árulás béréen nyert e gyáva győzelem után a török, gyorsan nyomult előre, a Rákóczi várra támaszkodott erődítményeket bevette, már a vám is birtokában volt, s dúló csapatai Háromszék szép vidékeire törtek, midőn Varini harmincas (szakaszvezető) a menekülő székely katonaságot maga körül gyűjté, az önkéntes háromszékiekkel együtt a törököknek útját állotta és csúfosan vissza is verte.

Ha az Ojtozi szoros természeti szépségekben nem is olyan gazdag, mint a többi határszoros, de történeti emlékekben jelentős helye van.

Már a rómaiak alatt ismeretes volt, hogy a Háromszéken felvonuló római hadiút itt ment át. Régi történelmekben a háromszéki székelység gyakran az Oytossum mellékén lakó székelyek neve alatt szerepel.

1241-ben Bathu Khán mongolainak egyik csapata itt tört be hazánkba és itt vonult ki.

1455-ben Mátyás király főhadserégét itt vezette a lázongó moldvaiak ellen, a bevágott és védett szoroson át fegyverrel nyitott magának utat.

1534-ben itt jött be Quitti.

1550-ben itt jött be az Izabella segítségére berendelt Ilyés vajda.

1576-ban Báthori István itt ment ki a lengyel trónra.

1653-ban Kemény János fővezér, húsvét táján itt ment be Lupul vajda ellen és a foksáni csatavesztése után itt vonult vissza, hogy a következő év novembe-

rében Szucsava fényesen sikerült ostromával és a kozákok legyőzésével hozza helyre a székely fegyvereken előbb ejtett csorbát.

1707-ben a Rákóczi forradalom hanyatlásakor a Háromszéken Dsingis khánként kegyetlenkedő Acton itt lepte meg a Moldvába menekülők csapatát és oszonyú öldöklést vitt végbe a szegény fegyvertelen népen, úgy hogy maga Mikes Mihály is csak nehezen menekülhetett Moldvába.

A szoros 1717-iki védelmét a vár leírásánál már elmondottuk.

1737-ben a török és osztrák között kiütvén a háború, a porta a Rodostóban elhalt Rákóczi Ferencnek Bécsből megszökött fiát tette meg Erdély fejedelmének és őt egy segédcsapattal Erdélybe indította. A következő évben 1738 március 1-én az ojtózi szorosnál kísérelték meg a betörést, de 120 halott és néhány foglyot vesztvén, visszaverettek, miért a bécsi kormány, Erdélyt terrorizálendő, az enyedi kollégiumot katonasággal vette körül, a református püspököt, Szigethi Gyula Istvánt, a tanárokat és több világit, azok között a 70 éves Thoroczkai Zsigmondot és más református és unitárius urat elfogatott, börtönbe vetteti és ott szenvedtek azok a török háború befejeztéig, midőn ártatlanoknak nyilvánítatván 1739 január 15-én szabadon bocsáttattak.

Az 1788-iki török betöréssel egybekötött árulás által előidézett gyilkolást előbb már tárgyaltuk.

1849-ben egy zászlóalj honvéd hősieen oltalmazta azt az oroszok ellen. Bem július 28-án kis seregével itt csapott be Moldvába és a meglepett oroszokat megverve, Oknáig nyomult.

25. OSDOLAI PLÁJÁSOK VÁRA.

Osdola a Lipcse és Mosát fenyvesnőtte láncolatai által szegélyezett Kopoló vagy Kopolnó patak (Kápolna patakból elferdítve) kies völgyében fekszik. Osdola őshangzású nevének eredetére nézve semmi más adattal nem bírunk, mint a hagyománynak homályos sejtelmeivel. Eszerint egy, a település korszakában e tájra jött székely ősnak három fia volt: Osd, Zab és Bod. Osd ide települt és itt csinált lovai és nyája részére „Osd-olja“-t (ólt). Később a székely azon sajátosságánál fogva, hogy két mássalhangzót nem igen tűr egymás mellett, a „j“ kihagyásával lett Osdola. Így lett a másik testvér Zab-nak óljából — Zabola és a harmadik legkisebb testvérnek Bod-nak óljából Bodola.

Osdolát szintén megtaláljuk a pápai dézsmák registrumában és pedig 1332. év sorozatában „Ysdula“ az 1333. év sorozatában „Uzdula“ és az 1335. év bejegyzéseiben „Odula“ néven. Az 1567. évi registrumban Osdola nagyon tekintélyes helyiséggként szerepel, amennyiben 40 kapuval van bejegyezve.

A templom közelében kastélyrom van, a gróf Kun családnak ősi fészke. Azon kastély romtöredéke ez, melyben a költői lelkületű gróf Bethlen Miklós tartá fényes menyegzőjét a bájos Kun Ilonával 1668 június 11-én.

A kastély most rom, alig áll belőle egy-két faldarab.

A Kopoló-völgye, melyben Osdola fekszik, kétfelé ágazva, messze behatol a havasok közé. E patakok völgyében és a szomszédos hegyekben sok fattyúgyémántot (hegyi kristály) találnak, mely osdolai gyé-

mánt név alatt ismeretes és a régi bogláros ékszerekben szerepelt. A havasok vízválasztó vonalán túl, a magas-büszke Szemerkes keleti oldalán ered a Románia felé folyó Putna vize, hol csak csempészek által ismert titkos ősvényeken lehet Romániába jutni. Hogy ezen gyönyörű havastájakat felmutató Putnaszoros régen jártabb volt és a közlekedésnek nyitva állott, mutatja az is, miszerint hajdan erődítve volt, mert a Jáhorosnál a régi határvonalon belül régi erődnek látszanak romtöredékei. A nép ezt most is „Plájások várának“ nevezi. Hogy egykor ott védművek voltak, mutatják az ott nemrég nagymennyiségben talált régi fegyverek. Ezen erőd irányában az itt összeszűkülő völgy egészen el van zárva, egy most csak alapjában felismerhető fallal, ami mutatja, hogy e szoros védelmére egykor nagy gondot fordítottak.

26. GELENCZE VIDÉKI VÁRAK.

Gelencze egyike a leggyönyörűbben fekvő falvakkal, mely a hason nevű pataknak a határszéli Kárpátok közé felnyúló kies völgyében fekszik. A szép fenyves erdők egészen a falu mellett kiszökellő előhegyekig nyomulnak le, a völgy háttérében szép alakzatú büszke havasok magasulnak fel. Gelencze az Orbaiszék legfelső faluja, az 1567-ik évi regisztrumban 61 kapuval fordul elő, mi mutatja, hogy már akkor is tekintélyes helység volt.

A falu mellett a nagy köveket hőmpölygető széles medrű Gelencze-patak partján egymást érik a fűrészmalomok. Feljebb a táj havasias jelleget ölt. A két Gelencze patak összefolyása között cukorsüveg alakú, körülbelül 1200 méter magas, szép szikalszá-

lakkal ékes hegy tornyosul fel, melyet Nagy-Vártetőnek hívnak. A csekély kiterjedésű fensíkon sok a kincskeresőktől kiásott üreg, de várrom nincs, hanem alább egy kiszögelő hegynyakon régi sánc és gátöny homályos nyomai látszanak, melyek kétségtelenül mutatják, hogy itt valami erőd volt.

A Nagy-Vártetőről gyönyörű kilátás nyílik. Egész Készdiszék látszik onnan, a szemben levő Bodoki havas és Bálványos várával.

A két víz egyesülésétől jobbra levő másik hegyes csucsut Kis-Vártetőnek nevezik, ahol a hagyomány szerint szintén vár volt, most azonban már annak sincs nyoma.

Gelencze közvetlen közelében egy szűk völgyben az igénytelen kis Haraj falu, ahol sokan, egy német lovag által épített torony-erődöt keresnek. A néphagyomány is azt tartja, hogy itt szerzetes barátok laktak, sőt a Harajon alul kiszökkelő előfokot ma is „Barátok“-nak nevezik. Ma már bajos lenne azt bizonyítani, amit a szász történészek állítanak, hogy ezen toronyerődöt a Barczát bírt német lovagok építették, mert az az egyoldalú állítás, hogy ezt csak német lovagok építhették, mert az ő határvonalukba esett — és a székelyek csak később a lovagok elvonultával telepedtek oda — éppen nem áll, mert először is tudjuk, hogy Háromszéknek egy talpalatnyi földje sem tartozott a német lovagok által bírt területhez, mert az adománylevélben kijelölt Prázmán vagy Tartlan patakon innen nem bírtak egy talpalatnyi földet, Tartlan víze pedig innen 10 kilométerre van. Nem állhat másodszor azért sem, mert a székelyek nem a német lovagok elvonulta után települtek e vidékre, hanem ott laktak már több mint nyolc évszáz-

zad óta. A gelenczei egyházközségi jegyzőkönyv azt állítja, hogy Haraj és Barátosban is a Templomáriusoknak volt birtoka és így feltehető az is, hogy itt nem német lovagrend, hanem Templomárius birtok és torony volt. Ezen sokat vitatott toronyerődnek most semmi nyoma sincsen.

A hagyomány azt is állítja, hogy az itt lakó barátok majorja, a mostani Imecsfalva helyén állt. A major faluvá való kifejlődését és nevének eredetét a következő mondával kötik egybe:

Volt a barátoknak egy Mecs nevű tiszttartója, akit a vidéket nyomorgató és zsaroló barátok bevehetetlen erődükből kicsaptak. A nép bosszút forralt a féktelen papi zsarnokság ellen. Mecs gazdát elfogták és magukkal vitték, hogy a gondosan őrzött vár kapuit csellel nyitassák fel. A menni nem akaró Mecs gazdát „I. Mecs“ (Ite Mecs) szavakkal nógatták és annyira megijesztették, hogy az végre is a vár kapuján kopogtatva bebocsátást kért. A kapuőr a tiszttartó hangjára kaput nyitott. A nyitott kapun keresztül a felbőszült nép berohant és mind felkoncolta a barátokat. Az annyi nyomort okozó és bűnt védő erős várukat pedig földig lerombolta. Mecs neve a győzelem emlékéül Imecs lett.

Ennek a mondának semmi történelmi jelentősége nincs. Imecsfalva neve azon Imecs nevű székely őstől ered, aki legelőször települt e helyre és alapította családjával és fegyvereseivel együtt e falut. Ez a megálapítás annál is valószínűbb, mert ilyen nevű család ma is van a faluban, sőt innen elszármazva, az egész Székelyföldön.

27. ZABOLA TEMPLOM ÉS VÁRKASTÉLYA.

Zabola egyike Háromszék szép és jelentékeny falvainak. Hajdan híres volt az itt nagy mennyiségben gyártott finom fátyolkendőkről, melyekkel a székely és magyar nők fejüket ékesítették. Zabola különben nemcsak most, hanem a régi időkben is híres helyiség volt. Az 1567. évi regestumba 45 kapuval jegyeztetett be, ami már akkori tekintélyes voltára mutat. Zabola a határszéli Kárpátoknak egy — Nagy és Hegymöge patak által átfolyt — kies völgyben fekszik elrejtőzve, mint az e vonalon levő falvak csaknem mindegyike. A falvaknak ezen elrejtőzése pedig részben hadászati, részben pedig természeti okból származott.

Hadászati okokból, mert ezen meredek hegyektől övezett völgyek, nagyrészt csak torkolatuk felől közelíthetők meg és így a régi időkben oly gyakran zaklatott lakósságnak csak ezen egy oldalt kellett megvédeni. Oldaltámadások ellen a természet adott védelmet. Természeti okokból, mert az ilyen völgyekben védve voltak a Nemere szele ellen, mely néha Háromszék átka.

Zabolát Tröster „Zebel“-nek nevezi. Nevét a hagyomány szerint, mint már említettük, Zab óljától nyerte, Benkő szerint egy régi — a határszéli tolvajok zabolázására épített várról kapta. E vár nem az erdőségekben, hanem a mostani falu között azon a helyen volt, hol a helvét hitűek temploma, leányiskolája és tanítóháza áll. A várárok, mely az erődöt környezte s melybe a Zabola patak leereszthető volt, öreg emberek állítása szerint a szabadságharc idején még ép állapotban volt. Sőt egyik lőrésees bástyája is fennállott. Most azonban az árkokat betöltötték, — mert

Háromszéken minden talpalatnyi föld értékesítve van — beépítették, kertté és udvarrá alakították. A szabad téren levő mederbe tavak gyűltek össze. Ha az ember e vonalon ásatásokat végez mindenütt régi szilárd falak nyomaira akad. A várnak lerombolt falaiból épültek valószínűleg a várkastélyos templom és a zabolai udvarházak is. A vár eltűnt. De a hagyomány megvédte emlékét, egy szép mondával együtt, melyet Finta István pávai református lelkész költői tollával gyönyörűen dolgozott föl.

Az ősvár helyére és annak romjaiból épült a hagyományok szerint a reformátusok igen érdekes temploma. A templomot hatalmas köralakú várkastély körveszi, melynek eredetileg a templom fedélszécsáig felért falait 1838-ban 4 méterre bontották le, mert fenntartása sokba került. E kastély négy kis ágyúval volt felszerelve, melyek közül egy az 1848-iki szabadságharcban még szerepelt. Tornya a kastély kapubástyájára épült.

Zabola, eltűnt ősvára és fennmaradt régi temploma mellett nevezetes helye székely történelmünknek azért is, mert 1466-ban bazyni és szentgyörgyi gróf, János erdélyi vajda és székelyek grófjának elnöksége alatt itt tartották a székelyek azon nevezetes gyűlését, melyen elhatározták, hogy minden székben székbírák legyenek, kik a peres dolgokban gyors ítéletet hozzanak, az ítélet pedig Udvarhelyre onnan a székely ispán közbenjöttével az udvarhoz fellebbeztessék.

Zabola másik nevezetes épülete a gróf Mikes kastély, mely ma már teljesen átalakult, pedig régen erősített kastély volt kapubástyával. Ezen kastély Háromszék nagy részét befogadó szép kilátást nyújt s

e mellett még történelmi beccsel is bír, mert itt tartották 1629 február 2-án Mikes Zsigmond házánál, Apor Lázárnak Imecsh Judithal való fényes lakodalmát, melyen Erdély főnemessége és maga a fejedelem, Bethlen Gábor és neje is jelen volt.

28. KOVÁSZNAI VÁRHEGY.

A Vajnafalvát és Kovásznát végig folyó, gyakran áradozó Kovászna vize, egy a határszéli havasok közé messze felnyúló völgyön törtet le. E völgy háromszéki térségére nyíló torkolatának jobboldali előfokát a „Sóstó nyaka“, baloldali előhegyét a „Kopasz“-hegy képezi. Nevének megfelelőleg kopasz is e hegy, de külső kopárságát gazdag beltartalommal kárpótolja a természet, amennyiben az egész helység anyaga vas-körétegből áll, mely feldolgozva 50—70 százalék vasat ad, mégpedig olyan finom minőségűt, mely a legkiválóbb angol vassal is kiállja a versenyt.

Nemcsak természeti kincseket, hanem szép tájakat is találunk a kívülről nem is sejtett terjedelmes völgyben, mely messze felnyúlik és sokfelé ágazik el a havasok tömkelegébe. Jobbról a Doleremis tornyosul, felette a Simkő merész sziklaorma lövell fel, hátrább két kúpalakú sziklaorom, a Szélkapú és Várhegy emelkedik ki. E táj nemcsak meglepően szép, hanem régészetiileg is érdekes, mert a Várhegy büszke ormát vár koronázta, melynek létéről hallgat a történelem, melyről a hagyomány is csak tündérregéket tartott fenn, melynek nemcsak egykori létezését, hanem nagyszerűségét is tanúsítja a még most is létező rommaradványa.

Az Ölyves és Köztető félkörben kanyarodó lánco-

latának erdős rengetegeiből két virgonc csermely, a Hiske patak és Várpatak törtet le és e kettő között, a hegypebel torkolatában tornyosodik fel a Várhegy gúlaalakú büszke orma. A közel 1000 méter magas-ságú csúcs oldalról megmászhatatlan, csaknem függőleges oldalfalakkal bír, csak a déli oldalán nyúlik el egy menedékes hegynyak, melyen a várnak szik-lába vésett útja felvonult. Az alulról csúcsban végződni látszó hegy csekély fensíkkal bír. A fensík oromszé-lére vannak fektetve a várfalak, melyek még most is közel egy méter magasságúak. A falak szabályszerű köridomban veszik körül a hegy fensíkját, olyan kő-erődöt alkotva, mely 45 lépés átmérővel bír. Ez azon-ban csak a belső fellegvár volt, melyet még másik két fal övezett körül. A második fal a hegy meredek oldalára fektetve, amattól 25 lépés távolságra és az-zal párhuzamosan futva gyűrűzte körül a hegyet, mely még most is épebb helyein 1 méter magasságban szilárdan áll. Végül a harmadik, legkülső fal, a közép faltól 30 lépésnyi távolságra kigyózza körül a hegy derekát. E két külső fal azonban, az ősvárainknál mindenütt észlelhető takarékosági elv szerint, a füg-gőlegesen leszelt és így megközelíthetetlen oldalon megszakad.

Az itt adott rövid körvonalazás is elégséges arra, hogy azonnal meggyőződjünk e vár kitűnő hadászati építéséről és a hegyalakulástól is elősegített bevehe-tetlenségéről; oly büszke sasfészek lehetett az, honnan a löfegyver előtti korban bármily hatalmas ellenség-gel is dacolhatott a vár őrsége.

Belterén most semmi fennálló fal nem mutatko-zik, de az ott nagy mennyiségben heverő szép lapos kövek arra engednek következtetni, hogy ott is tekin-

télyes épületek voltak, vagy valószínűleg az ily fellegváraknál szokásos zömtorony állott. Belterének keleti részén egy sziklába vésett kerek üreg van, melyet „Kővékának“ neveznek. Valószínűleg vízgyűjtő ciszterna lehetett, de amelyről a mesét szerető néphit azt tartja, hogy titkos bejárata azon pincének, ahol az e várat lakott Tündér Ilonának van elrejtve tömérdek kincse. A bejáratot bűvös és mindig éber kakas őrzi, mely csak hét évben egyszer alszik el; akkor megnyílnak a pince kapui és aki eltalálja az időt, az kihozhat magának gyémántos virágokat, mikkel a pince falai fel vannak díszítve. A monda alapján a kincskeresők sokat is ásták a vár belterét. Így ásások alkalmával gyakran merültek fel becses régiségek, melyek sajnos mind elkallódtak.

A monda, mely Tündér Ilona emlékét csatolja a várhoz, tovább fűződik. Tündér Ilona elhagyván az emberek országát, a vár is omladozni kezdett. Hét testvére vette ezt újból birtokába, kik felépítették meg-nagyították. A testvérek közül hat folytonosan hadakozott, de a legfiatalabb hetedik a vár oltalmára hátramaradt és egyszersmind földet is művelt, hogy a télre megtérő hat nagyobb testvérnek és harcosainak legyen mit enni adjon. E mondának némi okadato-lását találjuk a csiki krónikában, hol az áll, hogy Mopulet Sándor hadba indult Ika ellen, s azzal meg-ütközvén, azt legyőzte. Ika az Úgy vizén túl fekvő tartományba húzódott és ott épített házat magának, hol meg is halt. A ház pedig ezen harcos időben, csak vár lehetett és mivel Kovászna az Úgyen (Feketeügyen) túl van igen valószínűnek látszik, hogy e várat a Cserhát feletti ősvárából elűzött Ika építette. Sőt tovább kutatva a rege hét testvérét is feltaláljuk Ikának hét

harcos fiában, kik a csiki krónika szerint ezek voltak: Ika, Dombon, Bordon, Jatt, Káló és Gázon. A hagyomány még tovább fűződik. A hét testvér után „Kó” nevű hős lakta e várat, miről Kó-vaczka (Kó-lak-helye), mely első helye volt a Kó harcosai által alakított Kovásznának. A vár közeli terét még ma is „Kókorjának”, vagy Kókarjának nevezik, Kó vitéznek hatalmas, sok ellenséggel küzdő karjáról. Kó után Miske hős lakta e várat, kinek emlékét Miske patak máig is fenntartja.

A kovásznai várhoz fűzött mondák és legendák és az elvadultan tenyésző gyümölcs és egresfák, és a vad rozmaring cserjék azt mutatják, hogy a harcok e zord helyén gyöngéd nők is laktak. A monda szerint Tündér Ilona virágos kertje volt itt és még most is ide járnak holdvilágos éjjeleken a tündérek virágot öntözni.

Ha a mondaköltészetnek bűvköréből kibontakozva, vizsgáljuk e várat, látjuk, hogy az akként volt elhelyezve, hogy a szemben levő Bálványossal és Ika várával látható összeköttetésben állott, tehát egy szeme volt azon hatalmas várláncolatnak, mely az egész Székelyföldet behálózta, egyik büszke sasfészke a gyakran szorongatott ősöknek, honnan az ellenséget tűzzel jelezték és hová családjaikat feltettebb kincseiket biztonságba helyezve, lecsaptak a hazájukat és függetlenségüket támadókra.

29. NAGY-BOROSNYÓI VÁRHEGY.

Zágon mellett a Bodza hegye előrenyomul Háromszék területére, s e hegységnek északra néző oldalán fekszik Fel-Doboly, ahol azon dobosok laktak, kik vész idején a népet összedobolták. A Bodza hegység végfokán fekszik szép regényesen Nagy-Borosnyó, szembe vele Várhegy, történeti emlékek felett örökdő rom által koronázott dombja.

A partmagaslaton szépen fekvő Nagy-Borosnyó és Léczfalva között, önálló hosszúkás domb emelkedik fel, mely három oldalról függőleges meredeken hanyatlik alá. Csak a délkeleti része közelíthető meg. A domb északi szögletében vannak az oly festőien kinéző várromok, melyeket János Zsigmond által a székelyek fékezésére épített „Székely-Bánja“ maradványainak tartanak. E várat a Mihály vajdához csatlakozott székelyek 1597-ben lerombolták, de a léczfalvi országgyűlés 1600-ban azt újból felépíttetni rendelte. Ha egy kissé figyelmesebben vizsgáljuk e vár multját, Miles és Bethlen Farkas azon állítása, hogy a „Székely-Bánja“ gúnynevet viselte volna, nem igen tarthatja magát, mert ennek ellentmond állítólagos építője maga János Zsigmond, ki 1564 július hó 5-én tehát két évvel az építés után Fehérvárról Szent-György városának többek között azt írja: „Quo circa vobis fidelibus nostris egregiis nobilibus Gabrieli Petki capitaneo sex sedium nostarum siculicalium, in castris nostris et Várhegy constituis aliisque militibus nostris etc“. Ebből kitetszik, hogy azt egyszerűen Várhegynek és nem Székely Bánjának nevezték.

Várhegy 1578-ban Báthori Kristófé. 1589-ben rétyi Losonczi Andrást találjuk ott, mint várhegyi pa-

rancsnokot. 1597-ben a fejedelmi seregek kapitánya van Várhegyen, 1599-ben Sennyei Pongrácz fejedelmi tanácsos volt a várhegyi kapitány és egyszersmind háromszéki főkirálybíró is. Ebből láthatjuk, hogy e várnak parancsnoksága igen tekintélyes állás volt.

1601-ben a harmadszor is trónra hívott Báthori Zsigmond, az ő behozatalával erélyesen működő Csomortányi Tamásnak, Háromszék főkirálybírójának adja Várhegyet, a hozzá tartozó kézdi-vásárhelyi, bereczki és egyéb részjóságokkal. 1617-ben pedig Bethlen Gábor Mikó Györgynek adományozta. Később Nemes Jánosra száll, s a Nemesektől Szentkereszti vette meg.

E várat az idő és emberek keze kíméletlenül rombolta, de ennek dacára mégis jelentékeny maradványai vannak. E vár négyszögű volt ívalakú kiszőkellő szögbástyákkal, az egyiknek hegye a másiktól 90 lépésre állott, tehát ez a vár oldalhossza. A két bástya-tő közötti tér 35 lépés. A várfalakat 30 lépés széles, 3,5 méter mély sánc futotta körül, az egészet négyszögalakban szegélyezve. E sánc egyik oldalhossza 140 lépés és így az egész terjedelme 7000 négyszöglépés. Bejárata a délkeleti bástyánál volt, e bástya és a keleti oldalfal hosszában épületek látszanak, melyek valószínűleg, a kapus és a védőrség laktanyái voltak. A tömör, egy méternél szélesebb várfalak a keleti és déli oldalon, a sánc fenekétől számítva még vagy 3—4 méter magasságban állanak. Nyugati falára támaszkodik a Nemes-Kastély dűledező fehér fala, maga is új színezetű rom, fehérre meszelt falaival, az ős komor és sötét várfalak között festői ellentétben igen jól veszi ki magát, a messze távolból. E kastély anyaga a vár falaiból épült.

A kastélyt és a várfalakat újabb birtokosa lerombolta. A lerombolt kastély falairól elragadó kilátás nyílik. Egész Háromszék nyílt könyvként áll a szemlélő előtt, egyik lapján a szép felvidék (székely Felvidék) másik lapján Sepsiszék; és e nagyszerű lapon a folyók gyönyörű berkeivel, a falvak szeszélyes csoportjai mint betűk és szótagok, a szépen elhelyezett, rendben egymást követő most zöldbe, majd sárgába és feketébe változó határok vonalai mint szeszélyesen elhelyezett sorok, a tornyok mint fényes felkiáltójelek és a kanyargó folyók mint kérdőjelek nyernek elhelyezést. Ezen nagyszerű írásból, Ezen titokszerű könyv óriáslapjairól sokat lehet olvasni és tanulni s gyönyörködni is annak, kit a természet mindenható nagysága meg tud hatni, ki az itt lakó dicső szép szellemet és erkölcsi nagyságot felfogni képes.

30. KISBOROSNYÓI BODZAVÁR.

A Nagyborosnyónál beszakadó Nagypataknek, a hegyek közé benyúló völgyében húzódik fel a Bodzára menő út. Itt rejtőzködik a szűk völgyben Kisborosnyó, ahol a völgy kétfelé ágazik. A Nagypatak megtartja eredeti keleti irányát, a Kispatak pedig délnyugatra nyomul be a hegyek közé. Lássuk előbb a Kispatak völgyét. Ez egy szép magányos völgyecske, ahol a kis csermely gyönyörű égerfa berkek között törtet le, a völgyecske fenekéről pásztortüzek füstje tör fel és kolompzenétől visszhangzanak a bércek. A völgy fenekén a Kispatak kettős árkanak összefolyása között szabályszerű szép kerek domb van, mely minden más helytől elkülönítve magasul fel. E hegytetőn a hagyomány szerint vár, még pedig Pogány vár állott,

melyet az egerpatakiak „Bodzavár“-nak hívnak. A várnak ezen elnevezése azért is figyelmet érdemel, mert az a történelmi adatainkban már a XII. században felfedezhető, Bodza vidékével hozható kapcsolatba. Mint minden régi várnál, úgy itt is rejtett kincset hisz a nép, és ezért a hegynek csekély kiterjedésű fensíkját egészen felforgatták, össze-vissza ásták. Ha kincset nem is találtak, de találtak nagymennyiségű téglá- és cserépdarabokat, ezeknek nagyobbjaiból sütőkemencét csináltak, de visszamaradt hulladékai még most is beborítják a hegytetőt, mutatva, hogy itt valaha épületek állottak. Az ásatásoknál találtak még nagy vas- és rézdarabokat, nagy lovagsarkantyúkat, lándzsa- és nyílhegyeket, melyek sajnos mind feldolgoztattak.

A nép azt is hiszi, hogy e várnak a hegybe beépített olyan terjedelmes földalatti termei vannak, miszerint vadászat alkalmával egy róka oda bemenekülve, az utána iramodott kopó negyedóráig hajtotta és kerülte vele a termeket, míg újra kiszorította a napvilágra. Ennek a várnak a falai még nem is olyan régen, több méter magasságban állottak, de azt a szomszéd helységek lakói lerombolván, szép lapos köveit kutak kirakására használták fel. A mesészerű földalatti és valószínűleg képzelet alkotta termék sehol nem található. Ellenben olyan sajátos építkezéssel állunk szemben, melyet a várainknál még nem tapasztaltunk. Ez pedig abban rejlik, hogy a várfal nem is a hegy fennlapját, hanem annak alját övezte körül és az elhantosodott gátöny és az ezt környező mély sánc vonala most is határozottan mindenütt észlelhető.

Tehát az, hogy itt vár volt bizonyos, csak, az a kér-

dés, hogy miféle vár lehetett? Ezt azonban bajos meghatározni, miután erre vonatkozólag semmi adat nincs a birtokunkban, rejtett helyzetéből ítélve valami bűvőhely lehetett, ahol a nép vész idején meghúzódott.

31. NAGYPATAKI VÁRBÉRC.

Kisborosnyó fölött a völgy tovább folytatódik s a Laboncz lábánál fekszik Nagy-Patak nevű elszékelyesedett oláhoktól lakott falu. De ha nyelvileg elmagyarosodtak is, nemzeti öltözetüket megtartották, mely a legfestőibb népviseletek közé sorozható. A völgy fenekén a falutól félórára egy többszáz méter magas cukorsüveg alakú hegy tornyosodik fel. Ezen a Bagoly patak és a Várnicza által körülfolyt hegyet „Várbérc”-nek hívják. E büszke csúcsotót valóban vár koronázta egykoron, amint azt a nagykiterjedésű, csaknem ezer lépés kerületű fensíkot ovális alakban körülölelt falak elhantolt gátonya az azt körülövezett mély sánc és a hegyoldalba bevéselt út csalhatatlanul bizonyítja. Egy bemélyülő üreg a várkút helyét jelöli.

Ezek az itt állott nagyszerű építkezésnek a nyomai. De e nyomok mellett, melyek a vár egykori létét kétségtelenné teszik, más történelmi adatokkal nem rendelkezvén, lássuk legalább a titokteljes vár mondvilágát.

E várat a monda szerint az óriások királya lakta, oly irtózatos nagyságú lény, ki innen egy lépéssel a Brassó feletti Czenkre lépett és oda a hegyfokra akasztva üstökét, ott főzte meg a puliszkáját. Ez az óriás építette a brassói templomot is. Azonban az óriások hosszú idő alatt szintén elvénültek, fajuk veszendőben volt, mert a mostani emberek szaporodni

kezdték. Az óriás a várban állott nagy arany harangokat, melyekkel a többi óriásokat gyűlésre összehozta volt harangozni, a vár kútjába temette el. Ott vannak azok most is és ünnepnapon úgy zúgnak, hogy zeng belé a hegy, valamint ott vannak a hegy keblében lévő pincében elrejtve roppant kincseik is. Ezen pince ajtaja bizonyos időben kinyílik. Egyszer egy oláh pásztor nyitva találván az ajtót, bement és tarisznyáját megtöltötte arannyal, kiindult; de az ajtónál két fekete kecske örködött, ezeknek mekegésére a becsapódott ajtó a serényen kiugrónak tarisznyája sarkát becsípte, s bár kiszakította, de addig távozni nem tudott, míg a hozott pénzt ki nem önté, mely azonnal szélből elkapott száraz levélle változott át.

A várbérc délkeleti szögletén sajátságos alakú sziklacsoport vonja magára a figyelmet. Ezt ablaksziklának azért nevezik, mert oldalán egy négyszögű ablak alakját utánzó bemélyedés van. A néphit szerint ott van, a kincset és arany harangokat rejtő földalatti termeknek szellemek őrizete alatt álló titkos bejárata.

32. EGERPATAKI FERGETTYŰVÁR.

Nagy-Borosnyó mellett a rétyi nyír északkeleti végénél fekszik Egerpatak nevű kis falú. Magában a faluban nem sok figyelemre méltót találunk és multjából szintén kevés emlékvirágot gyűjthetünk. Mindössze azt említhetjük meg, hogy az 1567-iki regestrumban Egerpatak néven 21 kapuval találjuk feljegyezve, de ha kutatásainkat kiterjesztjük a falu határára, mégis fedezhetünk fel olyat, mi e félreeső falucska iránt érdeklődést ébreszthet.

Egerpataktól délkeletre lankás hegyláncolat emelkedik fel, a Bodza vidékét északról körítő hegységnek térbe kiszökellő egyik előfala, mely a Borosnyo patak és a Kurta patak közé ékeli be magát. E hegyfoknak legmagasabb csúcsát Fergettyúvárnak nevezik, mely elnevezés már a XV. században kelt határjáró levelekben is előfordul és ekként nem új keletű. A Fergettyúvár elnevezés nemcsak képzelet szüleménye, mert ezen ponton, honnan egész Háromszék, Szent-Lélektől Körösig, Zágontól Zalánig, sőt még az Olt fennvölgyének legtöbb falui is láthatók, egy őrtorony állott, melynek 60 lépés kerülettel bíró körídomú kimagaslása közepén levő bemélyedéssel most is tisztán kivehető. Hogy ezen, most már begyepesedett őrtorony, kőépület volt-e, vagy valami forgó fatorony, mint azt neve feltételezné, csak ásás útján lehetne biztosan meghatározni. Hanem már felületes megtekintés után annyi bizonyos, hogy ezen fekvésileg nevezetes és az egész vidékre kilátást nyújtó ponton egy őrtorony állott, melynek hasonmását feltalálhatjuk a szemben lévő Eresztevény feletti óriások pincéjében, az Aldobojon alól levő Veczel-tetőn és a hasonló szerkezetű Bikfalva feletti Csigavárnál is. És midőn egyfelől ezen őrtornyokkal ezt összefüggésbe hozzuk, összeköthetjük másfelől a közelben feküdt Bodza vár, Szacsva vár és a Nagypataki völgyben feküdt fővárossal, sőt a lisnyói erdőkben levő Törökvárral és Barabás várával is, melyek mindegyikével látható összeköttetésben látszott lenni, sőt ezeknek egy előre-tolt figyelő őrszeme lehetett a róna felől közelgő ellenség megfigyelésére.

A legközelebb fekvő Bodza vára ugyan nem látszott ide, de úgy tetszik, hogy mégis gondoskodtak

arról, hogy ezen várral is tudassák a közelgő vészt és az önvédelemre fölhívják. Fergettyűvárán túl a hegyhát egészen lelapul, helyet engedve a Szacsváról Kis-Borosnyóra vonuló útnak, de azon túl Bibarcz nevű — a Fergettyűvár magasságának színvonaláig emelkedő — hegyé csúcsosodik. Ennek a tetején a Fergettyűvárhoz hasonló, de kisebb halom van, melyet „Ordítónak“ hívnak. Ide a Kispatak völgyében fekvő Bodzavára olyan közel van, hogy egy ordítás-sal vagy hangos kiáltással is jelt lehetett adni. Úgy látszik, hogy e pontra csoportosított nagyszámú és fekvésüknél fogva is erős, bevehetetlen várak, a honvédelemnek hadászati ismereteken alapuló és kellő építészeti fejlettséget feltételezhető hatalmas védvonallát alkották. A Fergettyűvár pedig mindezen váraknak figyelő őrállomása volt. Ki tudja, hogy a régi viharos századoknak nagy napjaiban, az e várakat lakott hősök a Fergettyűvár jeladására hányszor csaptak le, mint bérci sasok megvédeni az ellenségtől a bérces kis hazát?

33. SZACCSVA VÁRA.

A Bodza szorosát nyugatról körülkeretező hegy-csúcsnak Háromszékre néző oldalán több falu fészkelte be magát, melyek részint egyes völgyekbe húzódtak, részint emelkedett lankás helyeken kihívó büszkeséggel helyezkedtek el. Ilyenek a már részben ismertetett Fel-Dobolyon, Nagy- és Kis-Borosnyón és Egerpatakon kívül, Magyaros és Szacsva, alább Lisznyó és Bikkfalva.

Magyaroson felül a Szacsva patak szűk völgyében rejtőzködik Szacsva, hagyományilag azon ős falu,

melynek gyarmatosai alapították a szomszéd Eger-patakot és Magyarost is, minek következtében az említett falvak régebben, még néhány századdal ezelőtt is, nemcsak egyházilag, hanem hatóságilag is Szacsva alá tartoztak és csak később lettek önállókká.

Szacsvának, mint törzshelységnek volt régi vára is, fenn a bércek egyik büszke ormán, honnan a vár-örség lehúzódván, alapította a helységet. Keressük fel tehát a romokat, melyekhez a mult idők sejtelmeinek láncolata fűződik. Az ősvár, a délről északnak folyó Szacsva patak völgyében, mégpedig a jobbparti hegy-láncolat egyik önállóan felmagasuló büszke ormán feküdt, egy órai távolságra a falutól. A balparti hegység élet „Várhágónak“ nevezik a hagyomány szerint azért, mivel a tatároknak egy e hegy élén táborozott csapata nagy kárt vallott, amennyiben itteni erődített táborhelyét, ahová a kirabolt vidék zsákmányát és szíjra fűzött lakóit egybegyűjté, egy éjjel megrohták Szacsva és szomszéd várak örségei és az álomba merülteket meglepvn, nagy részüket levágták, a foglyokat kiszabadítva, zsákmányukat elszedve, az egész tatár tábort káré (tönkre) tették. Ezért mosott ki e helyen a zápornak lepatakozó vize nagymennyiségű fegyvertöredéket, ezért kell tisztelettel lépnünk e hegységnek véráztatta hantjaira, mert az itt vívott harcok az ellenségre kárt, a fenyegetett hazára pedig üdvöt hoztak.

A Várhágón felül „Vadalma pusztásának“ nevezett fensík van, itt tartottak győzelmi ünnepet a vár-örség népei; különben a Vadalma pusztása éppen szemben fekszik a várhegy csúcsával, közöttük csak a pataknak e helyén nagyon összeszűkülő völgye mélyül le. Azon időben, midőn a vár fennállott, a völgy

fölött elhelyezett függőhídon jártak át a várhegyről a Vadalma pusztására, hol a vár védelme alá helyezett katonai telep volt. Ezek itt békés időkben a most is felöltő barázdák által bizonyított földműveléssel foglalkoztak, midőn pedig vesz közelgett, a hídon áthúzódtak a várba, melyet a hid egyik részének felvonása által az ellenség elől elzártak.

A várhegyen még láthatók a leomlott várfalaknak tekintélyes gátonyai is, mely 2.5 méter átmérője mellett 1 méternyi magasságban elvitathatatlanul falomladékból alakult, sőt itt-ott a romhalmaz eltakarításával ráakadhatunk az 1.5 méter szélességet megközelítő várfalak alapzatára is. A déli oldalon, hol a sánc által fedezett és kapubástya útján biztosított bejárat volt, a várfalak 2.5 méter magasságban még jelenleg is fennállanak, mutatva, hogy Szacsva vára nem valami alkalmi védhely, hanem rendszeresen épült köröd volt, mely amint gátonyának vonala jelöli, körídomú, 250 lépés kerülettel bíró tekintélyesebb olyanféle erőd volt, mely már fekvésénél fogva is azon távoli kor hadászati elvei szerint, a megközelíthetlenség minden kellékével bírt.

34. ERESZTEVÉNYI ERŐDITMÉNYEK.

Rétyen túl a brassó-kézdivásárhelyi útvonal mellett csakhamar „Eresztevényt” találjuk.

A helységben magában nem sok nevezetést találunk, de környékén már hálásabb tér nyílik a kutatásra. „Óriásnak” az Eresztevénytől nyugatra emelkedő hegyet nevezik, mely az Olt és Feketeügy közötti hegység egyik végfokát képezi. E hegy tetőlapján 100 lépés kerülettel bíró 5—6 méter magasságú töltés

van, vagy jobban mondva kőgátony látható, ami egy kis vár vagy őrtorony maradványának tekinthető. Ettől nyugatra 100 lépés távolságra egy másik 70 lépés kerületű kisebb kőgátony emelkedik. Az előbbi óriások pincéjének, az utóbbit óriások kútjának és ezekről a hegyet „Óriás“-nak nevezi a nép.

A legenda azt mondja, hogy ott oly roppant óriás lakott ki innen pár lépéssel a torjai Bálványosra és a borosnyói várhoz lépett. Az óriásnak minden nagysága és minden hatalma mellett is el kellett e vidékről húzódnia akkor, midőn az emberek származásakor a vidék birtoka ezeknek ítéltetett oda, de távozása előtt roppant pincét készített a hegy gyomrába és hatalmas kincsenek azt a részét, melyet elvinni nem tudott, oda rejtette, amely hit alapján a vidék lakói szorgalmasan ásogattak az itt vélt kincs után.

35. BESENYŐI VÁRHÁNYÁS.

Eresztevénytől a nyugati irányból lefolyó Besenyő patak völgyébe lejt az út. E völgy torkolatának északi oldalán fekszik szép regényesen Maksa. E falu létezéséről késő történelmi tudomásunk a 14. század elejéig vihető fel. Hanem, hogy ennél jóval korábban alakult az feltételezhető és igazolható Benkő József azon állításával, hogy e falu volt a régi székely gyűlések székhelye. Itt nép vénei, törvénytudói törvényt tartottak és a nemzet közérdekű dolgai felett tanácskoztak, melyek folyamata alatt a nép ezen tisztos szenátorait a harcosokhoz méltó tiszteletük jeléül kivont kardokkal vette körül; egyszersmind

határozataiknak és végzéseiknek tekintélyt és erőt kölcsönözvén.

Ezek a gyűlések pedig nem valamely teremben, hanem Isten szabad ege alatt a templom melletti téren tartattak, hol ülőpadokul szolgáló nagy lapos kövek voltak sorban elhelyezve.

E mellett van Maksa ódon temploma, az átmeneti korszakból (13. század) való tekintélyes épület, mit bizonyít már az is, hogy oldalajtaja csúcsíves, míg hátsó főkapuja köríves és így a fejlődő gót és hanyatló román ízlés egyaránt képviselve van. E templomot, melyet most is várnak neveznek, körídomű várkastély környezi, melynek izmos falai jelenleg is három méter magasak; de régen magasságuk a templom fedéltetejéig ért és vívófolyosókkal volt ellátva. A torony e templomkastély keletre néző kapubástyájára épült. Maksát 1704-ben felgyújtották és egészen leégették a labancok. Maksán nemcsak a régi templomot, hanem környékén még más figyelmet érdemlő tárgyakat is lehet találni.

Maksától nem messze, az északról Daraszon, délről Zádogos láncolata által határolt Besenyő patak még jó darabig megtartja nyugati irányát, később azonban megtöretve északi irányt vesz föl. E völgyhajlás szögletén levő magaslaton a Csente aljában fekszik szép regényesen Besenyő.

Két órányira Besenyőtől, a balpartilag beszakadó Várhányás patak és a Dereka-szakadt völgye között egy hegyhát van, melyet Várhányásnak hívnak. Hagyomány szerint ott pogányvár volt. Szemben van vele a Bálvány nevű hegycsúcs, hol hagyományilag pogány ősök nemzeti istenüknek áldoztak. Tülfelől pedig egy Háromszékre néző magas csúcsot Néző-

hegynek, másikat Vaskapunak nevezik. Mindezen elnevezések arra mutatnak, hogy a most elhangzott rejtett völgyben régen emberek laktak, talán egyik utolsó menhelye volt e hely is a kereszténység által leszorított ősök vallásának. A Bálvány elnevezés ezt engedi sejtetni, valamint a hagyomány is ezt látszik igazolni.

Hogy az itt lakók e menhelynek védelmére is gondoltak, mutatja a Várhányásnak most is észlelhető erősítése. A Várhányás minden oldalról csaknem megmászhatatlan meredek kivéve a keleti oldalt, hol egy roppant átmetszés zárta el az ezen oldalról való közlekedést. Ezen átmetszés most is 10—12 méter széles és 6—7 méter mély, a hegyhátat egész szélességében átfogván a hegyoldalakon is jó darabig folytatódtott. Az átmetszésen belül magas domborodás van, ahol valamely zömtorony állhatott.

Ezek szerint a Várhányás nem valamely rendszeresen épült erőd, hanem inkább alkalmi védhely lehetett, mely fekvésénél fogva és az említett roppant átmetszés által védve, a löfegyver előtti korban tekintélyes védhely volt.

36. KOMOLLÓI VÁR.

Rétytől negyedórára Komolló és Feketeügy partmagaslata alá rejtett igénytelen kis falu következik, melynek közelében egy várhely van. Komolló alsó végénél a 70—80 méter magasságú partmagaslat egyik előfoka széles, mély sáncok által van elkülönítve, ezen elkülönített önálló részén régi várnak a nyomai látszanak. E vár alakja körített szögletekkel bíró sza-

bálytalan négyszög, melynek északi és déli hosszabb oldala 160 lépés, keleti és nyugati oldala 140 lépés. Hogy e várnak kettős fala volt, azt elvitathatatlanul mutatja az oromzatnak kettős gátonya. Most ugyan a fal a föld színe fölé sohasem emelkedik, de annak alaprakata mindenütt követhető, vár egész belterét habarcs és téglatöredékek borítják. Az 1840-es években a vár izmos falai még egy méter magasságban állottak, azonban a brassó—ojtozi országút megépítésekor ezen falakat lerombolták avégett, hogy köveit az útépitéshez felhasználhassák.

A körvonalazott fővártól délre egy másik elkülönített hely van, melyen szintén az emberi kéz idomításának nyomai látszanak, s melynek tetőlapján, szintén építkezések nyomai észlelhetők. Itt vagy a római várak közelében szokásos Victoria templom, vagy egy a váraktól elmaradhatatlan meleg fürdő állhatott. Ezen hely aljában számos hamuvedret, cseréptöredéket találtak, mi azt sejteti, hogy a vár és a közeli telep temetője itt volt.

E várnak lapályos fensíkon való fekvése, valamint négyszög alakja, de leginkább a vár területén és környékén talált nagy mennyiségű római érem és a talajt ma is borító téglatöredékek elvitathatatlanul mutatják, hogy az egy római álló tábor (castrum stativum) volt, mely valószínűleg a Kézdi-Vásárhely helyén feküdt telephez és innen az ojtozi szorosra vezetett római hadi utat fedezte. Ezen út valószínűleg Kilyén vagy Szotyor felől jöve, a Szépmezőt szelte át azon irányban, ahol most az úgynevezett „szászok“ útja jön. Ezen útnak a már annyi századokon át szántott és szorgalmasan tisztogatott helyén semmi nyoma sincsen, de a Labor völgyében elsúlydott rézhíd regéje

némileg jelzés lehetne ezen út irányának kipuhatolására, mert a hagyomány azt állítja, hogy azon elsőlyedt rézhidat Camillus vezér, a komollói vár ura csináltatta azon útra, melyen Kilyénben levő szeretőjéhez járt. Ezen mesés rézhíd pedig igen könnyen lehetett egy római rézsasokkal ékesített egyszerű híd is, mely az esős időben vízenyős Lábor völgyén vezetett át.

Polytassuk vizsgálódásainkat Komolló váránál és lássuk az ehhez kötött hagyományokat. Ezek szerint e várat Camillus vezér vagy fejedelem építette és lakta, ahonnan Komolló név is ered. Odább a mostani Láborfalva helyén laktak a vár munkásai, rabszolgái és a Lábor névtől vette volna nevét e falu. E hagyományok szintén igazolni látszanak azon feltevést, hogy e vár, csakugyan római castrum volt, Róma hatalmának egy hatalmas védő bástyája, amit a hagyományoknál még inkább igazolnak az e vár környékén talált és még ma is gyakran felkerülő római érmék, melyek oly nagy mennyiségben voltak találhatók, hogy Komolló lakói bár nagyrészt úrbéresek voltak, még 1848 előtt mind megváltották magukat.

A római érmék ily nagy mennyiségben való fel-találása arra mutat, hogy itt nemcsak vár, hanem a vár védelme alatt egy római telep (colonia) is létezett. Ezen telep nemcsak a Feketeügy jobbpartján nyúlt el, melynek a rabszolgák által lakott Laborfalva egyik külvárosa lehetett és necropolja a Bábolna árkánál és a vár alatt volt, hanem átugrott a Feketeügy balpartjára is; legalább is arra mutatna az, hogy a magyarosi határon Komollóval szemben Furuzscseréje nevű helyen egy részt ma is Verestoronynak neveznek és e helyen ma is nagyemennyiségű téglá-

darabokat és cseréptöredékeket találnak. Itten tehát valami téglából épült templom vagy torony, vagy valami más épület állott. Téglából pedig tudjuk, hogy a régi korban inkább csak a rómaiak építettek. Nem messze a Verestoronnytól nagymennyiségű vízvezetéki csöveket ástak ki, ami egy olyan vízvezetékre mutat, mely az ivóvíz megválasztásánál kényes rómaiak számára a hegyek tiszta forrásvizét vitte a coloniába. De ezen vízveezték csakis a Feketeügy balpartjára mehetett és ebből azt kell következtetni, hogy a telep vagy a balparton feküdt vagy legalább is oda átugrott.

37. LISZNYAI TÖRÖK ÉS BARABÁS VÁR.

A Feketeügy jobb partján fekszik Uzon, mely nevét Benkő történetíró Ausonio nevű római prefectustól származtatja és azt mondja, hogy Uzon helyén ezen prefectus által épített hasonló nevű római vár állott, melynek későbbi romjából épült a Mikes udvar. Ezt bizonyító semmi rom vagy adat nem lévén, valószínűbb Kállay azon állítása, hogy Uzon neve Árpáddal egykorú és ily nevű vezértől származik.

Uzonnak átellenében egy a hegyek közé bemélyedő kies völgy torkolatában fekszik Lisznyó, nagy székely falu, mely már a 14. század elején önálló egyházközség. 1706-ban Lisznyón kurucok táborozván, a brassói védőrség egy éjjel reájuk csapott és sáncaikat bevéve, az erdő felé menekülőkből sokat lemészároltak.

Ennyi, mit e falu köréből találunk, de itt nem kell megállapodnunk, mert e falu határán, még más figyelmünket kiérdemlő dolgokat is észlelhetünk. A Bodza előhegyei közé messze felnyúló Lisznyó patak völgyé-

nek bal oldalán a falutól egy jó órányira a Borsos patak és a Vár árka között cukorsüveg alakú hegy csúcsosul fel, melyet Várbércének hívnak, a tetőlapján levő várat pedig Török várnak.

A Várbérczre csak nagy kerülőt téve és ekkor is csak igen fáradságos mászás után lehet feljutni. Az ottan talált még tekintélyes romok azonban kárpótolnak e fáradságért. A várbércze egy keskeny hegynyak által függ össze a hátrább levő és ennél jóval magasabb Borzossal. E hegynyak volt az egyedüli pont, honnan a többi oldalról megmászhatatlan meredek Várbércztetőt meg lehetett közelíteni és ezért e gyengébb oldalának megerősítésére fordították a legtöbb gondot. Az említett hegynyakot kettős sánc metszette át, melyek közül főként a belső még most is jelentékeny mélységgel és szélességgel bír. Ezen belső sánc belső ormán, egy 100 lépés hosszú és vagy 2.5 méter széles gátöny vonul el, az összedült várfalnak elvitathatatlan maradványaival. Ezen egyenes irányú falba egy másik fal ütközik, mely észak irányban félkörben vette körül a várbérc tetőlapját. E fal 200 lépés és így az egész várnak kerülete összesen 300 lépés volt. Északi oldalon egy mesterséges domborzat emelkedik, a középkori várak zömtornyának szokásos talapzata. A zömtorony azonban eltűnt és csak romhalmaz jelöli egykori létét. A vár belterén kincs után kutatók nagy mennyiségű kopjavasat, láncos buzogányokat találtak, melyek fájdalom, mind a kovácsműhelyekbe kerültek. E várat is óriások által építteti a rege és a vár közelében elvonuló Han árkat az idejárt óriások útjának vélik.

A várbérccel áttelenben a Lisznyó patak jobbpartjába beszakadó Heveder-pataknak lapályos nyi-

lása felett Háromszék felvidékének egyik szöglete tünik fel, Kézdi-Vásárhely a Perkövel és Torja hegyei a Bálványos vár hegyes csúcsával, mellyel a vár látható összeköttetésben volt. Legközelebb a szacsvai és borozsnyói várral volt összefüggésben, délfelé azonban magasabb hegyek zárták el láthatárát és ezért a Borzas bércének egyik csúcsán egy őrtorony állott, melynek oldalfalai most is kivehetők és melyet a nép „Barabás várának“ nevez. Ezen uralgó pontról már messze kilátás nyílik. Látszik innen nemcsak Háromszék nagy része, hanem délfelé a Barcaság is és így ezen őrtorony eszközlé Törökvárának Háromszék és a Barca minden váraival való összeköttetését. A hagyomány szerint Lisznyót e vár védőrsége alapította.

38. BIKFALVI CSIGAVÁR.

Lisznyó mellett Csigavár pataktól átfolyt hegy kebelében fekszik Bikfalva, Háromszék ezen oldali végfaluja. A 14. század elején „villa Sitka“ és „villa Bycha“ néven fordul elő, mint önálló egyházközség. Az 1567. évi regestrumban pedig „Bykfalva“ néven 54 kapuval szerepel. Bikfalva egyike a legcsinosabb székely falvaknak. Népe igen szorgalmas, munkás, a férfiak nagyrésze posztóruhában jár, mely szokás a Székelyföldön feluhelyt sehol sem látható, mert másutt háznál készült szörkelméből kerül ki e nép öltö-zéke és posztóruhát csak a földbirtokosok és a városi polgárok hordanak.

Bikfalva háta mögött, a Csigavár patak és Csuklyan patak összefolyása között egy magas meredek hegyfok emelkedik, melyet „Csigavárnak“ hívnak. Azonban a név feltételezte vár nem felel meg a vára-

kozásnak, mert a hegy ormán fekvő vár nem egyéb, mint egy jelentéktelen őrtorony. A felső ormon 40 lépés kerülettel bíró, közepén üreges romhalom vagy 4 méternyire emelkedik ki és a körülötte heverő messzes kövek bizonyossága szerint, az kőépület volt, s bár kicsiny, a nép mégis óriások által építteti. Az ősvárainknál mindenhol ismétlődő óriások regéje mutatja, hogy népünk az óriás név alatt a történelmi kor előtti embereket érti, kikről tudomása nem lévén mesés színben állítja elő képzelete.

Csigavár közelében egy másik üreg is van, melyet óriás kútjának neveznek, melyben arany láncon függő arany vedret hisznek elrejtve. Fentebb egy helyet Szerelem padjának neveznek, ahol az óriás a Veczeltetőn lakott tündérrel összejöveteleket tartott. Ez utóbbi rege kétségtelenül mutatja, hogy Csiga vára összeköttetésben volt a Veczeltetőn levő hason-szerkezetű tornyokkal, melyek ismét az Eresztevény feletti „Óriások pincéje“ nevű és az azzal szemben levő Fergettyű vár nevű tornyokkal függve össze, a hadi távsürgőnynek egy láncolatát alkották.

Csiga váráról igen szép körkép tárul szemünk elé. A nap kitörő első sugarai a határszéli Kárpátok ropant tömegére esnek és szép hazánknak ezen hófedte szikláit ezüst bércként csillogtatják. E nagyszerű havastömeg az Ósáncról egészen a Verestoronyig látható. Végigpillantva e megdöbbenő sziklahalmaz változékony során, láthatjuk Erdély legmagasabb csúcsait. Ott törtet fel, büszkén égre meredve a Negoj, déli Kárpátaink e büszke királya. Idébb egészen közelünkben, a Bucsecs emeli fel 2500 métert megközelítő ropant tömegét, mely szépen erezett falmeredekségű sziklaoldalával az eget látszik támogatni, sőt a közel-

ség által nagyítva, győzelmi diadalt ül a nagyobb, de távolság miatt kisebbnek tetsző Negoï felett. Kétfelől pedig ott állanak, cifrán kicsipkézett ezüst palástban, fénylő udvaroncai, a Királykő, a Nagykőhavas, valamint keletről ott ivesült e csodás látványnak cicomás kapuzata a Csukás, mely a felette ragyogó nap sugárözöne előtt kitárta fényes márvány kapuszárnyait.

E varázslatszerű látvánnyal, e roppant havastömegekkel szemben meghunyászkodva törpülnek el a székely havasok egészen a bükszádi szorosig, mely felett a lámogatásra felhívott Hargita, a székely bérccek ezen ösátyja versenyzőleg büszkén emelte ki három csúcsát; de látva, hogy azokat a fiatalabb származású bércóriások túlszárnyalják, aranyfelhővel burkolta be szégyenpír leple homlokát.

Uzonon alul az országúttól kissé jobbra a Szépmező végszögletében fekszik Háromszék utolsó faluja Kökös, hol négy vallásfelekezetnek lévén szentegyháza, a vallási uniót képviseli. Innen néhány ezer lépésnyire folyik a délirányból nyugatra kanyarodó és Háromszék déli határát képező Feketeügy, melyen a kökösi híd vezet át.

Itt állunk Háromszék véghatáránál, vegyünk búcsút a szép Székelyföld legszebb, legdicsőbb vidékétől. Tisztelettel érintsük e hantokat, hisz szent a hely, hová most értünk, honfiaknak a hon védelmében kiontott vére öntözte ezeket, azért le a mindennapiság saruival, hogy áldozzunk néhány ihletett szót e szent, e dicső emlékeknek.

Háromszék önvédelmi harcában a kökösi híd volt az a pont, ahol az ellenség legtöbbször kísérelte meg a betörést, s bár annak semmi természetes védvonala nincsen, hősök keble alkotta azt, mint hajdan Spártá-

nak, ledönthetetlen, megvíthatatlan falait. Ezért az ellenség e hidat át nem léphette soha és a győzelmesen előretörő Bem, szüzen sértetlenül találta Háromszéket, melynek hős népe a szabaduláson nemcsak örült, hanem a hazának ellenségtől való megtisztításában hatatosan közre is működött.

Azonban rövid volt az ezt követett nyugalom, a Tömösnél és Besztercénél betört oroszok már a haza szent földjét taposták, már csaták veszték, le volt verve a hon bátorsága a győzelem reménye eltűnt, már Kézdi-Vásárhely is meglepetésszerűen bevételre, hadszertárai, lőszergyárai elromboltattak és a fegyveres nép pedig Csikbe menekült.

De ez csak pillanatnyi megfélemlítés volt, mert Háromszék még buktában is méltó akart lenni dicső önvédelmi harcához. Az oroszok alig kezdtek Szeben felé vonulni, midőn Gál Sándor a Csikbe menekült sereggel újra lecsapott Háromszékre és Brassót fenyegette. Már a kökösi hídnál van, midőn Lüders július 2-án, Jessauloff tábornokot 12 ágyúval és félseréggel váratlanul visszarendeli. Gál Uzonnál várja elszánt 6000 székellyel, tüzérségét annak teremője Gábor Áron, jobb szárnyát Szilágyi Sámuel, bal szárnyát Szabó Nándor vezénylik. A csata megkezdődik, mindkét részből kizárólag kitartással folytatódik, mígnem egy ágyúgolyó Gábor Áront leteríti. Ezen érzékeny veszteség a székelyek lelkesedését bosszúvá változtatja, oroszláni rohamuk az oroszokat elseprik, kiknek nagy veszteség után alig marad idejük a felgyűjtött Kökösi lángjaitól fedezve, a kökösi hidon átmenekülni, hol tartalékukat felvéve elvonultak.

Fényes, de eredménytelen győzelem, mert az erre visszaforduló Lüders egész hadtestével nyomul Há-

romszék ellen. Gál a túlerővel szemben feladva a kökői hidat Szent-Györgyhöz vonult, ahol csatát vezett. De jött Bem apó s Szent-Györgyről kiverték a muszkákat, kik eszeveszetten menekültek a kökői hídnak, hol midőn utolsó csapatuk a híd felszedésén dolgozott, a székelyek utólérték, leverték és a halottak vére a Feketeügy hullámaint véresre festette.

— Vége az első kötetnek. —

